

DE GODDELIJKE HOER

Bataille's interventie in het discours over vrouwelijke seksualiteit

DOCTORAALSRIPTIE VAN JOANNE VELUWENKAMP
STUDENTNUMMER: 00010034
UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK
UTRECHT 2008

BEGELEIDER: DR. LAURENS TEN KATE
MEELEZER: DR. WILLEKE LOS

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	5
1. Vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit	13
1.1 Het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit	14
1.1.1 <i>De vrouw als prostituee</i>	14
1.1.2 <i>De vrouw als object van begeerte</i>	16
1.1.3 <i>De vrouw als passief wezen</i>	19
1.1.4 <i>De vrouw als haar (heilige) lichaam</i>	20
1.1.5 <i>De vrouw als het duistere mysterie</i>	22
1.2 Samenvatting en conclusies	24
2. Nieuwe feministische inzichten over vrouwelijke seksualiteit	
2.1 Een nieuw discours over vrouwelijke seksualiteit	27
2.1.1 <i>Een feministische wetenschap</i>	28
2.1.2 <i>Taal is nooit neutraal</i>	31
2.1.3 <i>Vrouwelijke subjectiviteit</i>	33
2.1.4 <i>Erotische kracht</i>	35
2.1.5 <i>Het poëtische lichaam</i>	37
2.1.6 <i>Feminisme en evolutie</i>	39
2.2 Samenvatting en conclusies	42
3. De erotiek volgens Bataille	
3.1 Erotiek als menselijke ervaring	45
3.2 De erotiek	46
3.3 De geboorte van de erotiek	47
3.3.1 <i>Sporen van arbeid</i>	47
3.3.2 <i>Het doodsbesef</i>	49
3.3.3 <i>De geboorte van de kunst</i>	49
3.4 Een dierlijk mens	50

3.4.1	<i>Erotiek als innerlijke ervaring</i>	51
3.4.2	<i>Voortplanting als sleutel tot erotiek</i>	53
3.4.3	<i>Grensoverschrijding</i>	55
3.4.4	<i>Afschuw en fascinatie voor de schending van het verbod</i>	56
3.5	Erotiek en religie	57
3.5.1	<i>Erotiek: een spel in de wereld van het heilige</i>	58
3.5.2	<i>Erotiek als het Kwaad</i>	60
3.6	Samenvatting en conclusies	62
4.	Bataille's erotiek en het discours over vrouwelijke seksualiteit	
4.1	Erotiek als vrouwelijke ervaring	64
4.2	Het verschil tussen de wezens en het belang van erotische symboliek	66
4.3	De vrouw en erotiek: spelen met de vijf dominante representaties	68
4.3.1	<i>De vrouw als prostituée</i>	69
4.3.2	<i>De vrouw als object van begeerte</i>	73
4.3.3	<i>De vrouw als passief wezen</i>	77
4.3.4	<i>De vrouw als haar (heilige) lichaam</i>	81
4.3.5	<i>De vrouw als het duistere mysterie</i>	85
4.4	Samenvatting en conclusies	90
5.	Besluit	
5.1	Erotiek en religie	94
5.2	Erotiek en taal	96
5.3	Erotiek en geweld	97
6.	Literatuur	101

Voorwoord

‘Ik ben klaar’ schrijft Georges Bataille aan het einde van zijn erotische verhaal *Madame Edwarda*. Ook ik ben klaar. Voor de lezer begint het verhaal hier echter pas.

Deze scriptie is het resultaat van een zeer interessante en mooie periode in mijn leven. Het is ook een turbulente tijd gebleken waarin al snel bleek dat er veel te leren zou zijn voor mij als student, als mens, als vrouw en als wetenschapster. Afgezien van een paar, achteraf beschouwd noodzakelijke, donkere dagen heb ik het proces van het schrijven van deze scriptie als verlichtend en verrijkend ervaren.

Ik vind het geweldig dat mijn mateloze enthousiasme en obsessie voor mijn scriptieonderwerp door mijn omgeving getolereerd, aangemoedigd en zelfs overgenomen werd .

De vele gesprekken en discussies met anderen heb ik erg gewaardeerd en wil ik graag altijd blijven voortzetten. Ook het onderwijs dat ik aan de UvH en aan de UU heb gevolgd heeft een bijzondere en stevige basis gelegd voor mijn verder leven.

Ik wil mijn begeleider Laurens ten Kate bedanken voor zijn expertise van Bataille, zijn enthousiasme en zijn vertrouwen in mij en ‘de traagheid’ van het proces van schrijven.

Daarnaast wil ik waardering uitspreken voor mijn meelezer Willeke Los die met haar eigen expertise ervoor gezorgd heeft dat ik ook de laatste paar dagen van dit proces scherp en kritisch bleef.

Freek, Ilse, Adrie en natuurlijk mijn lieve papa, bedankt!

En dan natuurlijk nog al die andere lieve en slimme mensen om mij heen die mij hebben geholpen en voor de nodige afleiding en steun hebben gezorgd.

Inleiding

Al jarenlang kijk ik gefascineerd naar de vele auto's die stapvoets langs de woonboten op het Utrechtse Zandpad rijden. Achter de ramen van deze drijvende boten zitten of staan vrouwen die verleidelijk naar de bestuurders van de auto's kijken. De ramen die gesloten zijn verhullen het mysterie dat zich achter de rode gordijnen plaatsvindt. Gegrepen door de intense aantrekkingskracht van dit eeuwenoude ritueel blijf ik vaak staan om te kijken. De terugkerende emoties van afkeer én fascinatie die met mijn voyeurisme gepaard gaan verwarren mij elke keer weer. Mijn nieuwsgierigheid valt meestal samen met mijn morele verontwaardiging ten aanzien van dit duistere fenomeen, waar uitbuiting van vrouwen dagelijks op grote schaal voorkomt. Het tegenstrijdige en dubbelzinnige karakter van de prostitutie verraad in zekere zin het persoonlijke en sociale ongemak dat wij ondervinden bij onze eigen seksualiteit. Het ritueel dat zich op het Zandpad afspeelt doet mij daarom zowel komisch als tragisch aan en roept steeds weer nieuwe vragen bij mij op.

Tijdens deze persoonlijke zoektocht ben ik een paar jaar geleden geïntereiseerd geraakt in de Franse filosoof Georges Bataille. In het derde jaar van mijn studie kreeg ik een opmerkelijke tekst over erotiek onder ogen, *De Tranen van Eros* genaamd, waardoor het begrip van menselijke seksualiteit een nieuwe en diepere betekenislaag voor mij kreeg. In dit prachtige boek, dat in 1961 wordt uitgegeven, een jaar vóór zijn dood, maakt Bataille een historische analyse van de omgang van de mens met haar seksualiteit. Hij noemt dit *erotiek*, aangezien de menselijke seksualiteit niet slechts op voortplanting is gericht. Uit de analyse van grafvondsten (grot)schilderingen, beelden en andere kunstuitingen concludeert Bataille dat de seksuele activiteit van de mens altijd met verboden, grenzen en taboes gepaard is gegaan. De tegenstrijdige emoties van fascinatie en afkeer zijn volgens hem inherent aan erotiek, aangezien de mens altijd een paradoxale houding ten aanzien van haar eigen seksualiteit heeft gehad. Deze theorievorming rondom de menselijke seksualiteit bleef mij nog vaak bij wanneer ik weer langs het Zandpad fietste. Ik leerde op een andere en nieuwe manier kijken naar taboes, seksuele verboden en de houding van de mens ten aanzien van haar seksualiteit. Na Bataille's dood in 1962 kreeg deze houding langzamerhand een nieuwe invulling.

De seksuele revolutie, die zich in de meeste Westerse landen vanaf de jaren '60 heeft doorgezet, had een nieuwe seksuele moraal tot gevolg waarin het oorspronkelijke verbod op seksualiteit nieuwe dimensies krijgt. Ondanks het feit dat Bataille de voltrekking van deze

seksuele revolutie nooit heeft meegemaakt neemt, in de periode waarin hij leeft en schrijft, de invloed van het christendom en de daarmee gepaarde seksuele moraal langzamerhand steeds minder sterke vormen aan. Het verbod op seksualiteit wordt daardoor steeds minder voelbaar en krijgt nieuwe betekenissen. In Bataille's werken wordt deze (nieuwe) seksuele vrijheid daarom meerdere malen bekritiseerd. Bataille benadrukt dat de menselijke seksualiteit niet bevrijd kan worden omdat het verbod op de seksualiteit en de overtreding daarvan onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. De angst en de afkeer voor de seksuele verboden hebben volgens Bataille iets mysterieus en een (tijdelijke) overwinning van deze taboes opent de toegang tot het *heilige*. Bataille pleit daarom niet voor een algehele opheffing van het seksuele verbod, aangezien de mens zich, volgens hem, voortdurend op het grensgebied tussen handhaving en overtreding van het verbod bevindt.

Het gevolg van de seksuele revolutie begon zich langzaam af te tekenen doordat een groot deel van de taboes rondom seksualiteit minder zichtbaar en voelbaar werden, veranderd zijn of zelfs helemaal zijn verdwenen. De angst voor de seksuele zonde, die vanuit religieuze kaders werd aangewakkerd en gevoed, maakte plaats voor een nieuwe seksuele moraal (Raes 2002). Hierin werd seksuele vrijheid gepropageerd en kreeg seksualiteit, als fundamenteel en existentieel onderdeel van het menselijke bestaan, een nieuwe waardering. Door de opkomst van anticonceptiemiddelen kreeg seksualiteit bovendien een diepere betekenislaag voor vrouwen (Den Uyl 1995). In wetenschap, literatuur, kunst en media kreeg seksualiteit meer belangstelling, ontstonden er vrijere omgangsvormen en ontstond er een nieuwe (seksuele) beeldcultuur. Ook de persoonlijke ervaring van seksualiteit kreeg een nieuwe betekenis.

Ondanks de grotere seksuele vrijheid, die voor veel mensen als bevrijdend werd ervaren, ontstonden er echter ook kritieken op de nieuwe seksuele omgangsvormen. Critici, waaronder feministen vonden dat de nieuwe seksuele vrijheid van de mens, in de praktijk geenszins een seksuele vrijheid voor vrouwen betekende (Den Uyl 1995). Zij verzetten zich tegen de huidige verbeelding van seksualiteit en gaan, op verschillende manieren, op zoek naar nieuwe vormen van verbeelding. De herwaardering van het lichaam en een hernieuwde aandacht voor emoties en seksuele verlangens wordt onder hedendaagse feministen als belangrijke voorwaarde voor het vormen van een nieuwe (beeld) cultuur gezien.

Anderen bekritisieren de banale en soms dwingende vrijheidsmoraal en pleiten voor een terugkeer van het taboe en de ontwikkeling van een nieuwe erotische cultuur (zie bijvoorbeeld: Raes 2002, Groot 2007). De bevrijding van het verbod op seksualiteit en de

opheffing van het seksuele taboe die het gevolg zijn van de ontwikkelingen van deze seksuele revolutie is daardoor nog steeds een groot onderwerp van discussie.

Het volgen van dit ‘seksualiteitsdebat’ en mijn interesse en nieuwsgierigheid rondom de menselijke betekenisgeving ten aanzien van seksualiteit leidde, in het laatste jaar van mijn studie, tot het volgen van een minor *Vrouwenstudies* aan de Universiteit van Utrecht. Door een gebrek aan herkenning in de dominante en stereotype beelden van vrouwen en *vrouwelijke seksualiteit* besloot ik om mij toe te leggen op kennisverwerving vanuit deze nieuwe en relatief jonge wetenschappelijke discipline. Het kritische denken over macht en machtsverhoudingen dat binnen de feministische wetenschap een belangrijk uitgangspunt vormt, leerde mij opnieuw betekenis te geven aan bestaande concepten, praktijken en instituties. Tegelijkertijd kwam ik in aanraking met bevlogen docentes die, vanuit hun feministische overtuiging, mij inspireerden om mij te verdiepen in, en iets bij te dragen aan, het discours over vrouwelijke seksualiteit. In het boek *Vrouwenstudies in de jaren negentig* (Brouns 1995) stuitte ik op een felle feministische kritiek op Bataille’s theorie over erotiek. Volgens Anneke Smelik zijn de gevolgen van Bataille’s theorie ‘...bepaald niet onschuldig: hij levert met zijn ideeën over het heilige in feite een filosofische onderbouwing voor verkrachting en seksueel geweld. Eens te meer wordt het vrouwelijke lichaam ontheiligd’ (Smelik 1995: 86). Bataille’s theorie is, zoals zal blijken in dit onderzoek, inderdaad niet onschuldig wanneer het de vrouw betreft. Vanuit zijn mannelijke subjectieve ervaring van *binnenuit* en zijn theoretische uitwerking van de houding van de vrouw lijkt ook Bataille vrouwelijke seksualiteit te objectiveren. Wellicht is dit te wijten aan zijn beperkte beschikbare kennis over vrouwen en vrouwelijke seksualiteit, aangezien de tweede feministische golf zich voornamelijk voltrekt na zijn dood. Toch trekt Smelik, mijns inziens, overhaaste conclusies waardoor er weinig recht wordt gedaan aan de reikwijdte en implicaties van Bataille’s theorie over erotiek voor vrouwelijke seksualiteit. Zijn visie op de houding van de mens ten aanzien van haar seksualiteit kan namelijk waardevolle inzichten bieden voor de wetenschappelijke kennis over (vrouwelijke) seksualiteit en de betekenisgeving daarvan. Daarnaast schrijft Bataille zijn theorie over erotiek voelbaar uit in zijn erotische verhalen en kan zijn poëtische symboliek een belangrijke inspiratiebron bieden voor critici van de huidige seksuele (beeld) cultuur.

Onderzoeksvraag

Deze scriptie is het resultaat van een kruisbestuiving tussen twee studies: *Humanistiek* en *Vrouwenstudies*. Deze verbinding is voor dit onderzoek en voor mij als onderzoeker erg vruchtbaar gebleken. Mijn fascinatie voor de menselijke omgang met, en de menselijke betekenisgeving aan, seksualiteit heb ik in dit afstudeeronderzoek willen vormgeven vanuit twee belangrijke pijlers van Humanistiek: zingeving en humanisering. Door Bataille's theorie over erotiek als centraal uitgangspunt van deze scriptie te nemen wil ik de zingevende functie van seksualiteit onderzoeken en plaatsen in een wetenschappelijk, cultureel, sociaal, persoonlijke en maatschappelijk perspectief. Daarnaast wil ik, middels een kritische reflectie op het discours rondom vrouwelijke seksualiteit en erotiek, een bijdrage leveren aan een (feministische en humanistische) ontwikkeling waarin menselijke vrijheid en waardigheid centraal staat en een humane samenleving het uitgangspunt vormt. Met het samenbrengen van twee verschillende disciplines in dit afstudeeronderzoek kies ik voor een interdisciplinaire benadering van de mens. Deze interdisciplinaire benadering heeft ook betrekking op de wijze waarop ik in dit onderzoek spreek over vrouwelijke seksualiteit. Seksualiteit vormt een rijk en breed begrip dat op verschillende manieren geïnterpreteerd en onderzocht kan worden en daarom betrekking kan hebben op zowel theoretisch niveau als empirisch niveau. Zowel de wetenschappelijke kennis over het lichaam, de biologische functies en het belang van de geslachtorganen, als ook de persoonlijke en sociale ervaring die mensen met hun eigen seksualiteit en seksualiteit in het algemeen hebben, worden in dit onderzoek betrokken. Hierdoor is dit onderzoek zowel filosofisch als praktisch van aard en lopen de verschillende betrekkningsniveaus steeds door elkaar heen. Ik heb gekozen voor een exploratief literatuuronderzoek en ben tot de volgende *onderzoeksvraag* gekomen:

Op welke wijze kan Bataille's theorie over erotiek interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit?

Om tot een vruchtbaar antwoord te komen op deze vraag heb ik een aantal strategische keuzes moeten maken gezien de beperkte tijd en middelen die voor een afstudeeronderzoek beschikbaar zijn. Ik zal mijn keuzes hieronder toelichten.

Ik gebruik de term *discours* in navolging van filosoof Michel Foucault en doel hiermee op het geheel aan teksten en praktijken die leiden tot de constructie van kennis, in dit geval over vrouwelijke seksualiteit (Hall 2003). Voor dit onderzoek heb ik het discours over vrouwelijke

seksualiteit op strategische wijze vormgegeven zodat de teksten en praktijken van dit discours aansluiting konden vinden met Bataille's theorie over erotiek. Hierdoor ben ik selectief te werken gegaan in mijn literatuurstudie. Door het volgen van de module *Eros and Pathos*, die onderdeel was van de minor *Vrouwenstudies*, heb ik zicht gekregen op een aantal belangrijke teksten en inzichten van dit discours over vrouwelijke seksualiteit en erotiek. Ik heb hieruit een selectie gemaakt en aangevuld met andere relevante literatuur. Bovendien heb ik een onderscheid aangebracht tussen het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit (hoofdstuk een), dat verwijst naar de manier waarop vrouwelijke seksualiteit historisch gezien is gerepresenteerd en een nieuw feministische discours dat de laatste decennia is geconstrueerd door vrouwen en feministische wetenschappers (hoofdstuk twee). Het discours over vrouwelijke seksualiteit dat in dit onderzoek centraal zal staan is daardoor geenszins alomvattend en volledig maar presenteert de lezer een aantal belangrijke inzichten met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit en erotiek. Door een uiteenzetting van de belangrijkste kenmerken van Bataille's theorie te presenteren (hoofdstuk drie) wil ik ruimte bieden om zijn opvatting over erotiek te laten interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit. Ik wil dit op strategische en vruchtbare wijze doen door gedeelde inzichten en theoretische vooronderstellingen op elkaar te betrekken en met elkaar te laten confronteren (hoofdstuk vier). Ook in deze interventie zullen theorie en empirie elkaar afwisselen en zullen wetenschappelijke teksten en theorieën, erotische en literaire verhalen en persoonlijke ervaringen betrokken worden in en op het discours over vrouwelijke seksualiteit. Ik speel hiermee in op de huidige wetenschappelijke en maatschappelijke behoefte om vrouwelijke seksualiteit van een nieuw (ervarings) fundament te voorzien en seksualiteit te beschouwen als een fundamenteel onderdeel van het menselijke bestaan.

De betekenis van taal

De taal (van vrouwelijke seksualiteit) krijgt een bijzondere betekenis in deze scriptie. Door feministische wetenschappers wordt er stevige kritiek geleverd op de werking en de betekenis van taal, die volgens hen ontstaan is vanuit fallocentrische schema's. Voor feministen zoals Luce Irigaray ligt de *onmogelijkheid* van taal in het feit dat de patriarchale cultuur diepe sporen in de organisatie van taal heeft achtergelaten en dat vrouwelijke seksualiteit daarom geen eigen taal kent (Irigaray 1990).

Bataille betreft de onmogelijkheid van taal op erotiek en filosofie. De twee zijn elkaars tegenpolen, want waar grensoverschrijding het fundament is voor erotiek kan de filosofie,

volgens Bataille, niet buiten de grenzen van haar eigen taal treden. Het is daarom wellicht paradoxaal te noemen dat zowel Bataille als verschillende feministen niet om de taal heen kunnen om hun theorieën en inzichten over seksualiteit en erotiek uit te drukken. In hun teksten doen zij dit echter op poëtische en wetenschappelijk onconventionele wijze. Het resultaat hiervan kan gezien worden als een verkennende en speelse poging om (vrouwelijke) seksualiteit en erotiek van een nieuwe taal te voorzien.

Mimesis

Om Bataille's theorie over erotiek te laten interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit zal ik gebruik maken van *mimesis*. Mimesis verwijst naar een actieve verwerking van bestaande representaties, ten einde nieuwe representaties en betekenissen te creëren. Omdat er niet zomaar een nieuw beeld ontstaat, is het volgens Irigaray nodig om voortdurend terug te keren naar bestaande representaties van het vrouwelijke (Brouns 1995). Vrouwen kunnen nieuwe subject-posities innemen door deze strategie toe te passen: 'Voor een vrouw betekent met de mimesis spelen dus: pogen de plaats van haar uitbuiting door het vertoog te ontdekken, zonder zich enkel daartoe te laten reduceren' (Van der Haegen 1989: 130). Veel feministische teksten en inzichten kunnen daarom gezien worden als het resultaat van mimesis. De toe-eigening van de mannelijke subject-positie, het op speelse wijze herhalen van stereotype rolpatronen en het blootleggen van bestaande, dominante strategieën hebben belangrijke nieuwe inzichten over vrouwelijke seksualiteit opgeleverd. Deze strategie kan bovendien positieversterkend werken en openingen bieden voor het ontstaan van een nieuwe symbolische vrouwelijke orde: 'Tenzij je wilt betogen dat alles wat fallisch is een vies woord is, kan een zeker mate van mimese, of strategische herhaling, positieversterkend zijn' (Buikema & van der Tuin 2007: 257).

Ook Bataille's (erotische) teksten en zijn theorie over erotiek kunnen daarom begrepen en geanalyseerd worden vanuit mimesis. Zijn werken staan in het teken van het blootleggen van, en het spelen met, bestaande structuren, betekenissen en rolpatronen en zijn erotische teksten kunnen begrepen worden vanuit zijn filosofische vooronderstelling over de 'onmogelijkheid' van taal. Dit maakt dat veel van Bataille's teksten fragmentarisch, onsamenvattend en onwetenschappelijk aandoen, maar daarmee tegelijkertijd de mogelijkheid bieden te interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit en nieuwe vrouwbeelden te creëren. Het terugkeren naar bestaande representaties van het vrouwelijke

zal ik daarom tijdens dit onderzoek inzetten om nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit te analyseren en te ontsluiten.

Representatie

Representatie is een veelgebruikt begrip in media- en cultuurstudies én in genderstudies en verwijst in dit onderzoek naar ‘...het aanwezig stellen van wat er niet is’ (Buikema 2007: 81). Representatie is een bemiddelende activiteit tussen concepten en de culturele betekenis daarvan en construeert daarmee kennis over die concepten. Een representatie is een drager van culturele betekenissen, die door middel van taal en symboliek verwoord of verbeeld worden. In dit onderzoek richt ik mij op representaties van de vrouw die ik vanuit een bestudering van het discours over vrouwelijke seksualiteit onderscheiden en geformuleerd heb in hoofdstuk vijf. Daarbij heb ik mij voornamelijk geconcentreerd op dominante representaties die in kunst, literatuur en wetenschap naar voren komen en onderwerp zijn van feministische kritiek.

Indeling van het onderzoek

Dit onderzoek zal bestaan uit vijf hoofdstukken die gezamenlijke moeten leiden tot een beantwoording van de onderzoeksvraag.

In hoofdstuk een staan vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit centraal. Deze representaties zijn het resultaat van een bestudering van (kritische) feministische teksten en hebben betrekking op de theorie- en beeldvorming van vrouwelijke seksualiteit zoals die in de loop van de westerse geschiedenis is ontstaan. Ik heb de termen van deze vijf representaties gebaseerd op belangrijke en terugkerende thema’s die betrekking hebben op de dominante wijze waarop vrouwelijke seksualiteit wordt verbeeld en verwoord.

In hoofdstuk twee geef ik een overzicht van nieuwe feministische inzichten met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit. In dit hoofdstuk wordt het belang van de opkomst van het feminisme en de feministische wetenschap benoemd en zullen de daaruit onstane initiatieven, strategieën en theorieën verwoord worden. Dit hoofdstuk staat bovendien in het teken van *mimesis*, doordat veel (feministische) teksten over vrouwelijke seksualiteit zich beroepen op bestaande theorieën en verwijzen naar dominante verbeeldingsstrategieën.

In hoofdstuk drie verwoord ik Bataille’s theorie over erotiek. Voor deze uiteenzetting heb ik mij beperkt tot aantal belangrijke thema’s uit twee werken van Bataille over erotiek: *De erotiek* en *De Tranen van Eros*. In dit hoofdstuk ontsluit ik de betekenis van *menselijke*

seksualiteit volgens Bataille, teneinde een nieuwe invalshoek en nieuwe inzichten te bieden voor het discours over vrouwelijke seksualiteit.

Het vierde hoofdstuk heeft als doel om voorgaande hoofdstukken op elkaar te betrekken en met elkaar te laten confronteren. In dit hoofdstuk maak ik daarom een mimetische analyse van Bataille's erotische verhaal *Madame Edwarda*. Bataille's theorie over erotiek en zijn symbolische betekenisgeving daarvan wordt in dit hoofdstuk betrokken op het discours over vrouwelijke seksualiteit zodat duidelijk wordt op welke wijze de interventie van Bataille's theorie over erotiek in het discours over vrouwelijke seksualiteit plaatsvindt.

Het vijfde hoofdstuk dient als besluit van dit afstudeeronderzoek. Ik formuleer in dit hoofdstuk drie belangrijke thema's die, in het kader van Bataille's visie op erotiek en het discours over vrouwelijke seksualiteit geëxploreerd kunnen worden en bijzondere interventies kunnen plegen.

1. Vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit

1.1 Het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit

De verbeelding van het vrouwelijk lichaam en haar seksualiteit kent een lange en rijke traditie in de geschiedenis van de westerse taal- en beeldcultuur. Naast wetenschappelijke kennis over het biologische en anatomische lichaam berusten deze (vrouw) beelden ook op sociale en culturele betekenisgeving van het lichaam. Vanuit een genderperspectief onthullen deze lichaamsbeelden belangrijke informatie over de positie en het belang dat aan vrouwen en vrouwelijkheid wordt gehecht. Beelden van vrouwelijke seksualiteit die in wetenschap, literatuur, kunst en media kunnen worden teruggevonden kunnen daarom gezien worden als het product van heersende opvattingen en idealen. Binnen de feministische wetenschap wordt er daarom een groot beroep gedaan op het sociaal-constructivisme, wat betekent dat (gender) identiteiten niet alleen als een ‘natuurlijk’ gegeven kunnen worden opgevat maar eerder het resultaat zijn van dominante culturele en sociale (ideaal) beelden die ontstaan zijn uit, en geprojecteerd worden op, het sekseverschil tussen mannen en vrouwen.

Ondanks de veelheid en verscheidenheid van representaties van vrouwelijke seksualiteit, die bovendien tijd-, plaats- en cultuurgebonden zijn, zijn er echter een aantal dominante tendenzen in deze verbeeldingsstrategieën te ontdekken. Volgens veel feministen zijn deze strategieën het resultaat van een westerse patriarchale cultuur waarin wij volgens uitsluitend mannelijke genealogiesystemen leven (Irigaray 1990).

Feministische wetenschap en theorievorming in relatie tot vrouwelijke seksualiteit houdt zich dan ook bezig met het deconstrueren en bekritisieren van deze representaties waardoor dominante (denk)beelden over vrouwelijke seksualiteit geëxpliciteerd kunnen worden. Bovendien stelt deze nieuwe wetenschap het idee dat wetenschap ‘objectieve’ of waardenvrije kennis produceert ter discussie: ‘Feministen zijn bedreven in het opsporen en expliciteren van wetenschappelijke vooronderstellingen die vooroordelen blijken te zijn en die leiden tot verwrongen beelden over vrouwen of over de verhoudingen tussen vrouwen en mannen’ (Brouns 1995). Zij laten bovendien zien dat mensen die tot dominante groepen behoren en veel macht hebben, sociale verschijnselen vaak anders beoordelen dan mensen die behoren tot minder machtige groepen. Dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit worden daarom, vanuit feministisch perspectief, gezien als het product van het mannelijke verlangende subject waardoor iets verbeeld wordt dat er in eigenlijk zin niet is (Brouns 1995).

De opkomst van het feminisme en de feministische wetenschap heeft daarom grote gevolgen voor de verbeelding en de representatie van het vrouwelijke lichaam en haar seksualiteit. Volgens Irigaray is in de loop van de westerse geschiedenis de waarde van het vrouwelijke zo gedevalueerd dat ervaringen en beschrijvingen van de vrouwelijke wereld onjuist zijn (Irigaray 1990).

Om beter inzicht te krijgen in dominante theorieën, beelden en verbeeldingsstrategieën van vrouwelijke seksualiteit heb ik, met behulp van een aantal belangrijke (feministische) kritieken die onder andere binnen *Vrouwenstudies* aan bod komen, vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit geformuleerd: 1. de vrouw als prostituée, 2. de vrouw als object van begeerte, 3. de vrouw als passief wezen, 4. de vrouw en haar (heilige) lichaam en 5. de vrouw als het duistere mysterie. Afgezien van historische ontwikkelingen en veranderende inzichten en betekenissen ten aanzien van de verbeelding van vrouwelijke seksualiteit kunnen, mijns inziens, deze vijf representaties gezien worden als algemene tendenzen in de dominante verbeeldingsstrategie die betrekking hebben op vrouwelijke seksualiteit¹. In de volgende paragrafen zal ik deze dominante representaties achtereenvolgens behandelen.

1.1.1 De vrouw als prostituée

In het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit belichaamt de prostituée, of hoer, wellicht één van de meest stereotype representaties: ‘She is perceived as the embodiment of sexuality and of all that is associated with sexuality, disease as well as passion’ (Gilman 1985: 94). De vrouwelijke connotatie die dit woord heeft duidt volgens filosofe Luce Irigaray al op de waarde die de cultuur toekent aan dit beroep. Daarnaast slaat het woord ‘hoer’ niet alleen op beroepsmatige prostituées, maar wordt het woord ook gebruikt om vrouwen aan te duiden die hun seksualiteit openlijk beleven (Withuis 2007).

In het kader van dit onderzoek wil ik twee betekenissen van vrouwelijke seksualiteit belichten. Aan de ene kant wordt in de representatie van de vrouw als prostituée haar ‘natuurlijkheid’, ‘dierlijkheid’ en ‘primitiviteit’ benadrukt door een relatie te leggen tussen de vrouw, haar lichaam en haar (overmatige) seksuele activiteit (Buikema 2007). In de negentiende eeuw werden prostituées onderworpen aan allerlei onderzoeken waaruit moest

¹ In hoofdstuk vier zal blijken dat deze dominante representaties ook terug te vinden zijn in Bataille’s opvatting over vrouwelijke seksualiteit.

blijken dat deze vrouwen zowel lichamelijk als psychisch een afwijkend karakter hadden: ‘The prostitute is an atavistic form of humanity whose nature can be observed in the form of her genitalia’ (Gilman 1985: 98). Dat het vrouwelijke lichaam een betekenisgever werd voor sociale waardering leidde ook bij zwarte vrouwen tot denigrerende praktijken. Het zwarte lichaam, dat met haar ‘afwijkende’ vormen vele blanke westerse wetenschappers versted deed staan, werd gezien als bewijs voor de primitieve en gestoorde omgang met seksualiteit: ‘The primitive is the black, and the qualities of blackness, or at least of the black female, are those of the prostitute’ (Gilman 1985: 99).

Aan de andere kant, en dat is de tweede betekenis, heeft de prostitutie en daarmee de prostituée altijd een maatschappelijke functie gediend², is zij gelegaliseerd³ en vindt zij haar waardering in het veelvuldige (kijk) bezoek van klanten⁴. Deze klanten zeggen dat het hen niet uitsluitend, of zelfs niet in de eerste plaats, is te doen om de seks maar om de genegenheid en het contact (den Uyl 1995). Prostitutie wordt daarnaast ook weleens opgevat als een vorm van vrouwenemancipatie waarin de vrouw seksuele en financiële macht heeft en haar eigen seksualiteit opeist.

Gezien deze twee verschillende betekenissen van de representatie van de vrouw als prostituée, zijn de meningen verdeeld over dit maatschappelijke fenomeen. In dit hoofdstuk zal ik echter op de kritieken ingaan⁵. Politica Karina Schaapman verzet zich tegen het fenomeen ‘prostitutie’ en noemt het een vorm van ‘vrouwenonderdrukking’ waarin de klant weinig moreel besef hoeft te hebben: ‘Opvallend genoeg speelt de klant in het Nederlandse prostitutiebeleid geen enkele rol. Hij wordt nauwelijks gecorrigeerd of strafrechtelijk aangesproken op zijn gedrag. Dat is merkwaardig. Blijkbaar is het vanzelfsprekend dat de klant een seksuele behoefte heeft die onder alle omstandigheden bevredigd dient te worden’ (Schaapman 2006). Schaapman verwijst hier naar de dominante patriarchale cultuur waarin de lusten en driften van de man centraal worden gesteld. Ondanks de groeiende opkomst van mannelijke prostitutés heeft het beroep een eenzijdige focus op en vanuit de mannelijke seksualiteitsbeleving. Volgens antropologe Marion den Uyl heeft de traditionele dubbele moraal aan westerse mannen nooit de monogame attitude voorgeschreven die voor

² In hoofdstuk drie en vier zal dit, aan de hand van Bataille’s theorie over erotiek, verder uitgelegd worden.

³ In Nederland is het bordeelverbod opgeheven in 2000

⁴ Hoeveel mannen prostituées bezoeken is niet geheel bekend, maar het is gebleken dat er 25.000 prostituées actief zijn in Nederland (bron: <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Prostitutie/25000.html> gevonden op 7-07-2008)

⁵ In hoofdstuk drie en vier zal blijken dat prostitutie in principe geen denigrerende praktijk hoeft te zijn maar dat de veroordeling ligt in de lage maatschappelijke waardering van de prostituée.

vrouwen wel gold omdat mannen een grotere seksuele behoefte zouden hebben (den Uyl 1995). Het veronderstellen en rechtvaardigen van deze seksuele behoefte heeft daardoor in de kunst- en literatuurgeschiedenis geleid tot de vele representaties van de vrouw als prostituée. De eigenschappen die zij krijgt toegeschreven verschillen echter van tijd en plaats en zijn afhankelijk van de historische waardering van haar positie.

Hoogleraar toegepaste ethiek en rechtsfilosofie Kees Raes ziet in dat opzicht de gevolgen van de seksuele bevrijding als een verarming van onze seksualiteit: ‘Hoe kan er nog sprake zijn van ‘seksuele bevrijding’ waar mannen hun lusten botvieren op heroinehoertjes en kinderen, waar mensen tot loutere lichamen worden herleid, die als waren ter beschikking staan om zaad in te lozen? Wat heeft deze moderne slavenhandel nog te maken met de vrijgevochten courtesane, de libertijnse flaneur?’ (Raes 1999: 13).

Raes spreekt hier niet alleen over prostitutie, maar over de huidige overheersende seksuele moraal die geenszins tot een bevrijding van vrouwelijke seksualiteit heeft geleid.

Inderdaad, als ‘hoer’ kan de vrouw dagelijks bekeken worden in populaire videoclippen en (porno)films waar haar schaars geklede lichaam tentoongesteld wordt en beschikbaar lijkt te zijn voor de mannelijke seksuele behoefte. Bij feministen heeft dit tot veel woede en ontzetting geleid: ‘A businessman in the same position as a successful whore would be applauded for his acumen and admired for his ruthlessness. The woman is censured for her immoral rapacity, although it is the same thing’ (Carter 1979: 59).

1.1.2 De vrouw als object van begeerte

Deze tweede representatie van vrouwelijke seksualiteit sluit nauw aan bij de voorgaande representatie en verwijst naar de vrouw als lust- of seksueel object. Deze representatie refereert in eerste instantie aan de manier waarop traditioneel het vrouwenlichaam wordt gezien. Volgens tweedegolf feministe Germaine Greer heeft het stereotype onderscheid tussen lichaam en ziel de vrouw haar bestaan verleend: ‘Zij is meer lichaam dan ziel, meer ziel dan geest. Alles wat mooi is behoort haar toe, zelfs het woord schoonheid zelf. Alle schoonheid bestaat alleen om haar nog mooier te maken’ (Greer 1970: 46). Filosofe en feministe Susan Bordo sluit hierop aan door het lichaam te zien als een drager van cultuur en een krachtige symbolische vorm waarop regels en hiërarchieën geschreven worden (Bordo 1989).

Vrouwelijke lichamen zijn in deze visie ‘gemaakt’ door, en ‘onderworpen’ aan, dominante

patriarchale machten, die door Michel Foucault “docile bodies” worden genoemd (Bordo 1989). Hoewel deze lichamen steeds opnieuw nieuwe vormen aannemen blijft het vrouwelijke lichaam gehoorzaam aan de macht van het overheersende maakbaarheidsideaal, waarin disciplineren van het lichaam getuigt van autonomie en controle (Horstman 1995).

In dominante representaties van de vrouw als seksueel wezen wordt nog steeds een groot beroep gedaan op het ‘natuurlijke’ karakter van seksualiteit waarin de man dominant, actief en krachtig optreedt en de vrouw met haar lichaam en haar onderdanige houding de man verleidt. Met inzichten vanuit de psycho-analyse bevestigt Jessica Benjamin dit beeld: ‘Woman’s sexuality is primarily portrayed through her object status, her ability to attract’ (Benjamin 1986: 83). Benjamin noemt hier twee elementen die volgens O’Neill duidelijk verbeeld werden in westerse, pornografische en erotische kunst: ‘She was the object of the male artist’s gaze, passive result of his active intellect and libido, creation of his subjectivity’ (O’Neill 1989: 72). Schilderijen waarop (naakte of ontblote) vrouwen afgebeeld zijn, worden door veel feministen als onderbouwing aangevoerd voor hun kritieken op de eenzijdige dominante representatie van de vrouw als seksueel object. Doordat deze schilderijen voornamelijk door en voor mannen werden gemaakt wordt duidelijk dat deze representaties van de vrouw voornamelijk een verbeelding zijn van het mannelijke verlangende subject. Daarnaast valt uit de compositie af te lezen dat de vrouw geen eigen actieve seksuele rol krijgt toebedeeld: ‘Their nudity, the placement of their bodies, their gestures, glances, and movements (if any) rarely express sexual agency’ (O’Neill 1989: 73). O’Neill verklaart deze misrepresentatie als het gevolg van het onderscheid tussen cultuur en natuur: ‘Woman has been associated with nature – that is which to be subsued, dominated, plowed, or fertilized by means of male physical power, technology, or sexual potency’ (O’Neill 1989: 76). Het gedisciplineerde lichaam van de (naakte) vrouw staat hier onder controle van de mannelijke blik en wordt door zijn positie als voyeur volledig in beslag genomen. Deze dominante beelden van vrouwelijke seksualiteit komen volgens veel feministische wetenschappers voort uit de organisatie en de denkbeelden van de cultuur, waarin vrouwen een ondergeschikte rol kregen toebedeeld op basis van het aan hen toegeschreven ‘natuurlijke’ karakter. Identificatie met deze beelden was en is een lastige taak voor vrouwen.

Volgens feministisch psychologe Susie Orbach heeft de representatie van de vrouw als object geleid tot een obsessieve aandacht voor het lichaam bij veel vrouwen: ‘A woman’s body becomes the subject of scrutiny, the recipient of enormous amounts of attention, and the

vehicle for the expression of a wide range of statements' (Orbach 1986: 13). Als symbolische drager van haar cultuur is de vrouw voortdurend verwickeld in een machtsstrijd met haar lichaam. Eeuwenlang beschouwd als seksueel object, gecreëerd door het krachtige mannelijke subject, ervaren vrouwen volgens Orbach de maatschappelijke druk om hun lichaam te disciplineren: ...'throughout history we know the female form as an object of pleasure for men. This aspect of femininity is insinuated into each woman's experience of self, and finds expression in each woman's relationship with her body' (Orbach 1986: 23). Ook in hedendaagse populaire media is de belichaming van de vrouw als object van verlangen nog steeds duidelijk zichtbaar. Bordo noemt deze representaties denigrerend, niet alleen omdat de vrouw wordt gereduceerd tot haar lichaam, maar vooral omdat ze specifieke beelden van de vrouwelijke subjectiviteit propageren en belichamen. Volgens haar beantwoorden pornografische plaatjes en films in dat opzicht nog steeds aan de mannelijke fantasie die gericht is op aanbidding en bevestiging van hun seksuele libido: 'From this point of view then, what much (soft) heterosexual porn provides for men is a fantasy world in which they are never judged or rejected, never made to feel guilty or embarrassed' (1993: 460).

Deze behoefte aan erkenning en bevestiging, die overigens ook voor vrouwen geldt, ligt aan de basis van de dominante representatie van de vrouw als object van begeerte. Haar verbeelding en haar representatie is volgens veel feministen daarom het resultaat van dominante machtsstructuren waarin vrouwelijke seksualiteit beantwoordt aan het mannelijke (seksuele) verlangen. Benjamin verwoordt dit als volgt: 'The representation of women's sexuality does not seem to have its own symbolic structures but rather seems to be incorporated into the system organized by the phallic structures' (Benjamin 1986: 92). Radicaal feministe Andrea Dworkin ziet de mannelijke seksuele dominantie als een vorm van vrouwenhaat die volgens haar uitmondt in denigrerende praktijken zoals pornografie en prostitutie. In haar analyse van seksualiteit draait het leven om seks, en seks betekent per definitie de onderdrukking van vrouwen door mannen (Withuis 2007). Seksueel geweld tegen vrouwen is volgens haar het resultaat van de woede van mannen die ontstaat uit het feit dat de vrouw de seks lijkt te beheersen: 'En daarom 'moet' hij verkrachten' (Withuis 2007: 190).

1.1.3 De vrouw als passief wezen

Zoals in de vorige representaties al naar voren is gekomen wordt traditioneel gezien de vrouw vaak geassocieerd met natuurlijkheid. Het begrip ‘natuurlijkheid’ verdient in het licht van deze representatie en deze scriptie bijzondere aandacht omdat het doelt op een belangrijke notie rondom vrouwelijkheid, het vrouwelijke lichaam en vrouwelijke seksualiteit.

De introductie van het begrip *gender* in 1972 door Ann Oakley markeert een belangrijk omslagpunt in het denken over sekseverschillen, en refereert aan de seksuele identiteit als het effect van historische, sociale en culturele processen (Brouns 1995, Buikema en Smelik 1993). Dit begrip ondersteunt de alombekende uitspraak van Simone de Beauvoir die zij al in 1949 doet in *Le deuxième sexe*: ‘On ne naît pas femme, on le devient’⁶. Met deze uitspraak beweert De Beauvoir dat vrouwen niet gereduceerd kunnen worden tot hun biologische lichaam omdat vrouwen en vrouwelijkheid sociale constructies zijn. De Beauvoir verzet zich hiermee tegen algemene opvattingen van die tijd waarin, volgens vele wetenschappers, vrouwen een ‘natuurlijke’ bestemming kregen toegewezen op basis van biologische kenmerken. De grote vraag is natuurlijk: maakt het feit dat de vrouw een andere lichaamsbouw heeft haar verschillend van de man in aard, interesses en taken? (Haakma 1994).

Traditioneel gezien is de natuur van vrouwelijkheid vaak aan het moederschap gekoppeld. Deze biologische bestemming wordt voornamelijk gerepresenteerd in wetenschap, literatuur en kunst maar staat ook in veel feministische studies centraal, zoals bij psychoanalytica Julia Kristeva: ‘If it is not possible to say of a woman what she is (without running the risk of abolishing her difference), would it perhaps be different concerning the mother, since that is the only function of the ‘other sex’ to which we can definitely attribute existence?’ (Kristeva 1986: 161). Kristeva beweert echter dat de representatie van de vrouw als moeder zo problematisch is gebleken dat het moederschap ontdaan is van haar innerlijke kracht en het daarom door hedendaagse feministen, bewust of onbewust tot een degradatie van hun vrouw-zijn wordt ervaren.

De Beauvoir waarschuwde haar lezeressen in *Le deuxième sexe* ook al voor het moederschap en het huwelijk. Deze degradatie heeft te maken met de dominante representatie van de vrouw als passief seksueel wezen ofwel als zorgende, zogende moeder. Ook Benjamin benadrukt deze passieve representatie van vrouwelijke seksualiteit: ...’the mother is not

⁶ Alhoewel er in feministische kringen discussie heerst over de vertaling van deze zin, wordt deze uitspraak doorgaans vertaald met: je wordt niet als vrouw geboren maar tot vrouw gemaakt.

culturally articulated as a sexual subject, one who actively desires something for herself – quite the contrary’ 1986: 83). De moederfiguur behoort haar lichaam te geven aan haar kind, haar eigen verlangens te negeren en haar (natuurlijke) karakter in dienst te stellen van de behoeften van een ander. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de aard en de rol van vrouwelijke seksualiteit vaak vergeleken werd met haar kwaliteiten als moeder. Deze vergelijking, die veel wetenschappers hebben ondersteund met inzichten vanuit de dierenwereld, heeft de vrouw nooit een eigen seksueel verlangen toegekend: ‘To be a subject of desire, a sexual agent, implies a control over one’s own destiny, a freedom to will, that mothers often lack’ (1986: 84).

Het ontbreken of het ontkennen van een vrouwelijke seksueel verlangen, heeft grote consequenties gehad voor opvattingen over rollenpatronen met betrekking tot seksualiteit en en de vrouwelijke beleving van seksualiteit: ‘The fear that we cannot grow beyond whatever distortions we may find within ourselves keeps us docile and loyal and obedient, externally defined, and leads us to accept many facets of our oppression as women’ (Lorde 1984:58).

1.1.4 De vrouw als haar (heilige) lichaam

Het is inmiddels duidelijk geworden dat in het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit een groot beroep is gedaan op het lichaam van de vrouw. Haar seksualiteit is vaak gereduceerd tot haar biologische lichaam en haar ‘geheimzinnige’ schaamdelen:

‘De geslachtsorganen van de vrouw zijn in geheimzinnigheid gehuld’ (Greer 1970: 32).

Deze tendens heeft een aantal dominante beelden van vrouwelijke seksualiteit gepropageerd, die ik in deze paragraaf nader belicht. Ik zal een korte schets geven van drie van de dominante beelden die ik van belang acht voor dit onderzoek.

Als drager en geveer van leven is het vrouwelijke lichaam vaak beschouwd als heilig of zelfs goddelijk⁷. De verering van de Moedergodin als voedster en als bron van leven gaan ver terug in onze westerse geschiedenis (Horstman 1995). Volgens schrijfster Adrienne Rich verwezen de representaties van deze matriarchale godinnen vaak naar haar heilige karakter en haar lichaam representeerde macht, innerlijke diepte, rust en evenwicht (van Heijst 1995). Ook de christelijke verbeelding van de moeder kan in zeker opzicht heilig genoemd worden omdat ze berust op een belangrijk christelijk ideaal: naastenliefde. Deze heilige status wordt wellicht het meest treffend teruggevonden in de Maria-figuur, die traditioneel gezien als

⁷ In hoofdstuk vier zal blijken dat Bataille zich aansluit bij deze visie op het vrouwelijke lichaam

moeder en als voedster wordt afgebeeld. Traditionele afbeeldingen van Maria tonen, in tegenstelling tot voor-christelijke godinnen, geen seksuele activiteit, want ook haar borsten worden in traditionele verbeeldingen ondergeschikt gemaakt aan de christelijke boodschap van zorg en naastenliefde. Haar maagdelijke status belichaamt bovendien haar onaardse en onlichamelijke karakter.

Dit brengt mij tot het tweede beeld waarin het ideaal van geslachteloosheid gepropageerd wordt: 'Haar meest essentiële eigenschap is het feit dat ze gecastreerd is. Ze moet absoluut jong, onbehaard en glad zijn en *ze mag geen geslachtsorganen bezitten*' (Greer 1970: 51). Sigmund Freud verwoordt deze gedachte wellicht het meest helder wanneer hij de seksuele minderwaardigheid van vrouwen verklaart uit het feit dat zij geen penis hebben en dat zij zich daarover bovendien schamen (Den Uyl 1995). De afwezigheid van een penis bij de vrouw is vaak een doorslaggevend argument geweest in het ontkennen van het vrouwelijke libido: 'Is immers de moederfunctie niet bij uitstek de geaccepteerde libidinale kanalisatie voor vrouwen?' (Van der Haegen 1989: 165). Het inwendige en verborgen karakter van de vrouwelijke schaamdelen heeft zich in de geschiedenis inderdaad uitstekend geleend voor de reductie van het vrouwelijke geslachtsorgaan tot baarmoeder: 'Meisjes worden niet aangemoedigd om hun eigen genitaliën te onderzoeken of te zien hoe het weefsel ervan gevormd is, of om het proces van lubricatie en erectie te begrijpen' (Greer 1970: 32). Volgens Greer hebben vrouwen deze tendens geïnternaliseerd en taboeïseren zij ook hun eigen lichaam op geurtjes en lichaamssappen, waarvan de relatie tussen onreinheid en menstruatie wellicht het meest illustrerende voorbeeld is: 'Daarnaast is er in de westerse geschiedenis weinig aandacht besteed aan de seksuele functie van de vagina en vormt de 'mythe van het vaginaal orgasme' nog steeds een belangrijk feministisch aandachtspunt (Withuis 2007).

Naast twee bovengenoemde idealen is er ook een andere ontwikkeling gaande geweest waarin het lichaam als betekenisgever voor het afwijkende seksuele gedrag van de vrouw heeft kunnen functioneren. Deze representatie van vrouwelijke seksualiteit dicht de vrouw gevaarlijke seksuele krachten toe en wordt belichaamd door het (vrouwelijk) monster. Volgens Creed heeft deze representatie een lange geschiedenis: 'All human societies have a conception of the monstrous-feminine, of what it is about woman that is shocking, terrifying, horrific, abject' (Creed 1993:1). Volgens filosofe Rosi Braidotti werd de vrouw sinds de klassieke oudheid een krachtige verbeelding toegeschreven die door 'verkeerde' gedachten tijdens de conceptie en de zwangerschap kan leiden tot misgroei en misvorming bij de foetus: 'All it takes is for a pregnant woman to think ardently about, dream of, or quite simply long

for, certain foodstuffs or for unusual or different people for these impressions to be transferred and printed upon the foetus' (Braidotti 1996: 147).

Alhoewel deze theorieën voortdurend aan verandering onderhevig waren, werd algemeen aangenomen dat de vrouw en haar lichaam een actieve rol spelen in het voortbrengen van het nageslacht. Het vrouwelijke monster is daarom te herleiden naar een algemene pathologisatie van het vrouwelijke lichaam: 'The genitalia and buttocks of the black female attracted much greater interest in part because they were seen as evidence of an anomalous sexuality not only in black women but in all women' (Gilman 1985: 89).

1.1.5 De vrouw als het duistere mysterie

Deze laatste representatie is wellicht het meest treffende beeld van vrouwelijke seksualiteit dat door de jaren heen is geproduceerd. De vrouw als het duistere mysterie verwijst naar drie dominante ontwikkelingen die in deze paragraaf centraal zullen staan.

In de eerste plaats worden (dominante) representaties van vrouwelijke seksualiteit, vanuit een feministische opvatting, beschouwd als symbolische beelden die iets aanwezig stellen wat er niet is (Buikema & van der Tuin 2007). Het zijn constructies van vrouwelijkheid en representaties van vrouwen en vrouwelijkheid die het resultaat zijn van mannelijke verbeeldingsstrategieën en kunnen daardoor opgevat worden als een duister mysterie dat nog onthuld moet worden. Feministisch semiotica Teresa de Lauretis verwoordt dit als volgt: 'De hedendaagse kritiek – of zij nu schrijft over de vrouw en haar representatie in de literaire werken van mannen, of dat zij als vrouw schrijft en een idee van taal voorstelt waarin de 'radicale andersheid' van de vrouw, haar 'verschil' wordt uitgedrukt – definieert vrouwelijkheid als de keerzijde van masculiniteit, als het verdrongen of radicaal andere, en daarom in het gunstigste geval als niet-representeerbaar: vandaar de idee van vrouwelijkheid als grens of zelfs als horizon van het westerse logocentrisme' (de Lauretis 1994: 23). Bezien vanuit de vorige vier dominante representaties kan geconcludeerd worden dat representaties van de vrouw en haar seksualiteit gedefinieerd zijn geweest tegen de achtergrond van de man, zijn seksualiteit en zijn lichaam. De Beauvoir betoogt dat de vrouw de *historische Ander* is van de man: 'Zij laat ook zien dat het gegeven, dat vrouwen – iedere vrouw in iedere situatie – het negatieve, het niet-essentiële zijn ten opzichte van mannen die als het neutrale en positieve, het essentiële naar voren komen, een situatie is die als een

natuurlijke situatie gepercipieerd wordt' (van der Tuin 2007: 23). Deze (feministische) 'ontdekking' onthult de onjuistheid en onvolledigheid van dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit en geeft daarmee tegelijkertijd aan dat de vrouw als een duister mysterie beschouwd kan worden. Naast de opvatting dat de verbeelding van vrouwelijke seksualiteit eenzijdig én onjuist is weergegeven en daarom als mysterie opgevat kan worden, werden het vrouwelijke lichaam, haar biologische functies en haar lustgevoelens ook daadwerkelijk gezien als raadselachtig en mysterieus.

Op de tweede plaats verwijst de representatie van de vrouw als mysterie daarom naar het 'onopgeloste' raadsel van vrouwelijke seksualiteit: 'Throughout history people have knocked their heads against the riddle of the nature of femininity' (Freud 1973: 146). Vele wetenschappers, waaronder Freud, hebben zich uitvoerig gebogen over dit raadsel. Met zijn psychoanalytische kijk op de mens wilde hij onderzoeken hoe seksualiteit zich bij vrouwen ontwikkelt. Freud komt tot de conclusie dat door een gebrek aan vrouwelijke agressiviteit, haar libido te weinig is ontwikkeld om volwassen seksuele lustgevoelens te kennen. In een lezing over vrouwelijkheid presenteert Freud zijn bevindingen als '...observed facts, almost without any speculative additions' (Freud 1973: 146). Zich duidelijk bewust van zijn vrouwonvriendelijke observaties en zijn beperkte kennis over vrouwelijke seksualiteit, schetst Freud met zijn observaties echter een treffende realiteit van zijn tijd. Freud zet echter zelf ook zijn vraagtekens bij dominante theorieën over vrouwelijke en mannelijke seksualiteit die voortkomen uit deze fallocentrische cultuur van seksualiteit: 'Even in the sphere of human sexual life you soon see how inadequate it is to make masculine behaviour coincide with activity and feminine with passivity' (1973: 148). Afgezien van deze interessante observatie, bleef de kennis over vrouwelijke lust- en liefde gevoelens beperkt. Pas vanaf de jaren zestig, toen vrouwen zelf hun seksualiteit gingen verbeelden en beschrijven, komt er meer ruimte en waardering voor de eigenheid van vrouwelijke seksualiteit en wordt het raadsel steeds verder ontsloten.

Een derde ontwikkeling die betrekking heeft op de representatie van de vrouw als het duistere mysterie verwijst naar de stereotype aanname dat er bij vrouwen een 'natuurlijke' verbinding is tussen het lichaam en de ziel: 'In de mysterieuze dimensie waar lichaam en ziel elkaar raken wordt de stereotiep geboren en vindt zij haar bestaan' (Greer 1972: 46). In veel literatuur, kunst en poëzie staat de vrouw symbool voor, en wordt zij gesymboliseerd als de kracht, de schoonheid en de rijkheid van de natuur, die in haar lichaam de oorsprong vindt. Als mysterie wordt zij aanbeden, verheerlijkt en gevreesd, maar volgens feministische

kritieken belichaamt zij in alle gevallen daarmee de Ander, degene die niet gekend kan worden. De representatie van de vrouw als duister mysterie is daarmee, volgens feministen, een bevestiging voor de overheersing van die natuur. Deze strategie berust volgens Braidotti, op de splitsing ‘...tussen de rede en al haar andere, die zich belichaamd vinden in de waanzin, binnen de methode van de twijfel. In dit [Cartesiaanse] project is de twijfel het tactische of discursieve middel voor de uitbanning van alles wat de zekerheid van de rede zou kunnen bedreigen: de dromen, de vergissingen, de zintuigen, de waanzin, zij zijn allemaal, omdat zij het andere van de rede zijn, ontoelaatbare keuzen’ (Braidotti 1991: 91).

1.2 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk heb ik een uiteenzetting gegeven van vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit. Ik heb dit gedaan met behulp van belangrijke (feministische) kritieken op het dominante discours. Hieruit is gebleken dat feministische kritieken zich concentreren op het expliciteren van dominante machts- en kennisposities zodat bestaande beelden, opvattingen en idealen met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit blootgelegd kunnen worden. Het deconstrueren van bestaande representaties leidt er bovendien toe dat wetenschappelijke inzichten over vrouwelijke seksualiteit, die als neutraal en objectief worden gepresenteerd, bevraagd en bekritiseerd kunnen worden. Alhoewel veel van deze inzichten inmiddels achterhaald lijken zijn de vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit in onze huidige cultuur nog volop aanwezig.

De representatie van *de vrouw als prostituée* verwijst naar de opvatting dat de vrouw seksualiteit belichaamt en dat haar lichaam beschikbaar is voor de begeerte van de man. Het vrouwelijke lichaam en haar beroep werd bovendien een betekenisgever voor de gestoorde en primitieve omgang die de vrouw met haar seksualiteit zou hebben. De lage culturele waardering voor de prostituée is echter in strijd met de grote maatschappelijke rol die deze vrouwen spelen en zorgt daardoor voor veel discussie onder feministen en andere critici.

De representatie van *de vrouw als object van begeerte* verwijst naar de verbeelding van de vrouw als seksueel lustobject die voorkomt uit het verlangen van de mannelijke begeerte. In de westerse (kunst) geschiedenis is een dominante tendens te vinden waarbij de (naakte en ontblote) lichamen van vrouwen stereotype beelden van vrouwen en

vrouwelijkheid bevatten, en deze bovendien weinig of geen eigen seksueel verlangen kregen toebedeeld. Volgens feministen getuigt haar object-status van het feit dat haar lichaam en haar seksuele verlangen ondergeschikt werden gemaakt aan de mannelijke overheersing van seksualiteit.

De representatie van *de vrouw als passief wezen* verwijst naar de verbinding die wordt gelegd tussen de vrouw en ‘natuurlijkheid’ en vertoont een sterk verband met de kwaliteiten die aan het moederschap worden toegeschreven. De vrouw lijkt daardoor weinig eigen (seksuele) behoeften te kennen en wordt bovendien als louter passief aangemerkt.

De vrouw als haar (heilige) lichaam wordt veelal gerepresenteerd door afbeeldingen van heilige (godin) figuren. Alhoewel er een grote verscheidenheid aan beelden van heilige vrouwen bestaat, wordt de westerse heilige vrouw tegenwoordig geassocieerd met de christelijke Maria-figuur, die maagdelijkheid en naastenliefde uitdraagt. Dit ideaal van kuisheid en geslachteloosheid vindt zijn uitdrukking in het taboe dat er rondom het vrouwelijke geslachtsorgaan heerst. Bovendien verwijst deze dominante representatie van vrouwelijke seksualiteit naar de pathologisatie van het vrouwelijke lichaam.

De representatie van *de vrouw als het duistere mysterie* refereert aan de dominante tendens dat vrouwen en vrouwelijke seksualiteit gedefinieerd worden vanuit mannelijke schema's. De vrouw werd daardoor als een raadsel beschouwd waardoor zij, volgens sommige feministen, de man van zijn bestaansrecht kon voorzien.

Ook uit deze vijfde en laatste dominante representatie van vrouwelijke seksualiteit wordt duidelijk dat feministische kritieken op de patriarchale orde zich niet alleen richten op de eenzijdige en één-dimensionale verbeelding van de vrouw, haar lichaam en haar seksualiteit. De kritieken concentreren zich ook op wetenschappelijke principes als objectiviteit, universaliteit en rationaliteit die tot gevolg hebben gehad dat vrouwelijke seksualiteit een onopgelost raadsel bleef en bovendien voor de vrouw zelf ook als mysterie wordt ervaren. Mede daarom is er in de laatste decennia onder vrouwen een grote aandacht voor nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit te ontdekken. In kunst, literatuur, media en wetenschap ontstaan nieuwe ideeën over vrouwelijke seksualiteit. Om het mysterie van vrouwelijke seksualiteit verder te onthullen zal ik in het volgende hoofdstuk een uiteenzetting geven van het feministische discours over vrouwelijke seksualiteit.

2. Nieuwe feministische inzichten over vrouwelijke seksualiteit

2.1 Een nieuw discours over vrouwelijke seksualiteit

In het vorige hoofdstuk is gebleken dat de dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit door feministen stevig zijn bekritiseerd. Ook bij de wetenschappelijke vooronderstellingen die aan deze representaties ten grondslag liggen plaatsen zij kanttekeningen. Het vormgeven van nieuwe (vrouw) beelden of het creëren van nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit wordt door veel feministen geïmpugnatieerd aangezien dominante wetenschappelijke criteria als objectiviteit, universaliteit en rationaliteit nog steeds de boventoon in het discours voeren.

Toch hebben veel feministen, ondanks deze kritieken, veel van hun inzichten aan bestaande disciplines en theorieën ontleend, die zij met behulp van hun eigen wetenschap corrigeren, verdiepen en aanvullen. Deze interdisciplinaire benadering heeft, naast de geformuleerde kritieken in het vorige hoofdstuk, tevens tot een grote verscheidenheid aan (feministische) inzichten over vrouwelijke seksualiteit geleid. De term ‘vrouwelijke seksualiteit’ is daardoor in dit postmoderne tijdperk wellicht enigszins achterhaald. Nu deze jonge wetenschap zich zo snel ontwikkelt is het bijna onmogelijk om te spreken van één feministische theorievorming.

In dit hoofdstuk zal ik een overzicht geven van een aantal, voor dit onderzoek, relevante ontwikkelingen met betrekking tot het discours over vrouwelijke seksualiteit en zal ik een aantal van de hieruit ontstane feministische inzichten uiteenzetten. Deze inzichten hebben bijgedragen aan een feministische theorievorming over vrouwelijke seksualiteit en zullen, zoals zal blijken in hoofdstuk vier, aansluiting vinden bij Bataille's theoretische en symbolische verwoording van vrouwelijke seksualiteit en erotiek.

Veel van deze ontwikkelingen en inzichten kunnen beschouwd worden als het resultaat van *mimesis*, doordat veel feministen ‘spelen’ met bestaande theorieën, subject-posities en stereotype rolpatronen. Hiermee willen zij ontsnappen aan de heersende rationaliteit (Van der Haegen 1989). Ik bespreek de resultaten van deze mimesisstrategie aan de hand van verschillende feministische teksten zodat er nieuwe beelden en representaties van vrouwelijke seksualiteit ontsloten kunnen worden. Ik schets hiermee geenszins een volledig en allesomvattend beeld, maar presenteer de lezer een aantal interessante invalshoeken en

inzichten die relevant zijn voor het discours over vrouwelijke seksualiteit en die betrokken kunnen worden op Bataille's theorie over erotiek.

In paragraaf 2.2 staat de opkomst van *de feministische wetenschap* centraal. In paragraaf 2.3 onderzoek ik het *belang van taal* voor de ontwikkeling en de formulering van vrouwelijke seksualiteit. In paragraaf 2.4 volgt een uiteenzetting van wat er onder *vrouwelijke subjectiviteit* kan worden verstaan. In paragraaf 2.5 bespreek ik het belang van de toeëigening van een eigen seksualiteit voor vrouwen dat samengevat kan worden als de *erotische kracht* van vrouwen. In paragraaf 2.6 wordt het belang van deze erotische kracht behandeld in het licht van de *strijd, het geweld en de revolutie* die middels het vrouwelijke lichaam ontwikkeld kan worden. Paragraaf 2.7 behandelt een *darwinistische visie op vrouwelijke seksualiteit*. In paragraaf 2.8 volgt de conclusie van dit hoofdstuk.

2.2 Een feministische wetenschap

'I shall speak about women's writing: about what it will do. Woman must write her self: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies – for the same reasons, by the law, with the same fatal goal. Woman must put herself into the text – as into the world and into history – by her own movement' (Cixous 1976: 875)

In de gehele westerse geschiedenis zijn de sporen van het hedendaagse feminisme terug te vinden. Historisch onderzoek naar vrouwelijke teksten levert daarom nieuwe kennis op over het leven van deze vrouwen. Hedendaagse feministen doen verwoede pogingen om hun voormoeders alsnog te canoniseren en aandacht te vragen voor hun 'vergeten' levens. Zo vertelt Christine de Pisan, een belangrijk schrijfster uit de vijftiende eeuw, het historische verhaal van vrouwen in *Het Boek van de Stad der Vrouwen* dat in 1405 wordt uitgegeven. In dit boek spreekt zij haar verontwaardiging en ergernis uit over de manier waarop door mannen over vrouwen gesproken en geschreven werd: 'Tenslotte kwam ik tot de conclusie, dat het een verachtelijke daad van God was, toen hij de vrouw schiep en ik verwonderde mij erover hoe een zo waardige werker er ooit toe overging om een dergelijk slecht werkstuk te

maken, daar, zoals deze schrijvers zeggen, de vrouw een vat is, dat als het ware alle kwaad en alle ondeugd in zich herbergt' (1984: 23).

In haar tijd waren de Pisan's opvattingen revolutionair en daarmee vormt *Het Boek van de Stad der Vrouwen* het eerste boek uit de wereldliteratuur waarin een vrouw het voor de vrouwen opneemt. Voor andere vrouwen bleef de mogelijkheid om zich intellectueel en literair te kunnen en mogen uiten echter beperkt en bleef het discours over vrouwelijke seksualiteit gedefinieerd en verbeeld vanuit het mannelijke perspectief.

De intellectuele ontwikkeling van vrouwen komt in Nederland in de zeventiende eeuw op gang wanneer Anne Maria van Schurman (1607-1678) als eerste vrouw, achter een gordijn en gescheiden van de mannen, lessen mag gaan volgen aan de Universiteit van Utrecht.

Aletta Jacobs was de eerste vrouw die in 1872 officieel werd toegelaten tot één van de Nederlandse universiteiten en zij behoort daarmee tot de zogenaamde eerste feministische golf, waarin stemrecht en gelijke rechten de belangrijkste strijdpunten waren.

Alhoewel intellectuele ontwikkeling voor vrouwen als onnatuurlijk werd gezien, betekende Jacobs' toelating een eind aan de formele belemmering voor vrouwen om wetenschappelijk opgeleid te worden (Brouns 1995). Hierdoor kwamen, naast Jacobs, ook andere vrouwen in de gelegenheid om over hun eigen levens te spreken, eigen theorieën te ontwikkelen en zich te mengen in het discours over vrouwelijke seksualiteit.

Als wetenschapster en arts heeft Aletta Jacobs zich uitvoerig gebogen over vrouwelijke seksualiteit. Vooral haar pleidooi tegen de reglementering van de prostitutie baarde veel opzien: 'Zij sprak historische woorden tot een professor die beweerde dat prostitutie bestond opdat de man zijn driften kon uitleven: "Indien dat werkelijk uwe meening is, zijt ge zedelijk verplicht uw dochters voor dit doel beschikbaar te stellen"' (Schaapman 2006).

Met de toestroom van vrouwen tot de wetenschappelijke wereld kwam er langzaam maar zeker beweging in de vastgeroeste denkbeelden en patronen over de vrouwelijke seksualiteit. Hierdoor begon een feministische wetenschap te ontstaan die, in tegenstelling tot de dominante wetenschappelijke tendens, de persoonlijke, culturele en maatschappelijke beleving van vrouwen centraal stelde. Deze feministische wetenschap ontwikkelde zich dan ook in eerste instantie als een politieke beweging waarin de maatschappelijke achterstelling van de vrouw en de werking van macht op de sociale constructie van kennis, identiteiten en lichamen het centrale aandachtspunt werd. Op basis van deze nieuwe inzichten begonnen veel vrouwen zich publiekelijk kwaad te maken over de bestaande politieke structuren waarin zij 'gevangen' zaten. Dit resulteerde in de tweede feministische golf, waarin zowel het

gelijkheidsdenken van Simone de Beauvoir als het verschilddenken van Luce Irigaray grote invloed hebben gehad op de levens van vrouwen en de ontwikkeling van de feministische wetenschap.

Toch bleven ideeën over de ‘natuurlijke’ seksualiteit van vrouwen nog tot in de jaren zestig gezaghebbend en onbediscussieerd: ‘In de wetenschappelijke teksten die zo omstreeks de jaren zestig voorhanden waren, vormde de analyse van vrouwelijke lust- en liefdesgevoelens blanco pagina’s. Het zag er naar uit dat vrouwen zulke gevoelens niet zouden hebben’ (Den Uyl 1995: 136). Naast het (feministische) politieke verzet tegen de maatschappelijke overheersing van vrouwelijke seksualiteit verwijst de opkomst van de feministische wetenschap ook naar de groeiende aandacht voor vrouwelijke seksualiteit en de behoefte van vrouwen om hun seksualiteit zelf te kunnen vormgeven, verwoorden en verbeelden.

Op basis van bovenstaande ontwikkelingen kunnen we nu spreken over een nieuw discours over vrouwelijke seksualiteit dat wordt vormgegeven door vrouwen over de gehele wereld. Hierdoor ontstaat er meer inzicht in de persoonlijke beleving, het maatschappelijke belang, en de betekenisgeving van seksualiteit. Door deze nieuwe verhalen en inzichten wordt duidelijk dat er ook tussen vrouwen grote verschillen zijn en dat het spreken over dé vrouwelijke seksualiteit onvermijdelijk tot misrepresentatie leidt. De vraag naar vrouwelijkheid en vrouwelijke seksualiteit blijft ook binnen het feministische discours en onder vrouwen nog een groot mysterie, maar door te schrijven en zichzelf te representeren worden de blanco pagina’s steeds verder opgevuld. Feministische verschilddenksters problematiseren deze onderneming doordat het vrouwelijke volgens hen niet representeerbaar is binnen de huidige patriarchale cultuur. In de volgende paragraaf zal ik daarom ingaan op het belang van taal en seksualiteit, dat ik zal behandelen aan de hand van inzichten van psycho-analytica en filosofe Luce Irigaray.

2.3 Taal is nooit neutral

‘Women can see the light where men just stare into empty space, watching the downfall of the phallic monuments and documents they had erected by and for themselves. Women have something to say – failing to say it would amount to an historical abortion of the female subject’ (Braidotti 1994: 130).

Irigaray’s werk kan gezien worden als een psychoanalytische onderneming, waarin zij de op rationaliteit gebaseerde westerse cultuur blootlegt en op zoek gaat naar de onbewuste processen die verdrukt zijn in deze cultuur (Whitford 1991). Met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit komt zij tot een aantal opmerkelijke conclusies die terug te voeren zijn op haar analyse van taal en subjectiviteit en die onderdeel zijn van de centrale uitgangspunten van deze studie. Als verschildenkster streeft Irigaray naar een sociale rechtvaardigheid waarin beide geslachten worden gerespecteerd en er (opnieuw) culturele waarden aan vrouwelijke seksualiteit worden toegekend: ‘Een van de voornaamste obstakels voor het creëren en het erkennen van zulke waarden is de eeuwenlange, min of meer duistere greep van patriarchale en fallocentrische modellen op heel onze beschaving (Irigaray 1990: 15).

Deze modellen hebben geleid tot het vergeten van de vrouwelijke genealogieën, iets wat volgens Irigaray diepe sporen in de organisatie van de taal achter heeft gelaten.

In verschillende analyses toont zij aan dat taal nooit neutraal is en dat de verdeling in grammaticale geslachten een semantische basis heeft die uitdrukking geeft aan het onderscheid tussen de geslachten. In haar visie hebben de patriarchale beschavingen de waarde van het vrouwelijke zover teruggebracht dat spreken hierover onmogelijk is omdat zij nooit een eigen subjectiviteit heeft gehad: ‘Wordt de vrouw zelf vaak tot het seksuele in strikte zin beperkt, het vrouwelijke grammaticale geslacht wordt als uitdrukking van een subjectiviteit uitgewist en de woordenschat die op vrouwen betrekking heeft, bestaat bovendien meestal uit weinig waarderende, zo niet beledigende termen die haar als een object tegenover het mannelijke subject definiëren’ (Irigaray 1990: 23).

Deze veelbetekenende analyse heeft een aantal grote consequenties voor vrouwelijke seksualiteit. Irigaray pleit namelijk geenszins voor een geslachtloze seksualiteit. Het onderscheid tussen de geslachten is volgens haar noodzakelijk voor het behoud van onze soort. Daarnaast verzet Irigaray zich tegen de gedachte dat seksualiteit los zou staan van de beschaving en gereduceerd kan worden tot een mechanische handeling. Zij beschouwt het

gehele lichaam als geslachtelijk, waarvan niet slechts de geslachtsorganen en voortplanting vrouwelijke seksualiteit beslaan. Vrouwelijke seksualiteit moet daarom in eerste instantie opnieuw ontdekt worden tegen de achtergrond van de eigen sekse: ‘Om zich anders te gedragen moet ze een pijnlijke en complexe weg begaan, een waarlijke bekering tot het vrouwelijk geslacht’ (Irigaray 1990: 23).

In het streven naar sociale- en seksuele rechtvaardigheid moeten de wetten van de taal en van de waarheids- en waardebegrippen veranderen, aldus Irigaray. Dit haast onmogelijke project vraagt om nieuwe representatiestrategieën voor de verbeelding van het vrouwelijke geslacht. Het hele kader van haar seksuele identiteit moet worden opgebouwd of herbouwd, door het bestaande te deconstrueren: ‘Irigaray’s project is to re-cover, un-veil, and express that voice, starting from the major texts of Western philosophy’ (Braidotti 1994: 131).

Deze mimesisstrategie, waarin er voortdurend wordt teruggekeerd naar bestaande representaties en bestaande theorieën van en over het vrouwelijke, wordt door veel feministen toegepast en levert nieuwe inzichten over vrouwelijke seksualiteit op⁸.

Schrijfster Elfriede Jelinek wijst in dat verband echter ook op de beperkte mogelijkheden van de verbeelding van de vrouwelijke lust omdat volgens haar er maar één seksuele taal voorhanden is, die van de man: ‘De vrouw is nog altijd het object dat bekeken en begeerd wordt, maar niet van zichzelf kan spreken. De vrouwelijke lust kan volgens mij alleen maar in negatieve vorm uitgedrukt worden, dus bijvoorbeeld als parodie op de pornografische taal van mannen’ (Hermsen 2008: 30). Jelineks’ parodie op de erotische roman *Histoire de l’oeil* van Bataille is volgens eigen zeggen dan ook mislukt: ‘Ik wilde vanuit een vrouwelijk gezichtspunt naar het obscene kijken en heb gemerkt dat een vrouw niet over lust kan spreken zonder in de taal van mannen te vervallen’ (Hermsen 2008: 30). Bovendien leidt deze strategie, volgens Hermsen, tot de vernietiging van vrouwen. Door de mannelijke lust als uitgangspunt te nemen blijft de vrouwelijke verbeelding van lust uitsluitend gestoeld op (mannelijke) principes als geweld, vernedering en pijn.

Toch worden er volgens Hermsen wel degelijk romans geschreven waarin vrouwelijke auteurs zonder schaamte hun eigen erotische lustgevoelens in een nieuwe vrouwelijke taal en schrijfstijl onder woorden brengen. Over de Franse auteur Véronique Olmi zegt Hermsen: ‘Bij vlagen weet Olmi de rauwe en niet van wreedheid gespeende seks te verbinden met de tederheid en de intimiteit van twee elkaar beminnende lichamen. Dat het geen simpele pornografie is, komt omdat ze niet nalaat juist de vreemdheid van het andere lichaam te benadrukken, die veroveringstocht door het onbekende die nu eenmaal gemaakt moet worden

⁸ In hoofdstuk vier zal ik deze strategie ook op Bataille’s theorie over erotiek toepassen

om het verlangen vrij spel te kunnen geven, met alle obstakels van schaamte, angst en twijfel, maar ook met alle verwondering en verrukking van dien' (Hermsen 2008: 34).

Naast Olmi en Jelinek hebben ook andere feministen de strategie van mimesis toegepast in hun verbeelding en beschrijving van vrouwelijke seksualiteit. In de volgende paragrafen zal duidelijk worden welke inzichten deze strategie nog meer heeft opgeleverd.

2.4 Vrouwelijke subjectiviteit

'Speaking becomes both a way to engage in active self-transformation and a rite of passage where one moves from being object to being subject. Only as subjects can we speak. As objects we remain voiceless – our beings defined and interpreted by other' (hooks 1989: 12).

De toeëigening en het spelen met een subject-positie is een belangrijke strategie in het streven naar verandering. O'Neill noemt dit 'agency' en heeft onderzocht op welke wijze hedendaagse kunstenaressen deze subject-positie hebben verbeeld: 'I hope to sketch various strategies with which some women alternately are playing with, assaulting, or pulling the rug out from under Eros and envisioning a goddess of their own making' (O'Neill 1989). Aan de hand van contemporaine voorbeelden laat O'Neill zien dat deze strategieën bestaan uit het innemen van verschillende subject-posities om zo (op humoristische wijze) te spelen met traditionele representaties van vrouwelijke seksualiteit. Uit het artikel van O'Neill blijkt dat iedere vrouw dit proces op haar eigen manier opvat en verbeeldt.

In het publieke domein blijven deze subject-posities, volgens sommige feministen, echter beperkt tot stereotype en eenzijdige representaties van vrouwelijke seksualiteit. Opmerkelijk genoeg blijken populaire beelden van vrouwelijke seksualiteit inderdaad nog steeds veel overeenkomsten te vertonen met de traditionele representaties van vrouwelijke seksualiteit, zoals die in het vorige hoofdstuk staan beschreven, en kunnen wij, volgens Raes, daarom nog moeilijk van een geslaagde seksuele bevrijding spreken (Raes 2002). Reeds in de jaren tachtig werd dit probleem verwoord door (radicale) feministen zoals Andrea Dworkin die zich verzetten tegen pornografie, verkrachting en ongewenste intimiteiten waar vrouwen, mede door de gevolgen van een grotere seksuele vrijheid, dagelijks mee te maken kregen (Raes 2000). In dat opzicht lijkt alleen de mannelijke seksualiteit bevrijd te zijn en heeft vrouwelijke seksualiteit nog nooit zo onder druk gestaan.

Filosofe Marli Huijer pleit daarom voor een nieuwe subjectiviteit die gevormd wordt in de ervaring van de grenzen van het (seksuele) zelf. In navolging van Foucault, die een filosofie van nieuwe subjectiviteiten voorstaat, benadrukt Huijer dat deze zoektocht bevrijdend werkt doordat elke identiteit wordt afgelegd en de vrouw zich ongegeneerd aan de passie of de liefde over kan geven: ‘Vrouwelijke seksualiteit is meer gediend met het veelvuldig en openlijk in het publieke domein brengen van goede seksverhalen en -beelden, waarin passies, emoties en zelfverlies het niet afleggen tegen de idealen van gezondheid en autonomie, dan bij het streven om de seksualisering van de publieke ruimte te censureren of terug te dringen.’ (Huijer 2006: 28). Zij verzet zich hier tegen ideeën van hedendaagse feministen zoals Bergman en Jensen, die wijzen op het gevaar van de overdaad aan seksuele beelden in de publieke ruimte. Deze beelden zouden volgens hen leiden tot een negatief zelfbeeld voor vrouwen. Op de website www.beperkthoudbaar.nl is daarom een manifest opgesteld waarin zij willen ‘...afrekenen met het idee dat vrouwelijkheid enkel gedefinieerd wordt door schoonheid. Normaal moet weer normaal worden, het extreme is niet de norm. Seksuele vrijheid staat niet gelijk aan totale grenzeloosheid en platheid’⁹. De auteurs verzetten zich tegen de huidige populaire representaties van de vrouw waarin een valse werkelijkheid wordt gecreëerd. Huijer ziet het echter niet zo pessimistisch in en ziet vrouwen al op jonge leeftijd een actief seksueel leven opeisen: ‘Hedendaagse vrouwen zijn niet de onschuldige meisjes van weleer, maar zelfbewuste dames die seksueel plezier nastreven’ (Huijer 2007: 24). Huijer is haar tijd ver vooruit, want haar inspirerende verhaal lijkt vooralsnog een hoopvolle toekomstvisie. De publieke ruimte is gevuld met beelden en verhalen uit de seks- en porno-industrie die dominante representaties en stereotypen bevestigen, en seksueel geweld tegen vrouwen is nog steeds volop aanwezig.

Volgens Raes is de seksualiteitsbeleving daarom ten prooi ‘...gevallen aan een nietsontziend utilitair individualisme, en aan een seksindustrie die voor elke seksuele preferentie wel een aanbod weet aan te reiken, als er maar een bereidheid om te betalen tegenover staat’ (Raes 2002: 18). Deze banalisering en commercialisering van de seksualiteit vormt ook het uitgangspunt van het manifest van Bergman en Jensen. In tegenstelling tot hen, schaart Huijer zich niet achter een protestactie tegen de huidige vorm van verbeelding van vrouwelijke seksualiteit, maar roept zij vrouwen op hun fantasie, humor en verbeelding in te

⁹ Dit manifest heeft de titel ‘*Seks moet weer haute couture worden*’ en werd in 2007 opgesteld door: Larissa Pans (historica, freelance-journalist), Marije Lieuwens (freelance-journalist) en Myrthe Hilkens (journalist De Pers), Sunny Bergman (documentairemaakster, o.a. van 'Beperkt Houdbaar') en Stine Jensen (docent literatuurwetenschap aan de VU en publiciste).

zetten voor nieuwe verhalen en beelden in het publieke domein. Bovendien bekritiseert zij het huidige autonomie- en gezondheidsideaal dat vrouwen in beheersbare subjectvormen vastlegt en waartegen vrouwelijke seksualiteit zich, in het ideaal van de geëmancipeerde vrouw aftekent (Huijer 2007). Huijer pleit daarom voor ongegeneerde overgave aan liefde en passie als krachtig middel voor nieuwe verhalen over vrouwelijke seksualiteit. Ze wil hiermee een tegenwicht bieden aan: ‘Een eenzijdige focus van het hedendaagse feminisme op vrouwelijke autonomie en gezondheid, op een krachtig ik dat weet wat het wil, het eigen hachje voorop stelt, en meester(es) is over zijn of haar lusten,...’ (Huijer 2007: 28).

Het wordt duidelijk dat vrouwelijke subjectiviteit, als resultaat van mimesis, binnen het discours over vrouwelijke seksualiteit als meerdimensionaal en multi-interpretabel begrip naar voren komt en verwijst naar zowel het opeisen van de subject-positie als naar het afleggen of het afwijzen hiervan. Een andere belangrijke ontwikkeling in het discours over vrouwelijke seksualiteit is het opeisen en het claimen van erotische macht waarbij feministen schrijven vanuit, en een beroep doen op, de erotische kracht van vrouwen.

2.5 Erotische kracht

‘Our literature is full, as are our lives, of men and women, but especially women, who deny the reality of sexual attraction and of love of considerations of class, religion, race and gender itself’ (Carter 1979: 10).

De seksuele kracht van vrouwen is, zoals is gebleken uit het vorige hoofdstuk, in de geschiedenis meer dan eens verdacht gemaakt. Uit angst of onbegrip werd vrouwelijke seksualiteit uitgestoten, veroordeeld en gestigmatiseerd. Uit de vorige paragraaf blijkt dat hedendaagse feministen, zoals Huijer, pleiten voor deze seksuele kracht als belangrijke bron van het innerlijke leven. Overgave aan de liefde als diepste ervaring van het mens-zijn wordt binnen feministische literatuur ook wel aangeduid als erotische kracht en wordt door de zwarte schrijfster Audre Lorde *‘the erotic as power’* genoemd (Lorde 1984). Lorde benadrukt bovendien dat het toeëigenen van macht en erotische kracht kan leiden tot een nieuwe vorm van kennis: *‘The erotic is the nurturer or nursemaid of all our deepest knowledge’* (1984: 56).

In haar boek *'Female Chauvinist Pigs'* betoogt schrijfster Ariel Levy echter dat veel vrouwen deze erotische kennis negeren en dat daarom hun vermeende seksuele bewustzijn nog steeds is terug te voeren op denigrerende praktijken die vrouwen gewillig ondergaan. In de conclusie van haar boek beschrijft ze dit op overtuigende wijze: 'Het simplistische, kunstmatige stereotype van vrouwelijke seksualiteit waarvan onze cultuur doortrokken is, bewijst dat we seksueel bevrijd en persoonlijk geëmancipeerd zijn – dit voorstel is ons gedaan en we hebben het geaccepteerd. Maar als we erover nadenken, weten we dat het van geen kanten klopt. Het wordt tijd om te stoppen met opgelaten knikken en lachen terwijl we het ongemakkelijke gevoel in ons binnenste negeren; laten we toegeven dat de keizer geen kleren aan heeft (Levy 2005: 193). Levy pleit voor grondige introspectie, zodat vrouwen vanuit hun eigen verlangens aanspraak kunnen maken op échte vrijheid en macht. Het huidige gedrag van veel vrouwen is volgens haar een nabootsing en imitatie van wat de populaire cultuur ons als sexy voorspiegelt (Levy 2005). Greer wijst in dit verband op de volledige afhankelijkheid van de vrouw aan de man, een verschijnsel dat volgens haar bij vrouwen tot een vreemd soort altruïsme leidt: 'Het altruïsme van de vrouw is niet meer dan de projectie van haar onechtheid als persoon op haar gedrag. Het is slechts een ander functioneren van haar tekort aan narcisme' (Greer 1972: 135). Deze vorm van zelfopoffering, die Greer constateert bij veel vrouwen, staat lijnrecht tegenover feministische termen als 'ons eigen unieke zelf' (Levy 2005), 'agency' (O'Neill 1989), 'empowerment' (Lorde 1984) en 'woman's desire' (Benjamin 1986).

Afgezien van een groot generatieverschil tussen Greer en Levy roepen beide feministen op tot contemplatie over nieuwe wegen en manieren, die ontdekt kunnen worden tegen de achtergrond van de eigen innerlijke kennis van de erotische kracht: '...er zijn ook heel veel vrouwen (en ja, mannen) die zich beperkt voelen in deze omgeving, die gelukkiger zouden zijn en zich seksueel vrijer zouden voelen – zelfverzekerder, ongeremder en alles wat daarbij hoort – als ze andere vormen van expressie en amusement zouden verkennen' (Levy 2005: 194). Het platte script van onze huidige seksuele cultuur waarin volgens Levy, seksuele uitdagendheid, promiscuïteit en exhibitionisme de boventoon voeren, bevat slechts één representatie van vrouwelijke seksualiteit, die zij aanduidt als *female chauvinist pigs* (Levy 2005). Om meer verdieping en bevrediging te kunnen vinden in onze uiting van seksualiteit moeten we volgens haar 'gewoon ons eigen unieke zelf zijn' (Levy 2005: 196). Levy plaatst de (feministische) vrouw hier voor een lastige opgave. Het ontdekken van een eigen zelf met eigen verlangens wordt door verschildenksters binnen de feministische

wetenschap namelijk vaak geproblematiseerd, maar lijkt tegelijkertijd een belangrijke voorwaarde te zijn voor het opeisen van vrijheid én macht: ‘In touch with the erotic, I become less willing to accept powerlessness, or those other supplied states of being which are not native to me, such as resignation, despair, self-effacement, depression and self-denial’ (Lorde 1984: 58).

De grote vraag met betrekking tot vrouwelijke subjectiviteit is hoe vrouwen hun eigen (erotische) krachten kunnen (her) ontdekken en hoe ze deze kunnen inzetten in het wetenschappelijke discours over vrouwelijke seksualiteit en hoe ze hun persoonlijke en maatschappelijke beleving van hun eigen seksualiteit kunnen verwoorden. In het volgende hoofdstuk zal ik ingaan op de mimesisstrategie waarbij een terugkeer naar het vrouwelijke lichaam als een belangrijke inspiratiebron voor vrouwelijke seksualiteit en erotische kracht wordt gezien.

2.6 Het poëtische lichaam

‘Now, I-woman am going to blow up the Law: an explosion henceforth possible and ineluctable; let it be done, right now, in language’ (Cixous 1976: 887).

De terugkeer naar het vrouwelijke lichaam is een belangrijke feministische strategie voor de verbeelding en verwoording van vrouwelijke seksualiteit. Uit kritische feministische literatuur wordt duidelijk dat vrouwen, als onbewuste of bewuste strategie, al eeuwenlang hebben geprotesteerd met hun lichaam: ‘It is no wonder, then, that a steady motif in the feminist literature on female disorder is that of pathology as embodied protest – unconscious, inchoate, and counterproductive protest without an effective language, voice, or politics – but protest nonetheless’ (Bordo 1989). Het ontbreken van effectieve middelen voor protest leek te ontaarden in geschreeuw, stiltes en rumoer die een veelbetekenend verzet van de vrouw inhielden, maar desalniettemin geïnterpreteerd werden als hysterisch gedrag.

In haar prachtige artikel *‘The Laugh of the Medusa’* maakt filosofe Hélène Cixous een verwijzing naar deze, voor haar, bewonderingswaardige hysterica’s: ‘They have furiously inhabited these sumptuous bodies: admirable hysterics who made Freud succumb to many voluptuous moments impossible to confess, bombarding his Mosaic statue with their carnal

and passionate body words, haunting him with their inaudible and thundering denunciations, dazzling, more than naked underneath the seven veils of modesty' (Cixous 1976: 886).

Zonder effectieve taal maar met een poëtisch en gewelddadig lichaam hebben deze vrouwen op hun eigen manier geprotesteerd tegen de fallocentrische overheersing van vrouwelijke seksualiteit. Cixous betoogt dat, wanneer vrouwen weer contact maken met hun lichaam, ze een nieuwe (moeder) taal kunnen vinden voor hun eigen seksualiteit (Cixous 1976).

Cixous legt de nadruk op 'eigen seksualiteit' want over vrouwelijke seksualiteit spreken is volgens haar niet mogelijk: 'You can't talk about a female sexuality, uniform, homogeneous, classifiable into codes - any Women's imaginary is inexhaustible, like music, painting, writing: their streams of phantasms is incredible' (Cixous 1976: 876).

Het is wellicht daarom dat juist de verscheidenheid en rijkheid aan persoonlijke verhalen en ervaringen van vrouwen centraal zouden moeten staan in de ontwikkeling van een nieuwe taal. Vrouwelijke seksualiteit wordt daarom door Cixous opgevat als een 'kosmisch libido' dat geen vaste vormen kent en de rijkheid van het verlangen van het vrouwelijke lichaam benadrukt.

Deze krachtige identiteitsontwikkeling wordt ook door Lorde op treffende wijze verwoord: 'I have always wanted to be both man and woman, to incorporate the strongest and richest parts of my mother and father within/into me – to share valleys and mountains upon my body the way the earth does in hills and peaks' (Lorde 1982: 7). Het verlangen om als vrouw verrijkt te worden door de mensen om haar heen, ongeacht hun sekse, geeft aan hoe Lorde vrouwelijkheid hier opvat en hoe zij daarmee bestaande betekenissen over vrouwelijke seksualiteit opnieuw herschrijft.

Cixous' oproep aan vrouwen om zichzelf te laten horen door te schrijven kan leiden tot een terugkeer naar het krachtige vrouwelijke lichaam: 'Write your self. Your body must be heard' (Cixous 1976: 880) en leidt bovendien tot een nieuwe machtsverschuiving: 'To become at will the taker and initiator, for her own right, in every symbolic system, in every political proces' (Cixous 1976: 880). Eens zo verdacht gemaakt en gereduceerd tot haar biologische functie, grijpen deze feministen terug op de talrijke mogelijkheden die een herontdekking van de rijkheid van het vrouwelijke lichaam te bieden heeft. Greer beargumenteert bovendien dat de biologie het baren van kinderen nooit heeft bedoeld als excuus om alle andere vormen van levensvervulling te verwaarlozen (Greer 1972).

Deze mimesisstrategie, die in de eerste plaats een opwaardering van het vrouwelijke (lichaam) veronderstelt, stelt vrouwen in staat om vrijelijk te fantaseren en te dromen zonder

zich ergens aan vast te houden of te conformeren aan machten buiten haarzelf: ‘If there is a “propriety of woman” it is paradoxically her capacity to deappropriate unselfishly: body without end, without appendage, without principal “parts”. Of she is a whole, not simple partial objects but a moving, limitless changing ensemble, a cosmos tirelessly traversed by Eros, an immens astral space not organized around any one sun that’s any more of a star than the others’ (Cixous 1976: 889). Het vrouwelijke lichaam, haar cosmische verlangen en haar onderbewuste worden door Cixous aangevoerd als belangrijke kennisbronnen voor een nieuwe (seksuele) taal. Het lijkt of Cixous vrouwelijkheid herleidt tot haar natuurlijke lichaam; tot haar natuurlijke wijze van flexibiliteit, haar gevende karakter en haar aanpassende vermogen. Dit is een veelgebruikte strategie onder feministische denkers. Zij willen vrouwelijke lichamelijke positief waarderen, een nieuwe betekenis geven en tot uitgangspunt maken van hun denken over het subject: ‘Vrouwelijke subjectiviteit is *belichaamde subjectiviteit*’ (Van Heijst 1995).

Cixous’ revolutie ligt daarom niet in het toeëigenen van (onechte) macht, maar in het schrijven: met haar pen en haar lichaam als wapen. De terugkeer naar het vrouwelijke lichaam kan ook een belangrijke herwaardering van het biologische lichaam impliceren. In de volgende paragraaf zal ik ingaan op feminisme en evolutietheorie, waar nieuwe ideeën over het vrouwelijke lichaam en vrouwelijke seksualiteit vanuit biologisch oogpunt naar voren zullen komen.

2.7 Feminisme en evolutie

‘Feminist thought is caught between three tasks: to redeem what has been devalued in women’s domain, to conquer the territory that has been reserved to men, and to resolve and transcend the opposition between these spheres by reformulating the relationship between them’ (Benjamin 1986: 78).

Veel van het feministische gedachtegoed is gebaseerd op sociaal-constructivistische theorieën waarin groot belang wordt gehecht aan primaire en secundaire socialisatie als verklaring voor zowel het onderscheid tussen de geslachten als de daaruit voortvloeiende devaluatie van het vrouwelijke geslacht. De overheersing van mannen en mannelijkheid over vrouwen en vrouwelijkheid wordt door deze feministen verklaard vanuit principes als macht,

controle en geweld, die zich in de loop van de geschiedenis als een patriarchale cultuur hebben ontwikkeld. In het vorige hoofdstuk heb ik laten zien hoe deze onderdrukkingsmechanismen hebben gefunctioneerd en welke dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit daarvan het resultaat zijn geweest. Het is duidelijk geworden dat veel van deze representaties, zo niet alle, gebaseerd zijn op kennis die de dominante verhouding tussen de seksen als ‘natuurlijk’ voorstelt en vrouwelijke seksualiteit reduceert tot haar anatomie en de reproductieve functies van haar lichaam. Biologie en evolutietheorie vormen daarom, in de ogen van veel van deze vrouwen, gevaarlijke verklaringsmechanismen die vrouwelijke seksualiteit als deterministisch en onveranderlijk opvatten en daardoor leiden tot vormen van onderdrukking en seksisme.

Darwinistisch feministe Griet Vandermassen stelt dat de grote nadruk op socialisatie en het strikte onderscheid tussen natuur en cultuur het feminisme juist in legitimatienood kan brengen: ‘Sociaal-constructivisme verglijdt gemakkelijk in cultureel relativisme, met ‘cultuur’ als vrijbrief voor het brutaliseren van vrouwen. Wat is er immers verkeerd aan om vrouwen het recht op onderwijs, seksuele zelfexpressie en persoonlijke autonomie te ontzeggen, als hun identiteit slechts een culturele constructie is en ze dus geen inherente behoeften hebben die genegeerd of geschonden kunnen worden?’ (Vandermassen 2005: 151).

In haar boek pleit Vandermassen voor een bredere opvatting van mannelijkheid en vrouwelijkheid waarin de natuur-cultuurdichotomie plaats maakt voor een continuüm waarin seksuele verschillen zowel door biologische predisposities als door culturele gewoonten worden bepaald. Vandermassen wil hiermee een universele theorie van de menselijke natuur schetsen, die kan verklaren hoe genderverschillen zich ontwikkelen én die nieuwe inzichten kan opleveren waardoor seksuele ongelijkheden teruggedrongen kunnen worden.

Haar opvatting van evolutietheorie beschrijft socialisatie als een proces dat aangestuurd wordt door aangeboren neigingen en vermogens: ‘Dat betekent dat mannen en vrouwen geen passieve hompjes klei zijn die in elke willekeurige richting gekneed kunnen worden. Ze zijn actieve participanten in hun eigen ontwikkeling, handelend op contextgevoelige manieren die ooit adaptief waren voor beide seksen’ (Vandermassen 2005: 152). Met haar claim op wetenschappelijkheid, die volgens haar waardenneutraal moet zijn, verwijst Vandermassen naar verschillende onderzoeken uit de evolutionaire psychologie waaruit blijkt dat deze neigingen en vermogens zich al vanaf de eerste dag van geboorte bij jongetjes en meisjes anders ontwikkelen. Deze wetenschappelijke kennis wordt door een biofobie onder feministen vaak ontkend, verdraaid of gebaggetaliseerd (Vandermassen 2005).

Volgens Vandermassen tonen deze gegevens echter de noodzaak aan voor het overwinnen van deze biofobie: ‘...een evolutionaire visie op de seksen beklemtoont het belang voor vrouwen om zich sterk op te stellen tegenover mannen, want een evolutionair perspectief voorspelt dat mannen zullen streven naar controle over vrouwelijke seksualiteit’ (Vandermassen 2005: 153). In Vandermassens’ visie zijn natuur en cultuur sterk met elkaar verbonden en worden verschillen tussen meisjes en jongens als het resultaat van genetische, hormonale, ontwikkelings- en sociale factoren gezien (Vandermassen 2005).

Ondanks grote individuele verschillen tussen mensen, lijkt het inderdaad aannemelijk dat mannelijke of vrouwelijke seksuele gedragingen voortkomen uit de evolutionaire noodzaak van aanpassing aan de gegeven omstandigheden. Ook onder feministen is het, zoals ik in bovenstaande paragrafen heb beschreven, een bekende strategie om juist gebruik te maken van strategieën die de rijkheid van de vermogens van het ‘natuurlijke’ vrouwelijke lichaam benadrukt. De biofobie zou daarom, mijns inziens, in eerste instantie niet gebaseerd moeten worden op de angst voor de leidende principes van de biologie, die door Vandermassen evolutie wordt genoemd, maar op een verzet tegen de devaluatie van de predisposities van het vrouwelijke lichaam. Vrouwelijke disposities als emotionaliteit, verbondenheid, zorg, afhankelijkheid, liefde, zelfopoffering en overgave hebben het in de geschiedenis af moeten leggen tegen mannelijke disposities als rationaliteit, macht, succes, autonomie, onafhankelijkheid en controle (Benjamin 1986). Juist in een evolutionaire visie op seksualiteit houdt deze devaluatie geen stand omdat het idee van superioriteit geheel afwezig is binnen een evolutionair kader (Vandermassen 2005). Daarnaast zijn vrouwen het meest investerende geslacht doordat het een intensieve planning en strategisch inzicht vraagt om haar nakomelingen in leven te houden. De kneedbare en vloeibare vrouwelijke seksualiteit, die gemakkelijk in de loop van hun leven verandert en afgestemd wordt op de sociale context, geeft bovendien aan dat vrouwen actieve seksuele strategieën hanteren (Vandermassen 2005).

Volgens Vandermassen kan de evolutietheorie ons meer inzicht verschaffen in het dominante gedrag van mannen. Uit onderzoek onder primaten blijkt bijvoorbeeld dat wanneer vrouwtjes sterke banden ontwikkelen met andere vrouwtjes, mannelijke seksuele agressie extreem laag is en mannetjes het nauwelijks aandurven een vrouwtje te provoceren (2005). Kennis over effectieve gedragsstrategieën kan dus leiden tot minder seksuele ongelijkheid en minder geweld tegen vrouwen en biedt volgens Vandermassen geen reden voor passief slachtofferschap, maar voor een actieve houding in het vormgeven van deze strategieën:

‘Een evolutionair perspectief focust op vrouwelijke keuze als een van de drijvende krachten achter genderverschillen. Het belicht een vrouwelijke geest die een eigen identiteit heeft en geen louter product van patriarchale onderdrukking is. Het biedt dus een meer bevestigend beeld van vrouwen’ (Vandermassen 2005: 187).

2. 8 Samenvatting en conclusie

‘When the “repressed” of their culture and their society returns, it’s an explosive, utterly destructive staggering return, with a force never yet unleashed and equal to the most forbidding of suppressions’ (Cixous 1986: 886).

Dit hoofdstuk heeft in het teken gestaan van een aantal ontwikkelingen binnen de feministische wetenschap en een selectie van de daaruit ontstane inzichten over vrouwelijke seksualiteit. De grote rijkdom aan verhalen, idealen, waarden, beelden en representaties van en over vrouwelijke seksualiteit kan waardevolle inzichten bieden en leidt tot een aanzet voor een nieuwe vrouwelijke symbolische orde waarin diversiteit wordt gegarandeerd. Het is duidelijk geworden dat de deconstructie van de dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit (zie hoofdstuk één) een feministische strategie van mimesis tot gevolg heeft en vrouwen nu over hun eigen seksualiteit kunnen schrijven. Zij doen dit aan de hand van verschillende strategieën waarbij oude en nieuwe subject-posities worden verkend en er op kritische wijze gespeeld wordt met dominante betekenissen van vrouwelijke seksualiteit. Het is echter gebleken dat deze strategieën zich voornamelijk baseren op dominante (denk) beelden en theorieën over vrouwelijke seksualiteit en dat het ontsnappen hieraan vooralsnog bijna onmogelijk lijkt. Uit de verscheidenheid aan inzichten is bovendien gebleken dat feministische theorievorming over vrouwelijke seksualiteit geenszins universeel is te noemen en dat het spreken over dé vrouwelijke seksualiteit een lastige opgave is.

In *paragraaf 2.2* heb ik een overzicht van de opkomst van de feministische wetenschap geschetst en heb daarmee het belang van de toegang van vrouwen tot wetenschappelijke onderwijs benadrukt. Deze ontwikkeling heeft geleid tot nieuwe theorieën, nieuwe representaties en de ontwikkeling van een nieuw discours over vrouwelijke seksualiteit.

In *paragraaf 2.3* ben ik ingegaan op het belang van taal dat een grote rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het feministische gedachtengoed. Differentiëdenker Irigaray beargumenteert dat taal nooit neutraal is en dat daarom de wetten van de taal en van de waarheids- en waardebegrippen moeten veranderen. Nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit kunnen volgens Irigaray pas ontstaan wanneer het vrouwelijke een eigen plaats krijgt binnen de symbolische orde. De strategie van mimesis kan hierin een belangrijke rol spelen.

In *paragraaf 2.4* heeft het begrip ‘vrouwelijke subjectiviteit’ centraal gestaan. Als de vrouw een eigen plaats wil verwerven moet zij een subject-positie innemen en zelf een actieve rol gaan spelen in haar verbeeldingsstrategie. De manier waarop zij dit moet doen is ook onder feministen een belangrijk onderwerp van discussie. Zowel het opeisen als het afleggen van bestaande subject-posities zijn daarom onderdeel van deze feministische strategie.

Paragraaf 2.5 gaat in op het belang van erotische kracht bij vrouwen. Deze kracht vormt onder feministen een belangrijke inspiratiebron doordat ze vele verschijningsvormen kent en bekrachtigend werkt voor het vrouwelijke verlangen. Feministische kritieken op hedendaagse representaties van vrouwelijke seksualiteit concentreren zich dan ook op de eenzijdigheid waarop sommige vrouwen deze kracht aanwenden.

Paragraaf 2.6 behandelt het belang van het vrouwelijke lichaam als belangrijk middel om zichzelf te verwoorden, beschrijven en verbeelden. De terugkeer naar het krachtige en flexibele vrouwelijke lichaam wordt aangevoerd als belangrijke voorwaarde voor het creëren van nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit. De ‘natuurlijkheid’ van het vrouwelijke lichaam wordt hier opgevat als een rijke bron van verlangen en kennis.

In *paragraaf 2.7* heeft de combinatie feminisme en evolutie centraal gestaan. Tegen de feministische traditie van het sociaal-constructivisme in, laat Vandermassen zien dat inzichten over seksualiteit, vanuit de evolutietheorie, belangrijke informatie voor het feministische gedachtengoed kunnen voortbrengen. Haar conclusie is dat vrouwelijke seksualiteit, door het gebruik van nieuwe strategieën, op een actieve wijze moet worden vormgegeven.

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat er, binnen het feministische discours over vrouwelijke seksualiteit veel nadruk komt te liggen op het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke seksuele lustgevoelens en de daarmee gepaard gaande beleving van seksualiteit. Verschilkensters zoals Irigaray leggen de nadruk op seksualiteit als een geslachtelijke en lichamelijke ervaring die, ondanks de grote verschillen tussen vrouwen onderling, specifiek

‘vrouwelijk’ genoemd kan worden. De betekenisgeving aan, en de beleving van, seksualiteit lijkt bij veel feministen gebaseerd op de ervaring van het vrouw-zijn. In het volgende hoofdstuk wil ik seksualiteit vanuit een breder en algemener menselijk perspectief benaderen. Ik zal een uiteenzetting geven van de theorie over erotiek van Georges Bataille, waardoor seksualiteit niet alleen als een geslachtelijke ervaring wordt gepresenteerd en de nadruk komt te liggen op seksualiteit als een fundamentele *menselijke* ervaring. Deze benadering kan, mijns inziens, belangrijke en interessante perspectieven opleveren met betrekking tot het discours over vrouwelijke seksualiteit¹⁰.

¹⁰ In hoofdstuk vier zal ik de inzichten van hoofdstuk een en twee betrekken op Bataille’s theorie over erotiek.

3. De erotiek volgens Bataille

3.1 Erotiek als menselijke ervaring

In de vorige twee hoofdstukken heb ik het discours over vrouwelijke seksualiteit uiteengezet aan de hand van vijf dominante representaties én nieuwe (feministische) inzichten over vrouwelijke seksualiteit. De grote verscheidenheid aan (vrouw) beelden en inzichten over vrouwelijke seksualiteit die binnen dit discours worden voortgebracht bieden een rijke inspiratiebron voor de beleving en de vormgeving van seksualiteit voor vrouwen. Ondanks de felle feministische kritieken op dominante verbeeldingsstrategieën van het vrouwelijke lichaam is gebleken dat het spelen met deze beelden wel degelijk nieuwe openingen kan bieden voor de creatie van een nieuwe vrouwelijke symbolische orde. Het terugkeren naar bestaande theorieën en denkbeelden is een belangrijke feministische strategie gebleken.

Alhoewel differentiedenker Irigaray pleit voor een cultuur van het onderscheid en beargumenteert dat het vrouwelijke niet representeerbaar is binnen de bestaande fallocentrische schema's, lijkt het wel degelijk mogelijk om, op voorzichtige en verkennende wijze, via verschillende strategieën nieuwe en rijkere representaties te ontsluiten. Ondanks de grote verscheidenheid aan inzichten over vrouwelijke seksualiteit die dit oplevert is het opmerkelijk dat, door een grote nadruk te leggen op het verschil tussen *mannelijke* en *vrouwelijke* seksualiteit, er in feministische literatuur beperkte aandacht wordt besteed aan het belang en de betekenis van *menselijke* seksualiteit. Deze betekenisgeving, die vooraf gaat aan de beleving en de ervaring die gekoppeld is aan de geslachtelijke seksualiteit, kan daarom opgevat worden als een gedeelde ervaring die het mens-zijn met zich meebrengt.

Het is daarom dat ik in dit hoofdstuk de theorie over erotiek van Bataille als belangrijke inspiratiebron voor het discours over vrouwelijke seksualiteit wil introduceren. Mijns inziens kan zijn theorie over erotiek belangrijke interventies plegen in het discours over vrouwelijke seksualiteit. Deze interventies hebben betrekking op Bataille's bijzondere opvatting over erotiek die voortkomt uit intensieve historische en culturele studies ten aanzien van de omgang van de mens met haar seksualiteit. Bataille's benadering van erotiek is uniek doordat hij de nadruk legt op het fundamentele belang en de historische omgang van de mens met haar seksualiteit. Geslachtelijkheid en het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke seksualiteit speelt in zijn theorie over erotiek een belangrijke rol maar wordt voortdurend ondergeschikt gemaakt aan het belang en de betekenis van erotiek in het menselijke leven.

Dit hoofdstuk zal een uiteenzetting geven van de belangrijkste inzichten van Bataille's theorie over erotiek aan de hand van drie paragrafen. In paragraaf 3.2 geef ik een korte introductie op het denken van Bataille. In paragraaf 3.3 beschrijf ik de geboorte van de erotiek. In paragraaf 3.4 staat erotiek als menselijke ervaring centraal. In paragraaf 3.5 wordt de verbinding tussen erotiek en religie beschreven. Paragraaf 3.6 vormt de conclusie van dit hoofdstuk.

3.2 De erotiek

'De menselijke geest staat bloot aan zeer verrassende impulsen. Hij is voortdurend bang voor zichzelf. Wat de erotiek in hem teweegbrengt, vindt hij beangstigend. De heilige wendt zich met ontzetting af van de wellusteling. Hij ziet niet in dat hun beider onuitgesproken hartstochten iets gemeenschappelijks hebben. Toch is het mogelijk een samenhang in de menselijke geest te ontdekken, waarvan de mogelijkheden zich uitstrekken van de heilige tot de wellusteling' (E: 9)

Met deze paar zinnen begint Bataille aan *De erotiek* dat in 1957 wordt uitgegeven. Ruim voor de seksuele revolutie en de voltrekking van de tweede feministische golf kunnen de sporen van deze invloedrijke ontwikkelingen al teruggevonden worden in Bataille's werken over erotiek. Mijns inziens wordt daarmee duidelijk dat het hier een bijzondere filosoof betreft, die met zijn ingrijpende ideeën en teksten over seksualiteit en erotiek nog steeds erg actueel is. Na zijn dood in 1962 herleeft de aandacht voor zijn werk en dit resulteert in een 12-delig *Oeuvres complètes* dat in 1970 uitkomt.

Tijdens zijn leven wordt Bataille beheerst door de 'irrationele'¹¹ elementen in het menselijke bestaan, die voor hem het meest tot uitdrukking komen in de fundamentele angst voor de dood. Een van die elementen is de erotiek. 'Men kan van de erotiek zeggen, dat zij de bevestiging is van het leven tot in de dood', schrijft Bataille (E: 15). Deze merkwaardige bewering is typerend voor het denken van deze Franse filosoof.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat Batailles werk vaak ambigue, shockerend en zelfs ziek werd gevonden. Zijn fascinatie voor verspilling, geweld en grensoverschrijding en zijn opmerkelijke schrijfstijl hebben hem gemaakt tot een 'onmogelijke' filosoof. Zijn werken zijn

¹¹ Bataille gebruikt zelf het woord 'irrationeel' niet. Later in dit hoofdstuk zal duidelijk worden waar deze term naar verwijst.

vaak fragmentarisch en missen elke pretentie om wetenschappelijk te zijn in de conventionele zin van het woord. Bataille is niet conventioneel en dat wordt eens te meer duidelijk wanneer we zijn teksten lezen en interpreteren. Toch biedt Bataille in *De erotiek* een systematisch en samenhangend betoog waarin zijn belangrijkste ideeën rondom dood en erotiek worden weergegeven. Enkele jaren later, net voordat Bataille sterft, verschijnt in 1961 een ander belangrijk werk over erotiek dat de titel *De tranen van Eros* krijgt. In dit eveneens prachtige werk beschrijft Bataille de geschiedenis van erotiek en illustreert hij aan de hand van vele (pre) historische kunstuitingen de omgang van de mens met haar seksualiteit.

3.3 De geboorte van de erotiek

In zijn zoektocht naar de betekenis van menselijke seksualiteit vertrekt Bataille vanuit een belangrijk moment in de menselijke geschiedenis, dat aangeduid kan worden als de geboorte van de mens. Deze geboorte, die zich geleidelijk heeft voltrokken vanaf het Vroeg-Paleolithicum (2,5 miljoen jaar geleden tot 300.000 jaar geleden), gaat hand in hand met een ontwikkeling van de menselijke seksualiteit die Bataille aanduidt als *erotiek*.

In tegenstelling tot de seksuele activiteit van dieren, die allereerst op voortplanting is gericht en geen terughoudendheid kent, kent Bataille de seksuele activiteit van mensen een nieuwe betekenis toe die volgens hem samenhangt met drie belangrijke historische ontwikkelingen: sporen van arbeid, het bewustzijn van de dood, en de geboorte van de kunst. Deze drie ontwikkelingen in de geschiedenis van de mensheid vormen de basis van Bataille's theorie op erotiek. In de volgende deelparagrafen zal ik deze drie ontwikkelingen achtereenvolgens uiteenzetten en de belangrijkste implicaties ten aanzien van erotiek onder woorden brengen.

3.3.1 Sporen van arbeid

Een fundamentele ontwikkeling in het proces van mens-wording is volgens Bataille het ontstaan van arbeid: 'De arbeid is zonder de geringste twijfel de grondslag van het menselijke bestaan' (TE: 43). Archeologische vondsten en opgravingen uit de prehistorie geven ons belangrijke informatie over het gebruik van werktuigen en wapens onder de eerste mensen.

De capaciteit om materiaal te bewerken om het vervolgens te gebruiken voor de jacht en de voedselvoorziening, vraagt om kennis en verstand die het menselijke redeneren mogelijk maakt. Volgens Bataille is arbeid daardoor bij uitstek een menselijke activiteit die om doelmatigheid, efficiëntie en planning vraagt en de mens bevrijdde van zijn oorspronkelijke animaliteit. Bataille beschrijft dat de doelmatigheid, die het proces van arbeid mogelijk maakt, langzamerhand uitgebreid werd naar alle gebieden van het menselijke leven, waaronder seksualiteit. Seksualiteit kreeg hierdoor voor de mens een fundamenteel ander karakter dan de ongeremde, instinctieve seksuele activiteit zoals we die bij dieren kennen. Over deze fundamentele verandering weten we maar weinig volgens Bataille.

Bataille vermoedt dat voor de eerste mensen die erover konden denken het doel van de seksuele activiteit niet zozeer in de voortplanting lag besloten maar in het onmiddellijke genot dat eruit voortvloeide. Dit streven naar wellust, dat evenals het arbeidsproces om pragmatische en doelmatige overwegingen vraagt, beantwoordt echter niet aan het beoogde resultaat van arbeid, dat uit verwerving en vermeerdering bestaat. Bataille constateert dat erotiek en arbeid zich beide bedienen van het menselijke principe van doelmatigheid, maar desalniettemin tegengestelde doelen voor ogen hebben. Het verspillende karakter van erotiek, dat genot en wellust als doel heeft, ondermijnt het rationele proces van arbeid dat, in eerste instantie, gericht is op winst en behoud van energie. Erotiek verstoort daarom het proces van arbeid: ‘een gemeenschap waarin gewerkt wordt mag zich daaraan, zolang er gewerkt wordt, niet vrij overgeven’ (E: 63). Volgens Bataille kan erotiek daarom opgevat worden als een vorm van gewelddadigheid waarbij het arbeidzame leven wordt verstoord en de mens haar leven willens en wetens op het spel zet. Volgens Bataille hangt deze vorm van gewelddadigheid sterk samen met de dood.

Het bewustzijn van de dood vormt dan ook een belangrijke ontwikkeling in de theorievorming van Bataille over erotiek. De schilderijen in de grotten van Lascaux, die rond 13.500 v.C gedateerd zijn, vormen voor Bataille een bewijsvoering voor de goddelijke extase en de uiterste afschuw die in zijn theorie zo sterk zijn verbonden met de erotiek en dood. In de volgende paragraaf zal ik ingaan op het sterke verband tussen erotiek en het bewustzijn van de dood.

3.3.2 *Het doodsbesef*

De ontwikkeling van arbeid, die sporen van een miljoen jaar heeft nagelaten, markeert bij Bataille de intrede van de mens. Naast de vondst van werktuigen werden er ook oude graven gevonden die het bewustzijn van de dood markeren en volgens Bataille een uitdrukking zijn van de angst en de afkeer voor de dood en de doden. Bataille beredeneert dat de dood bij uitstek een uitdrukking is van geweld, en dat de ontbinding en verrotting van het lichaam ons daarom als vanzelf doet walgen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat binnen primitieve gemeenschappen al het verbod om te doden ontstond.

Zowel de ontwikkeling van arbeid als het groeiende bewustzijn van de dood, hebben volgens Bataille uiteindelijk geleid tot het verbod op seksualiteit. In zijn studie naar de grotten van Lascaux doet Bataille deze opmerkelijke ontdekking. Hij concludeert dat op afbeeldingen die dateren van dertigduizend jaar geleden, het erotische verlangen zichtbaar samenvalt met de kennis van de dood: ‘En mèt deze kennis doemde de erotiek op, die het seksuele leven van de mens plaatst tegenover dat van het dier’ (TE: 35).

In het Laat-Paleolithicum (twintig- tot dertigduizend jaar geleden) verschijnt dan ook de mens ‘...de eerste die lichamelijk in niets onze mindere was en die naar alle waarschijnlijkheid ook over dezelfde geestelijke vermogens beschikte als wij’ (TE: 48). Opmerkelijk aan deze mens, die in veel opzichten als onze gelijke kan worden beschouwd, zijn de vele grotafbeeldingen die zij heeft gemaakt en volgens Bataille de geboorte van de kunst betekenen. In de volgende paragraaf zal ik het verband leggen tussen de geboorte van de kunst en erotiek.

3.3.3 *De geboorte van de kunst*

‘...de geboorte van de kunst volgde op de voltooiing van de lichamelijke ontwikkeling van het menselijk wezen. De arbeid speelde hierbij een beslissende rol, het werkend bezig zijn bracht de intelligentie tot ontwikkeling’ (TE: 48).

In *De tranen van Eros* krijgt kunst een centrale rol toebedeeld in de historische ontwikkeling van de menselijke seksualiteit. Aan deze kunstwerken ligt namelijk naast arbeid, nog een ander principe ten grondslag dat Bataille het spel noemt: ‘...het menselijke, werkelijke

menselijk spel was eerst een vorm van arbeid, een arbeid die spel werd' (TE: 49). De geboorte van de kunst, en daarmee de ontwikkeling van de tegenhanger van arbeid, krijgt een belangrijke betekenis in Bataille's visie op erotiek: '...die van verleiding en hartstocht, van een betoverend spel, een adembenemend spel, dat wordt gedragen door het verlangen naar welslagen' (TE: 50). De vele (pre) historische afbeeldingen die zijn opgenomen in Bataille's laatste werk, ontsluiten daarom op raadselachtige wijze een belangrijke aanwijzing ten aanzien van erotiek omdat, in de duister verlichte, magische grotten van Lascaux, Bataille de eerste tekenen lijkt te herkennen van de diepe relatie tussen het erotische verlangen, de dood en het verbod: '...de dood in relatie tot de zonde, in relatie tot de seksuele vervoering, tot de erotiek!' (TE: 38). Deze paradoxale overeenkomst is volgens Bataille wezenlijk voor de menselijke omgang met seksualiteit en krijgt zijn uitdrukking in vorm van kunst en spel. De ontwikkeling van arbeid en het bewustzijn van de dood hebben de mens steeds verder verwijderd van de instinctieve seksuele activiteit en maakte de mens '...tot het met verstand begiftigde dier...dat wij zijn' (TE: 45).

Met deze korte uiteenzetting hoop ik duidelijk te hebben gemaakt dat Bataille's theorie over erotiek voor een groot deel is gebaseerd op belangrijke overgangsmomenten in de menselijke geschiedenis. Sporen van arbeid, doodbesef en kunst wijzen op het geleidelijk ontstaan van het menselijke bewustzijn en de opkomst van erotiek. In de volgende paragraaf zal ik bespreken op welke wijze het menselijke bewustzijn langzamerhand een rol ging spelen met betrekking tot erotiek.

3.4 Een dierlijk mens

'...de mens is een dier dat 'sprakeloos', 'ge fascineerd' tegenover de dood en de seksuele vereniging staat' (E: 63).

Als westerse filosoof neemt Bataille een interessant standpunt in wat betreft erotiek en moraal: '...we móéten kiezen: of we laten ons in de eerste plaats meeslepen door wat de begeerte, de brandende hartstocht ons ingeeft; of we laten ons leiden door de zorg voor een betere toekomst' (TE: 23). Bataille kiest voor een middenweg en ziet, in het menselijke leven, een bijzondere plaats weggelegd voor erotiek. In zijn visie is het stillen van het verlangen naar erotiek een belangrijk menselijk doel en is arbeid een middel van het menselijke bewustzijn:

‘In feite wordt het zoeken naar de middelen uiteindelijk steeds geleid door het verstand. Het zoeken naar een doel daarentegen wordt ingegeven door een verlangen dat zich dikwijls aan het verstand onttrekt’ (TE: 24).

In de vorige paragraaf ben ik al kort ingegaan op de verstrekkende implicaties die de ordenende principes van arbeid met zich mee hebben gebracht. Het gehele menselijke leven kwam geleidelijk onder invloed te staan van doelgericht denken en dit betekende een verbanning van die activiteiten die niet beantwoordden aan de principes van nut en winst. De verbanning van de seksuele activiteit uit de sfeer van de arbeid ontwikkelde zich uiteindelijk tot de erotiek waar Bataille over spreekt.

Deze paragraaf zal bestaan uit vier deelparagrafen die van belang zijn voor een beter begrip van Bataille’s erotiek en in hoofdstuk vier gekoppeld zullen worden aan vrouwelijke seksualiteit. In 3.4.1 staat erotiek als innerlijke ervaring centraal, in 3.4.2 voortplanting als de sleutel tot erotiek, in 3.4.3 grensoverschrijding en in 3.4.4 afschuw en fascinatie voor de schending van het verbod. Vanuit de drie geschetste ontwikkelingen in paragraaf 3.3 zal ik in deze paragraaf een licht werpen op de gevolgen van de ontwikkeling van het menselijke bewustzijn ten aanzien van erotiek.

3.4.1 Erotiek als innerlijke ervaring

In de millennia durende overgangsfase maakte de mens zich, door haar groeiende bewustzijn, langzamerhand los van haar dierlijke staat: ‘Hij deed dat door middel van arbeid, omdat hij begreep dat hij sterfelijk was, en daarbij geleidelijk overging van een seksualiteit zonder schaamte naar een seksualiteit waarvoor hij zich wel schaamde, waaruit de erotiek voortvloeide’ (E: 37). In dit citaat maakt Bataille twee belangrijke opmerkingen die centraal zullen staan in deze deelparagraaf en een voorwaarde zijn voor een beter begrip van wat Bataille onder erotiek verstaat.

We moeten de ontwikkeling van de menselijke seksualiteit begrijpen als een geleidelijke overgang van een schaamteloze seksualiteit, die haar oorsprong kent in de animale voortplantingsdrift, naar een seksualiteit van schaamte, die door Bataille erotiek wordt genoemd. De voortplantingsdrift is daarmee voor Bataille nog steeds menselijk en verwijst volgens hem naar de objectieve definitie van erotiek.

In hoofdstuk één heb ik reeds gewezen op de wijze waarop historisch gezien (vrouwelijke) seksualiteit werd gereduceerd tot haar voortplantingsmechanisme. Ik heb laten zien dat veel feministen kritiek hebben geuit op deze ‘objectivering’. Het is daarom interessant dat in *De erotiek* Bataille vooral op zoek is naar het *innerlijke leven* van de mens. In dat opzicht is Bataille’s studie uniek in het wetenschappelijke veld. In volledige tegenspraak met de heersende wetenschap, die fenomenen objectief en afzonderlijk wil bestuderen, is Bataille op zoek naar samenhang en spreekt hij als subject over de innerlijke ervaring van erotiek: ‘Bij de nu volgende behandeling van het onderwerp ligt het in mijn bedoeling me zonder omhaal uit te spreken als subject, ook al betrek ik daar in het begin objectieve overwegingen bij’ (E: 38).

Bataille’s unieke studie over erotiek sluit in een aantal opzichten aan bij feministische kritieken op de dominante wetenschap. Met zijn nadruk op de erotiek als ervaring van binnenuit tonen veel van zijn krachtige teksten¹² overeenkomsten met teksten van feministische denkers zoals Audre Lorde, Hélène Cixous en Jessica Benjamin die ik heb behandeld in hoofdstuk twee. Bataille lijkt zich bovendien bewust te zijn van zijn beperkingen wanneer hij spreekt over het innerlijke leven van de *mens*: ‘Maar allereerst moet ik er met nadruk op wijzen dat zelfs als ik objectief over het erotische gebeuren spreek, ik dit doe omdat de innerlijke ervaring nooit los kan worden gezien van objectieve gezichtspunten, maar altijd is verbonden met een bepaald, onbetwistbaar aspect’ (E: 38). Het objectieve spreken over het erotische gebeuren verwijst bij Bataille, onder andere naar zijn theorie over de voortplantingsdrift¹³. De innerlijke ervaring, die niet kan worden losgezien van de geslachtelijke voortplanting, is daarmee inderdaad subjectief en kan daarom voor mannen en vrouwen verschillend verwoord of opgevat worden.

Bij Bataille is erotiek echter voornamelijk een uitdrukking van een menselijke ervaring: ‘Ik heb alles onderschikt gemaakt aan het zoeken naar een standpunt van waaruit de eenheid van de menselijke geest duidelijk naar voren komt’ (E: 10). Bataille’s theorie over erotiek kan daarom, mijns inziens, een belangrijke bijdrage leveren aan het discours over vrouwelijke seksualiteit en de door feministen gevreesde (mannelijke) gewelddadigheid in een nieuw licht plaatsen. Door erotiek te benaderen als menselijke ervaring kan Bataille de vrouw in zekere zin van een eigen erotiek voorzien. In de volgende deelparagraaf zal ik een belangrijk fundament van de menselijke ervaring uiteenzetten: de voortplanting.

3.4.2 Voortplanting als sleutel tot de erotiek

¹² Bataille heeft talrijke erotische romans, verhalen en poëzie geschreven. Eén daarvan, *Madame Edwarda*, zal ik in het volgende hoofdstuk behandelen.

¹³ Zie paragraaf 3.3.2

‘Het erotische moment is zelfs het hoogtepunt van dit leven, waarvan de grootste kracht en de diepste intensiteit zich openbaren juist op het moment dat twee wezens tot elkaar komen, paren en aldus voortbestaan’ (TE: 37).

Voortplanting is een zaak van *discontinue* wezens, stelt Bataille (E: 17). Hij doelt hiermee op de fundamentele individualiteit van alle wezens (met uitzondering van de één-celligen¹⁴), waarbij elk wezen uniek is en op zichzelf staat: ‘Ieder wezen onderscheidt zich van alle anderen’ (E: 17). Daarnaast wordt elk wezen geboren en gaat het weer dood. Deze allesbepalende momenten van het menselijke leven vinden hun basis in de geslachtelijke voortplanting waarbij de zaadcel van de man en de eicel van de vrouw samenkomen en zich verenigen. Dit korte moment van vereniging waarbij de beide cellen samensmelten noemt Bataille de *continuïteit*. Het samenkomen van de twee cellen betekent de dood van de twee cellen, maar tegelijkertijd de geboorte van een nieuwe afzonderlijke levensvorm. Voor Bataille is de continuïteit van de mens en de dood daarom identiek: ‘Het gewelddadigst voor ons is de dood, want die rukt ons los van de discontinuïteit, die we hardnekkig willen laten voortduren’ (E: 22). Deze constatering leidt tot een interessant aspect van erotiek.

In de eerste plaats is erotiek een psychologisch zoeken ‘...dat losstaat van de natuurlijke bestemming die in de voortplanting en het verzorgen van kinderen besloten ligt’ (E: 15). Dit psychologisch zoeken staat bij Bataille echter in verband met de dood: ‘Men kan van de erotiek zeggen, dat zij de bevestiging is van het leven tot in de dood’ (E: 15). Het is belangrijk om te begrijpen dat Bataille probeert te spreken over een menselijke ervaring van binnenuit: ‘U en ik bestaan *vanbinnen*’ (E: 20). Het besef dat wij unieke, discontinue individuen zijn gaat volgens Bataille gepaard met een groot gevoel van eenzaamheid. De mens onderscheidt zich namelijk van het dier door het bewustzijn van de dood. Voor veel mensen is dit een ondraaglijk idee dat zich manifesteert in een enorme doodsangst¹⁵. Het is deze angst die ten grondslag ligt aan het werk van Bataille over erotiek, en die volgens hem leidt tot het menselijke verlangen om terug te keren naar de staat van continuïteit.

¹⁴ Bataille wijdt in *‘De erotiek’* een passage hieraan, maar ik zal mij concentreren op de discontinuïteit van geslachtelijke wezens.

¹⁵ Doodsangst is een veel besproken thema binnen de sociale wetenschappen. De Amerikaanse psychotherapeut Irvin D. Yalom beschrijft in zijn boek *‘Tegen de zon inkijken’* de wonde van het besef van sterfelijkheid. Vanuit zijn observaties van mensen in zijn praktijk komt hij tot de conclusie dat *‘veel mensen leiden aan angsten, depressie en andere symptomen die gevoed worden door de angst voor de dood’* (Yalom 2008: 15). De dood is voortdurend aanwezig en is, volgens Yalom, de bron van veel van onze zorgen, spanningen en conflicten.

Bataille beschrijft dit als een hachelijke situatie die voor mensen maar moeilijk te verdragen is: ‘Iemand kan het vreselijk vinden dat hij niet op de wereld is zoals een golf dat is, te midden van veel andere golven, zonder al die splitsingen en samenvoegingen’ (E: 20). Alleen de discontinuïteit verleent de mens haar bestaan, maar het is de continuïteit die haar oorsprong en haar einde betekent. Het verlangen naar de continuïteit, dat voortkomt uit de angst voor de dood, ligt ten grondslag aan Bataille’s theorie over de erotiek en is in deze studie daarom een belangrijke notie.

Het geeft tegelijkertijd het karakter van Bataille’s ideeën weer. Door middel van krachtige metaforen en ongrijpbaar taalgebruik probeert Bataille de heimwee naar deze onbewuste staat uit te drukken¹⁶. Veel van deze metaforen ontleent Bataille aan natuurlijke verschijnselen die de bron zijn van leven en dood en bepalend zijn voor het voortbestaan van de mens. Uit de geschetste ontwikkelingen in paragraaf 3.2 wijst Bataille op de tegenstrijdige houding van de mens: aan de ene kant is zij onderdeel van de krachten van de natuur en is zij in dat opzicht gelijk aan het dier, aan de andere kant is de mens zich bewust geworden van deze krachten en heeft zij zich gericht op de arbeid. Erotiek is, zoals ik zal laten zien in de volgende deelparagraaf, de bemiddeling tussen deze twee houdingen: ‘Het gaat in de erotiek altijd om een ontbinding van bestaande vormen. Ik herhaal: van die vormen van ordelijk en maatschappelijk leven, die de discontinue orde van de afzonderlijke mensen die wij zijn in stand houden’ (E: 25). In de volgende deelparagraaf zal ik ingaan op deze ontbinding, die volgens Bataille schending, verkrachting en vernietiging van de discontinue wezens betekent en zich ten volste openbaart in erotiek.

¹⁶ Jacques Lacan, die door Bataille in het voorwoord van *De erotiek* wordt bedankt voor zijn steun en zijn bijdrage, verwijst met zijn psychoanalytische inzichten naar een gelijksoortig heimwee dat gekenmerkt wordt door het verlies van de ervaring van eenheid. Het belang van taal en de symbolische orde vervullen een centrale rol in Lacan’s theorie. Volgens hem ontstaat er, als gevolg van de intrede in de orde, ‘een splitsing tussen het bewuste psychische leven en het onbewuste dat de verdrongen ervaring van eenheid herbergt’ (Brouns 1995: 63). Deze ideeën hebben ook voor het feministische gedachtegoed verstrekkende gevolgen gehad.

3.4.3 Grensoverschrijding

‘Zoals ik al zei is erotiek in mijn ogen de verstoring van een evenwicht waarbij de mens zichzelf willens en wetens op het spel zet’ (E: 38).

Volgens Bataille is de wereld van de arbeid en het verstand de basis van het menselijke bestaan. De mens heeft hierdoor de rationele wereld tot stand gebracht, ‘...maar toch sluimert diep in hem nog altijd een zekere gewelddadigheid’ (E: 49).

Rondom het arbeidsproces gingen er daarom regels gelden die nageleefd moeten worden. De orde van de arbeid moet geweld enigszins uitsluiten om efficiënt en doelmatig te kunnen zijn. Volgens Bataille is dit de reden waarom de mens verboden ging instellen.

Het verbod, dat een duidelijke grens tussen twee werelden aangeeft, elimineert het animale geweld dat de op nut gebaseerde activiteiten zo wild kan verstoren. Echter, het instellen van het verbod, dat gepaard ging met de afwijzing van onze gewelddadige natuur is volgens Bataille een vergissing van de mens. De afwijzing van geweld kan namelijk nooit leiden tot de eliminatie van dat geweld. Alhoewel de mens zich in deze fase bewust is geworden van zichzelf en *nee* kan zeggen tegen de natuur, betekent het geenzins dat de mens de natuur kan bedwingen.

Het verbod kan echter wel het geweld beteugelen en aan banden leggen. Bataille spreekt hier over een menselijke uitvinding - dieren kennen immers geen verboden - die niet absoluut is¹⁷. Het verbod is daarmee én de uitbanning én tegelijkertijd de bevestiging van onze gewelddadige natuur. Bataille maakt hier een opmerkelijke en belangrijke stap in zijn betoog, die in het belang van dit onderzoek bijzondere aandacht verdient. Hij beweert namelijk dat het verbod bestaat om geschonden te worden.

Ze is immers door de mens zelf ingesteld, aldus Bataille: ‘Alles wat verboden is, kan net zo goed worden toegestaan. Er is geen verbod dat niet overtreden zou kunnen worden. Vaak wordt de overtreding toegelaten en vaak wordt zij zelfs voorgeschreven’ (E: 80).

De schending van het verbod geeft de mens tijdelijk toegang tot het geweld en tot de continuïteit. Deze toegang is nadrukkelijk slechts tijdelijk. De schending van het verbod leidt,

¹⁷ Sommige verboden lijken inderdaad soms onzinnig en niet-rationeel. Naast de beteugeling van het geweld dienen ze echter ook voor de fysieke overleving van de groep en het individu. De specifieke verboden die per tijd, plaats en cultuur verschillen verwijzen namelijk ook naar een dieperliggende sociale oorzaak: de homogeniteit van de groep. Verboden zijn in dat geval een sociaal bindmiddel waarbij niet de specifieke verboden maar het verbod zelf een uitdrukking is van een gedeelde sociale werkelijkheid.

volgens Bataille, namelijk niet tot de opheffing van dit verbod; ze is het verwachte complement van het verbod en is, net als het verbod, aan regels gebonden: ‘Het gaat niet om vrijheid: *dit is mogelijk op dat moment en tot zo ver*, dat is de zin van de overtreding’ (E: 83).

Het verbod en de overtreding reguleren daarom het geweld, waardoor het blijft bestaan en het ‘...zou ons niet dezelfde angsten inboezemen als wij niet wisten, of althans vaag aanvoelden, dat wij er zelf ook toe in staat zouden zijn.’ (E: 82). Kortom, de schending van het verbod betekent geen breuk met het geweld, maar de bevestiging daarvan.

Daarmee zijn verbod en schending van het verbod keerzijden van dezelfde medaille:

‘Enerzijds doet de afkeer ons ervan weglopen omdat we meer aan het leven hechten.

Anderzijds gaat er iets plechtigs en tegelijkertijd iets angstaanjagends vanuit dat ons

fascineert en ons in opperste verwarring brengt.’ (E: 57). In de volgende deelparagraaf zal ik

de afschuw en fascinatie ten aanzien van de schending van het verbod betrekken op de erotiek.

3.4.4 Afschuw en fascinatie voor de schending van het verbod

‘Er is dan sprake van erotiek in het menselijke bewustzijn als het diepste zijn van de mens in het geding is’ (E: 36).

Het wordt duidelijk dat voor Bataille erotiek sterk samenhangt met geweld wanneer hij het volgende beweert: ‘In diepste wezen is erotiek geweld, verkrachting’ (E: 22). Wat bedoelt Bataille hiermee? Volgens hem opent erotiek de weg naar het gevoel van continuïteit, die in het uiterste geval de dood van het individu betekent. Dit veronderstelt een innerlijke gewelddadigheid volgens Bataille. De wens om de grenzen van het discontinue bestaan open te breken en op te gaan in de continuïteit is daarom een gewelddadige daad: ‘Wat is lichamelijke erotiek anders dan een verkrachting van het wezen van beide partners? Dan een verkrachting die grenst aan de dood, aan moord?’ (E: 23). De versmelting van de twee wezens, die een schending van het gevormde bestaan inhoudt leidt tot zelfverlies en verwarring. De grenzen van het individu worden tijdelijk aangetast wanneer de mens haar naakte lichaam en haar geslachtsorganen toont: ‘...het lichaam is niet helemaal dat blijvende, vaststaande en individuele waar we het voor hielden. We dachten het te beheersen, te bezitten,

maar raken het juist kwijt bij het versmelten van de organen, als golven die in elkaar overgaan en zich in elkaar verliezen' (E: 23).

Erotiek is daarom voor Bataille een ernstige aangelegenheid. In de erotiek verliest de mens zichzelf en betreedt zij een duistere wereld die alleen aan het licht kan komen wanneer men de dood en het verbod op seksualiteit trotseert. De erotiek blijft echter wankelen boven de enorme afgrond van de dood. Het orgasme, dat het hoogtepunt van de eenwording betekent, wordt niet voor niets door Bataille '*le petit mort*', ofwel de 'kleine dood' genoemd (TE: 24). In de erotiek sterft men slechts tijdelijk en een beetje. De echte dood blijft veilig op afstand. Het wordt duidelijk dat Bataille de mens als een tegenstrijdig wezen ziet, met doodsangsten en erotische verlangens. Bataille verklaart deze tegenstrijdigheid van de mens als volgt: volgens hem heeft de mens nooit definitief *nee* gezegd tegen haar animale neigingen. Het heimwee naar geweld ligt nog diep in ons, aldus Bataille.

3.5 Erotiek en religie

In de vorige paragrafen heb ik een uiteenzetting gegeven van de oorspronkelijke ontwikkeling van erotiek bij de mens, zoals Bataille die verwoordt. Ik heb laten zien hoe Bataille de erotiek als bewuste menselijke ervaring opvat als tegenhanger van arbeid en in relatie tot voortplanting en de dood. In deze paragraaf zullen de verschillende verschijningsvormen van erotiek centraal staan en zal ik het belang van de godsdienstgeschiedenis uiteenzetten. In de eerste deelparagraaf zal ik ingaan op het belang van religie in de theorie van Bataille over erotiek. In de tweede deelparagraaf behandel ik de invloed van het christendom in relatie tot erotiek. Deze religie heeft volgens Bataille een grote rol gespeeld voor de innerlijke ervaring van de mens met betrekking tot erotiek.

3.5.1 *Erotiek: een spel in de wereld van het heilige*

‘Seksualiteit en dood zijn slechts de hoogtepunten van een feest dat de natuur viert met de onuitputtelijke hoeveelheid levende wezens; beide betekenen een grenzeloze verspilling van de natuur, waarmee zij volkomen indruist tegen het diepe verlangen van elk levend wezen te blijven voortbestaan’ (E: 78).

Volgens Bataille zet de erotiek het leven van het individu op het *spel*¹⁸ Erotiek is voor Bataille bij uitstek een spel dat, in tegenstelling tot de arbeid, plaatsvindt in een wereld van het *heilige*, waarin georganiseerde overtredingen toegestaan worden: ‘de wereld van het feest, van de vorsten en de goden’ (E: 86). Bataille maakt daarom een onderscheid tussen de wereld van de arbeid, die hij aanduidt als *profaan*, en de wereld van de overtreding, die hij *heilig* noemt. Het economische aspect brengt een duidelijk onderscheid aan tussen deze werelden. De heilige wereld geeft de mens de toegang en de mogelijkheid tot het uitputten van de bronnen en de energie die zij tijdens de nuttige activiteit van arbeid heeft verworven. Deze tegenstrijdige beweging: vergaren en verspillen, omschrijft Bataille als een ‘...soort dansende beweging waarbij we ons inhouden om later des te beter te kunnen opspringen’ (E: 88). Bataille noemt het leven zelf een rondedans, waarin de wezens die het leven verwekken na enige tijd hun plaats afstaan aan nieuwe wezens. Bataille interpreteert de dood daarom als oerbron ‘...zonder welke het leven zou verdwijnen’ (E: 76). Deze dansende beweging typeert ook de wijze waarop de mens zich altijd heeft verhouden tot verboden rondom de seksuele activiteit.

De ontwikkelingen die de erotiek in de loop van de geschiedenis heeft doorgemaakt, hangen voor Bataille nauw samen met de godsdienstgeschiedenis. Het ‘geheel van religieuze verboden’ (E: 67), die door de menselijke geschiedenis zijn ontstaan, hebben volgens Bataille: ‘In het midden een tamelijk eenvoudige, vaste kern, daaromheen een complexe, willekeurige beweeglijkheid: zo zou men dit elementaire verbod kunnen karakteriseren’ (E: 68). De verschillende verboden zijn daarom voor Bataille een uitvloeisel van dit gewelddadige conflict. Het elementaire verbod op de seksuele activiteit wordt bij de eerste mensen al zichtbaar: ‘Zo is de ‘duivelse’ sfeer, die het christendom zoals we weten uiteindelijk met de angst gelijkstelde, in wezen al bij onze vroegste voorouders aanwezig’ (TE: 29).

¹⁸ In de uitdrukking ‘het leven op het spel zetten’ doelt Bataille ook op de directe betekenis van ‘spel’ zoals ik die heb verwoord in paragraaf 3.2.3. Het spel is voor Bataille een vorm van ‘verspilling’ omdat het een directe tegenhanger is van arbeid.

De historische ontwikkeling van onze vroegste voorouders tot onze huidige tijd heeft ons geleerd dat de verschillende verschijningsvormen van de seksuele activiteit van mensen tijd- en plaatsgebonden was en dat zij talrijke verboden kende. De mate waarin er sprake is van een evenwicht tussen verbod en overtreding, maakt volgens Bataille de innerlijke ervaring van de erotiek mogelijk. De heilige en de profane wereld moeten in balans blijven waardoor de angst om het verbod te overtreden, in het gunstigste geval, even groot is als het erotische verlangen. Volgens Bataille moet het verbod bewust worden ervaren zodat er een gevoel van schaamte of zonde optreedt. Tegelijkertijd moet er ruimte zijn voor grensoverschrijding ‘...opdat we ervan kunnen genieten. De innerlijke ervaring van de erotiek vraagt van degene die haar ondergaat een even grote gevoeligheid voor de angst die aan het verbod ten grondslag ligt, als voor het verlangen dat leidt tot overtreding ervan. Het is de religieuze gevoeligheid, waarbij begeerte en ontzetting, intens genot en angst, altijd nauw met elkaar verbonden zijn’ (E: 47). De innerlijke ervaring van erotiek, die Bataille probeert te verwoorden, treedt pas aan het licht wanneer de mens zichzelf openscheurt, zoals een cocon van binnen openbarst om een vlinder te worden. Er is sprake van erotiek wanneer de mens, op religieuze wijze, de grenzen van het objectieve bewustzijn overschrijdt: ‘Religie is, hoe dan ook, fundamenteel subversief; zij keert zich af van het in acht nemen van de wetten. Wat zij verlangt is het exces, het offer, het feest, met als hoogtepunt: de extase’ (TE: 74).

Zowel in *De tranen van Eros* als in *De erotiek* wijdt Bataille een groot deel aan erotiek als georganiseerde religieuze activiteit die door de eeuwen heen verandert en zichtbaar wordt in de aard van de overtreding. De schending van het elementaire verbod op de seksuele activiteit krijgt, volgens Bataille, binnen het christendom een bijzondere betekenis. In de volgende deelparagraaf zal ik mij daarom concentreren op de relatie tussen christendom en erotiek.

3.5.2 Erotiek als het Kwaad

'In de geschiedenis van de erotiek speelt het christendom deze rol: het veroordeelde de erotiek' (TE: 83).

Het christendom neemt een centrale rol in binnen Bataille's opvatting over erotiek en heeft in grote mate zijn leven en zijn denken beïnvloed. De algemene christelijke opvatting over erotiek bestond, volgens Bataille, uit een veroordeling van de vleeselijke genoegens: voor de kerk was erotiek zonde. Het elementaire verbod op de seksuele activiteit kreeg binnen het christendom een nieuwe waarde: 'die waarde is grof gezegd de waarde van de 'verboden vrucht' uit het eerste hoofdstuk van Genesis' (TE: 72). In tegenstelling tot de primitieve godsdienstigheid, die uit de verboden de geest van de overtreding naar voren haalden, gooide het christendom deze waarden ondersteboven: '...de christelijke godsdienstigheid plaatste zich in haar geheel tegenover de geest van de overtreding' (E: 154). Het verbod en de schending van het verbod verloren binnen het christendom hun traditionele heilige karakter. Niet de gewelddadigheid, de extase, de verwarring en het hoogtepunt, maar het contact met God en de reine wereld, werden gezien als heilige (of goddelijke) ervaringen. Volgens Bataille leidt dit tot een fundamentele verandering van het karakter van het verbod: 'Zo werd de oorspronkelijke impuls die tot de overtreding leidde in het christendom afgebogen in een richting die het overwinnen van de gewelddadigheid in het vooruitzicht stelde, waardoor deze in haar tegendeel zou veranderen' (E: 155). De menselijke ervaring van discontinuïteit kreeg binnen het christendom een nieuwe dimensie: ze werd afgestemd op de wereld van de goddelijke ervaring en de liefde voor God.

De ervaring van continuïteit, die voor Bataille fundamenteel met grensoverschrijding is verbonden, moest binnen het christendom plaats maken voor een streven naar overeenstemming en onderwerping, die de eenwording met God en het eeuwige leven na de dood in het vooruitzicht stelde. Het christendom definieerde daarmee op zijn eigen manier de grenzen van de heilige wereld: '...in deze nieuwe definitie werden onreinheid, bezoedeling, schuldigheid, buiten deze grenzen geworpen' (E: 158). Het onderscheid tussen de profane en de heilige wereld kreeg daarom binnen het christendom een nieuwe betekenis en de oorspronkelijke tegenstelling tussen de profane en de heilige wereld raakte op de achtergrond. De heilige wereld werd beperkt tot de ervaring van God, waardoor de profane wereld, die in eerste instantie door arbeid werd gekenmerkt, ook ging bestaan uit de zondige en onreine aspecten van het menselijke bestaan. Deze wijdverbreide en dominante opvatting van het christendom, waar ook onze huidige cultuur nog van doordrongen is, betekende een

cultuurhistorische wending in het denken over menselijke seksualiteit. Erotiek kreeg binnen het christendom een fundamenteel ander karakter en werd gelijkgesteld aan het Kwaad.

De erotiek verloor daarmee haar heilige karakter en werd gereduceerd tot de voortplantingactiviteit die tussen man en vrouw, binnen het kader van het huwelijk, moest plaatsvinden. Het verbod op de seksuele activiteit werd binnen het christendom absoluut en een ieder die het overtrad kon beschuldigd worden van heiligschennis. Hierin ligt voor Bataille de ware paradox van het christendom: ‘de toegang tot het heilige is het Kwaad; *tegelijktijd* is het Kwaad profaan’ (E: 166). Binnen het christendom moet erotiek dan ook gezien worden als een veroordeelde overtreding¹⁹ die zich binnen de profane wereld afspeelt, maar desalniettemin een uitdrukking is van de heilige ervaring van erotiek. Deze miskennis van het heilige karakter van erotiek is volgens Bataille een gevolg van het sterke verband tussen het heilige en het goede, dat binnen de christelijke wereld belichaamd werd door de God van het Goede. God werd een niet-erotische God.

Ook binnen het christendom gaat grensoverschrijding gepaard met zowel afschuw als fascinatie. De mate waarin de innerlijke ervaring van de erotiek gevoeld kan worden vindt wederom haar wortels in de overwinning van de angst en de schaamte: ‘...hoe groter de angst was, des te intenser was de vreugde’ (E: 166). De dynamiek van het verbod en de overtreding daarvan vond daarom, volgens Bataille, binnen het christendom zijn volmaakte vorm van moraal ‘...de enige waarin de verschillende mogelijkheden een evenwicht bereikten’ (E: 181).

Deze christelijke moraal heeft een lange historische ontwikkeling doorgemaakt waarbij het ‘duivelse’ aspect van de erotiek, dat de mens eerder zoveel angst inboezemde, geleidelijk aan plaats heeft moeten maken voor onverschilligheid ten aanzien van de overtreding van het verbod: ‘Wat overbleef was de omweg van het verval. Het verval was voor zijn slachtoffers een doodlopende weg, maar gaf het vernederende aspect van de erotiek een verleidelijke kracht die het duivelse aspect verloren had’ (E: 182). Volgens Bataille bevindt de moderne mens zich in een staat van verval. Wanneer de overtreding van het (seksuele) verbod haar oorspronkelijke betekenis verliest en zelfs heiligschennis haar kracht verliest, is er volgens Bataille geen andere weg naar erotiek dan de weg van het verval:

¹⁹ ‘Maar het Kwaad is niet de overtreding, het is de veroordeelde overtreding’ (E: 167).

‘De weg van het verval, waarbij de erotiek naar de straat wordt verbannen²⁰, is dan altijd nog te verkiezen boven de neutraliteit waarbij de seksuele activiteit zich slechts door het verstand laat leiden en geen enkele verscheurdheid meer teweegbrengt’ (E: 184).

De moderne hedendaagse mens wordt daarom voor een moeilijke opgave geplaatst. Met de opkomst van de seksuele revolutie, die zich na Bataille’s dood verder heeft voltrokken, worden steeds meer (seksuele) verboden opgeheven en wordt het bestaansrecht van deze verboden daarmee in twijfel getrokken. Overtreding van het verbod wordt daardoor bijna onmogelijk en door de afwezigheid van angst en afschuw voor de overtreding blijft de langverwachte extase uit. De platvoerse omgang met seksualiteit, de grove woorden voor de geslachtsorganen, de seksuele vernedering en uitbuiting wijzen volgens Bataille op een gevoel van haat, dat desalniettemin de oorspronkelijke betekenis van erotiek benadert: ‘Maar zij geeft de geliefden in de wereld van het fatsoen een gevoel dat het gevoel benadert dat men vroeger bij de overtreding, bij heiligschennis kreeg’ (E: 183). De mens blijft echter altijd op zoek naar nieuwe manieren om het gevoel van de overtreding van het verbod op te zoeken: ‘Twee dingen zijn onvermijdelijk: wij kunnen niet vermijden dat we sterven en wij kunnen evenmin vermijden ‘grenzen te overschrijden’. Sterven en grenzen overschrijden is trouwens hetzelfde’ (E: 185).

3.6 Samenvatting en conclusies

Dit hoofdstuk heeft in het teken gestaan van de opvatting van Bataille over erotiek. In de *eerste paragraaf* heb ik een uiteenzetting gegeven van drie belangrijke ontwikkelingen die de geboorte van de erotiek hebben aangekondigd: sporen van arbeid, het doodsbesef en de geboorte van de kunst. Deze ontwikkelingen, die duiden op het ontstaan van een menselijke bewustzijn, hebben de mens voor een belangrijke keuze ten aanzien van haar voortplantingsmechanisme geplaatst.

In de *tweede paragraaf* ben ik op de innerlijke ervaring van erotiek ingegaan en heb ik duidelijk gemaakt dat Bataille erotiek als een subjectieve menselijke ervaring opvat waarin het verlangen naar continuïteit gestild kan worden. Dit verlangen komt volgens hem voort uit

²⁰ De opheffing van het bordeelverbod in Nederland heeft ervoor gezorgd dat de prostitutiesector zich verplaatst heeft naar andere gebieden waar de overtreding van het verbod wellicht meer voelbaar is. Het grote aanbod van seksuele diensten die bijvoorbeeld nu op internet worden aangeboden is slechts één voorbeeld van deze verbanning.

de fundamentele eenzaamheid van de discontinue mens die met het idee van haar eigen dood moet leven. Erotiek is het gewelddadige moment waarop de mens, door het verbod te schenden, haar leven op het spel zet en haar doodsangst (tijdelijk) overwint. Volgens Bataille gaat dit moment daarom gepaard met twee tegengestelde emoties: fascinatie en afschuw.

In de *derde paragraaf* ben ik ingegaan op erotiek als religieuze ervaring in de heilige wereld van de verboden. Bataille trekt de conclusie dat het leven een grote rondedans is die door de twee tegengestelde bewegingen van vergaren en verspillen tot stand is gekomen. De innerlijke ervaring van erotiek, die Bataille heilig of religieus noemt, kan gevoeld worden wanneer de mens haar identiteit aflegt en de grenzen van het objectieve bewustzijn overschrijdt. Volgens Bataille heeft het christendom vervolgens de erotiek veroordeeld door het haar heilige karakter te ontnemen en erotiek naar de profane wereld van het onreine te verbannen. Binnen het christendom werd de erotiek opgevat als het Kwaad doordat het verbod op de seksuele activiteit absoluut werd. Hierdoor werd het verbod sterk voelbaar en daarmee ook de angst voor de overtreding. Het zondige karakter van erotiek verleende de mens daardoor de mogelijkheid om de overtreding van het verbod in zijn volheid te ervaren en de extase tot een hoogtepunt te brengen. De emoties van angst, schaamte en afschuw aan de ene kant, en de gevoelens van vreugde, fascinatie en begeerte liggen daarom beide ten grondslag aan erotiek.

Het evenwicht tussen deze tegengestelde en paradoxale emoties bepaalt in welke mate erotiek ervaren kan worden. Het verdwijnen van (de angst) voor het verbod leidt volgens Bataille tot een wereld van verval, waarin er weinig of geen plaats meer is voor de heilige erotiek. Erotiek is echter niet te verbannen doordat de mens altijd op zoek zal gaan naar wegen om de overtreding van het verbod voelbaar te maken en tijdelijk de continuïteit te kunnen betreden. Of dit ook voor de hedendaagse vrouw het geval is zal in het volgende hoofdstuk blijken. Hierin wordt duidelijk op welke wijze Bataille's theorie kan interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit.

4. Bataille's erotiek en het discours over vrouwelijke seksualiteit

4.1 Erotiek als vrouwelijke ervaring

In het vorige hoofdstuk heb ik een overzicht gegeven van de belangrijkste inzichten van Bataille rondom erotiek. Ik heb geopperd dat een té eenzijdige focus op seksualiteit als geslachtelijke ervaring voorbij kan gaan aan erotiek als gedeelde ervaring van het mens-zijn. Beredeneerd vanuit Bataille's theorie over erotiek zijn de meest fundamentele momenten in het leven van de mens, geboorte en dood, bepalend voor onze houding ten aanzien van onze omgang met seksualiteit. Het gevoel van eenzaamheid, het verlangen naar continuïteit, de noodzaak tot de overtreding van het verbod en de tegenstrijdige gevoelens die hiermee gepaard gaan, zijn allen een uitdrukking van menselijkheid en menselijke betekenisgeving. Bataille ziet erotiek daarom als een samenhangend geheel van menselijke ervaringen en ontwikkelingen dat gekenmerkt wordt door paradoxale elementen. Erotiek is voor Bataille een universeel menselijk verschijnsel dat niet los kan worden gezien van de ontwikkeling van arbeid of van de godsdienstgeschiedenis.

In zijn theorie over erotiek verwijst Bataille naar de oorsprong van de menselijke seksualiteit en definieert erotiek als een psychologisch zoeken '...dat losstaat van de natuurlijke bestemming die in de voortplanting en het verzorgen van kinderen besloten ligt' (E: 15). Bataille begrijpt erotiek vanuit een breder perspectief dan de 'natuurlijke' bestemming van het moederschap voor de vrouw en benadrukt bovendien de sociale, culturele en economische factoren die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de menselijke seksualiteit. Vanuit Bataille's opvatting over erotiek lijkt de betekenisgeving en het belang van menselijke seksualiteit vooraf te gaan aan de ervaring en de beleving van vrouwelijke seksualiteit. Bataille spreekt echter wel degelijk over het belang van objectief waarneembare verschillen tussen de geslachten die zich hebben ontwikkeld tot een 'vrouwelijke' houding en een 'mannelijke' houding. Het is belangrijk om op te merken dat Bataille weinig of niet in aanraking is gekomen met het feministische gedachtengoed zoals dat ontstond tijdens de tweede feministische golf. Op theoretisch niveau doen zijn aannames over vrouwelijke en mannelijke seksualiteit enigszins stereotype en clichématig aan. De vrouwelijke houding, zoals die in *De erotiek* beschreven wordt door Bataille, verwijst daarom in veel opzichten naar bestaande dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit zoals ik die heb behandeld in

hoofdstuk één. Ook Bataille ontkomt daardoor niet aan (feministische) kritieken op zijn representatie van vrouwelijke seksualiteit.

Op symbolisch, poëtisch en literair niveau gebeurt er echter iets bijzonders met Bataille's theoretische visie op erotiek. In zijn erotische verhalen en romans, lijken dominante betekeniskaders en representaties van vrouwelijke seksualiteit te verglijden en verschuiven. Door zijn taalgebruik en zijn religieuze symboliek speelt Bataille met taal en de betekenis daarvan en verwerpt hij in zekere zin het dominante dichotomie-denken tussen man en vrouw. Zijn theorie over erotiek en zijn erotische verhalen kunnen daardoor ook gezien, of geïnterpreteerd worden in het licht van een mimetische strategie. In dit hoofdstuk wil ik deze mimetische strategie blootleggen en verder uitwerken, middels een analyse van het erotische verhaal *Madame Edwarda*. Ik wil daarmee laten zien dat Bataille's theorie over erotiek op een bijzondere wijze kan interveniëren in het denken over vrouwelijke seksualiteit. In *Madame Edwarda* geeft Bataille op symbolische wijze vorm aan zowel de innerlijke ervaring van de erotiek als aan de representatie van vrouwelijke seksualiteit. Ook inzichten uit *De erotiek* en *de Tranen van Eros* en teksten uit *de Zonneanus* zullen in dit kader besproken worden. Daarnaast ondersteun ik mijn analyse met secundaire literatuur over Bataille's opvatting over erotiek en vrouwelijke seksualiteit en zal ik feministische inzichten met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit hierin betrekken.

In paragraaf 4.2 volgt een uiteenzetting van de opvatting van *geslachtelijkheid* bij Bataille. Hierin wordt het belang van het verschil tussen man en vrouw voor het beleven van erotiek centraal gesteld.

In paragraaf 4.3 volgt een mimetische analyse van het erotische verhaal *Madame Edwarda* waarin ik, middels *de vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit* zoals die beschreven zijn in hoofdstuk één, de betekenis van Bataille's erotische symboliek uit zal werken in vijf aparte deelparagrafen (4.3.1 t/m 4.3.5). Het zal duidelijk worden dat door deze analyse een verschuiving in de betekenisgeving van deze dominante representaties optreedt en dat Bataille's theorie over erotiek hierdoor kan interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit

In paragraaf 4.4 volgt *de conclusie* van dit hoofdstuk en wordt duidelijk welke inzichten de mimetische analyse van *Madame Edwarda* heeft opgeleverd en op welke wijze er verbandingen kunnen worden gelegd tussen Bataille's theorie over erotiek en het discours over vrouwelijke seksualiteit.

4.2 Het verschil tussen de wezens en het belang van erotische symboliek

'De wezens sterven slechts om weer te ontkiemen als een fallus die het lichaam verlaat om er in terug te keren. De planten verheffen zich in de richting van de zon en verwelken vervolgens in de richting van de aarde. De bomen voorzien het aardoppervlak van een onnoemelijke hoeveelheid bloeiende roeden die alle de zon zijn toegewend. De bomen die zich met kracht verheffen eindigen brandend getroffen door de bliksem of gekapt of ontworteld. Tot de aarde teruggebracht verschijnen ze op identieke wijze in een andere vorm. Maar hun polymorfe paring dient de algehele aardrotatie' (ZA: 12).

Bataille's poëtische manier van schrijven geeft op treffende wijze weer hoe hij de gewelddadige, natuurlijke krachten van voortplanting en dood onlosmakelijk met elkaar ziet verbonden in deze kosmische metafoer. In de continuïteit versmelten twee wezens en worden de grenzen van het discontinue wezen op gewelddadige wijze opengebroken.

Dit is de wezenlijke paradox binnen Bataille's werk: om de discontinuïteit van het bestaan open te breken is er een ander discontinue wezen nodig: 'Er doet zich de volgende paradox voor: we staan tegenover een object dat de ontkenning is van het feit dat er voor welk object dan ook grenzen bestaan, tegenover *een erotisch object*' (E: 172). In veel van Bataille's werken is dit erotische object, vanuit zijn innerlijke subjectieve ervaring, een vrouw. Haar seksuele aantrekkingskracht op de man is volgens Bataille gebaseerd op '...het objectieve verschil tussen de waarde van het ene object tegenover die van vergelijkbare objecten' (E: 173). De waarde van de vrouw wordt volgens Bataille bepaald door voor-tekenen die als symbolen voor erotiek kunnen worden opgevat: 'Een mooi, bloot meisje kan soms het *symbool* van de erotiek zijn' (E: 171).

In de geschiedenis van de menselijke seksualiteit zijn deze symbolen onderhevig geweest aan culturele processen van betekenisgeving en daarom tekent de ervaring van erotiek zich volgens Bataille af tegen de beschikbare kennis van de lichamen: 'Die lichamen zien wij alleen in het perspectief waarin zij historisch hun betekenis (hun erotische waarde) hebben gekregen. We kunnen de ervaring die we ervan hebben niet scheiden van hun objectieve vorm, hun uiterlijke aspect, en evenmin van hun historische betekenis. Op het vlak van de erotiek zijn de veranderingen van het eigen lichaam, die voortkomen uit een heftig, ons innerlijk in beroering brengend gebeuren, direct verbonden met de verleidelijke en verrassende aspecten van geslachtelijke ontwikkeling' (E: 43). De subjectieve ervaring van

erotiek kan, in overeenstemming met de feministische opvatting van belichaamde subjectiviteit, ook bij Bataille opgevat worden als een lichamelijke ervaring. Het historische proces van lichamelijke betekenisgeving krijgt bij Bataille echter vorm binnen de fallocentrische logica van het verlangende mannelijke subject. De vrouw is in Bataille's werk het begerenswaardige object van begeerte dat als discontinue wezen 'geofferd' en 'verkracht' wordt. In de vorige hoofdstukken heb ik gewezen op de kritieken en implicaties van deze logica.

Bataille lijkt zich in zekere mate al bewust van zijn beperkingen. Hij spreekt zich nadrukkelijk uit over de 'onmogelijkheid' van de taal en expliciteert in *De erotiek* dat zijn subjectieve innerlijke ervaring van erotiek zich uitsluitend richt op de vrouw en de vrouwelijke houding. Tegelijkertijd lijkt hij echter niet alleen de vrouw te reduceren naar de object-status: 'In principe kan een man evengoed het object van begeerte van een vrouw zijn als de vrouw een object van begeerte van een man kan zijn' (E: 172). Ook met betrekking tot zijn bespreking van het belang van de vrouwelijke schoonheid verontschuldigt hij zich voor zijn onvolledige uiteenzetting: 'Het zou onjuist zijn te zeggen dat vrouwen mooier, of zelfs begerenswaardiger zijn dan mannen' (E: 172). De stereotype seksuele patronen uit zich in eerste instantie echter wel in Bataille's aannames over de vrouwelijke houding: 'Toch is de eerste stap op het pad van de seksualiteit in de meeste gevallen het zoeken van een man naar een vrouw. Terwijl de man het initiatief neemt, bezit de vrouw het vermogen de mannelijke begeerte op te wekken, tot gemeenschap te komen, terwijl de mannen dit bereiken door hen achterna te zitten' (E: 172).

Deze patronen zijn echter ook tot op de dag van vandaag zichtbaar aanwezig in de seksuele omgang tussen mannen en vrouwen en in dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit. In hoofdstuk twee heb ik beschreven dat feministische kritieken daarom ook op het seksuele gedrag van vrouwen zelf zijn gericht (Greer 1972; Levy 2005). Veel feministen doen daarom een beroep op deze eeuwenoude (seksuele) patronen door ze op strategische wijze te bevragen, te bekritisieren en te doorbreken zodat nieuwe verbeeldingen van vrouwelijke seksualiteit kunnen ontstaan. Ik heb laten zien dat mimesis een veelgebruikte strategie is voor nieuwe verbeeldingen van vrouwelijke seksualiteit en dat deze strategie gelegen is in het blootleggen van- en de identificatie met dominante representaties. Daarnaast kan uit hoofdstuk drie geconcludeerd worden dat de devaluatie van erotiek en vrouwelijke seksualiteit een sterke verbinding heeft met het gelijkstellen van erotiek aan het Kwaad.

Bataille's erotische symboliek, zoals die in het erotische verhaal *Madame Edwarda* naar voren komt biedt daarom een nieuwe, unieke en rijke mogelijkheid om vrouwelijke seksualiteit van nieuwe betekeniskaders te voorzien en te definiëren vanuit de menselijke omgang met erotiek waar Bataille over spreekt.

4.3 De vrouw en erotiek: spelen met de vijf dominante representaties

‘Als je voor alles bang bent, lees dan dit boek, maar luister eerst naar mij: als je lacht, is het omdat je bang bent. Je denkt dat een boek een levensloos ding is. Dat is mogelijk. En toch, als je, zoals ook voorkomt, niet kunt lezen? Zou je dan bang moeten zijn? Ben je alleen? Heb je het koud? Weet je in hoeverre de mens is ‘die je zelf bent’? Stompzinnig? En naakt?’ (HO: 91).

Met dit citaat begint *Madame Edwarda* waarin het verhaal wordt verteld van een prostituée en haar klant die samen een nacht doorbrengen in Parijs. *Madame Edwarda* wordt in 1937 uitgegeven onder het pseudoniem Pierre Angélique. Verwarring, extase, vreugde, fascinatie, spanning, angst en geweld, begrippen die toebehoren aan Bataille's begrip van erotiek, komen in deze roman op symbolische en religieuze wijze naar voren en werpen de ordenende principes van de wereld van de arbeid met geweld omver. Volgens Ten Kate is *Madame Edwarda* een onthulling: ‘Onthulling van wat altijd verhuld moet blijven: dat wij niet leven op de fundamenteën van het beheersbare, geholpen door de indelingen en ordeningen die de taal ons geeft – waar en onwaar, goed en kwaad, zin en onzin – maar dat het onbeheersbare ons maakt tot wat we zijn’ (1987: 68). *Madame Edwarda* is daarom een opmerkelijke verhaal waarin het grensoverschrijdende en vernieuwende karakter van Bataille's ideeën letterlijk en figuurlijk al lezend voelbaar wordt. Kenner en vertaler van Bataille's werken Michael Richardson waarschuwt de lezer: ‘Any study of Bataille can only be a quest marked by interpreting signs and traces. It is no use approaching his work with the aim of ‘understanding’ him in any conventional sense.’ (1994: viii).

Omdat Bataille, zoals Richardson schrijft, niet te begrijpen is op een conventionele en rationale manier, zal ik de strategie van mimesis toepassen op de vijf dominante representaties van vrouwelijke seksualiteit die in *Madame Edwarda* te identificeren zijn. In tegenstelling tot hoofdstuk één, waarin deze representaties eenduidig en één-dimensionaal worden voorgesteld,

zullen de vijf representaties van vrouwelijke seksualiteit in dit hoofdstuk meerduidig en meerdimensionaal beschreven en geanalyseerd worden.

In paragraaf 4.3.1 behandel ik de representatie van *de vrouw als prostituée*. In paragraaf 4.3.2 staat *de vrouw als object van begeerte* centraal. In paragraaf 4.3.3 wordt *de vrouw als passief wezen* geanalyseerd. In paragraaf 4.3.4 beschrijf ik de betekenis van de symboliek van *de vrouw en haar (heilige) lichaam* en in paragraaf 4.3.5 wordt de representatie van *de vrouw als mysterie* uiteengezet. Het vrouwelijk hoofdpersonage van Madame Edwarda representeert in deze analyse de vrouw en vrouwelijke seksualiteit.

4.3.1 De vrouw als prostituée

‘Op de hoek van een straat deed de angst, een gore en opwindende angst, me ineenkrimpen (misschien omdat ik twee stilletjes wegsluitende hoertjes op de trap van een toilet had gezien). Op zulke momenten krijg ik zin om over te geven. Ik zou dan mezelf het liefst uitkleden, of die meisjes naar wie ik hunker: de lauwheid van flets vlees zou me verlichten’ (HO: 93).

De twee hoertjes roepen bij de ik-figuur gemengde gevoelens op. De prostituée kondigt het moment van erotiek aan: zij roept zowel angst als verlangen op. Zoekend naar een onmogelijke ervaring, struint de ik-figuur in *Madame Edwarda* opgewonden de donkere straten af. In het licht vindt hij zijn object van begeerte: de naakte madame Edwarda die haar tong uitdagend naar hem uitsteekt. Haar aanbod wordt aanvaard: ‘ik greep Edwarda en zij liet zich gaan: onze monden versmolten in een zieke kus’ (HO: 94). Deze Edwarda vormt in de roman het object van begeerte voor de ik-figuur. Tijdens het gehele verhaal volgt hij haar door de straten van Parijs. Hij is haast obsessief op haar gericht. Op welke wijze kan deze fascinatie voor de prostituée geduid worden?

In *De erotiek* zegt Bataille: ‘Niet elke vrouw is potentieel een prostituée, maar prostitutie is een gevolg van de vrouwelijke houding’ (E: 172). Het is wellicht daarom ook niet verwonderlijk dat deze vrouwelijke houding wordt verbeeld in *Madame Edwarda*. In relatie tot de erotiek onderscheidt Bataille twee belangrijke ontwikkelingen die het seksuele leven van de vrouw in verregaande mate hebben beïnvloed: prostitutie en het huwelijk.

Volgens Bataille hebben beide ontwikkelingen de vrouw als object gedefinieerd en vervullen zij een complementaire functie wanneer wij over erotiek spreken. Traditioneel gezien behoort het huwelijk toe aan de profane wereld: ‘Het huwelijk zorgde voor de noodzakelijke instandhouding van de soort’ (E: 61). Deze organisatie van het seksuele leven regelt de menselijke voortplantingsdrift en maakt een arbeidsverdeling tussen man en vrouw mogelijk. Prostitutie had volgens Bataille aanvankelijk slechts een aanvullende plaats in het huwelijk zodat het heilige karakter van de grensoverschrijding gevoeld kon worden. De prostituee ontving schenkingen van mannen waardoor zij haar rijkdom en macht kon vergroten en de toegang kon bieden naar de continuïteit: ‘Door de privileges werd de prostitutie de normale weg tot de erotische ervaring, die afhankelijk werd van de individuele invloed of rijkdom en ten slotte werd uitgeleverd aan de leugen’ (TE: 61). Volgens Bataille werden prostituees in eerste instantie niet geminacht, verschilden ze maar weinig van andere vrouwen en hadden zij bovendien een heilig karakter. De leugen, zoals Bataille dat noemt, heeft betrekking op de historische ontwikkeling van de prostitutie waarin zij langzamerhand haar heilige karakter verloor en eindigde in een staat van verval.

Vanaf de Grieks-Romeinse periode ziet Bataille de opkomst van de lage prostitutie als gevolg van twee ontwikkelingen: de klassenverdeling tussen mensen en de veroordeling van de erotiek binnen het christendom. Beide ontwikkelingen veroordeelden de prostituee tot een leven in verval: ‘Aangezien het menselijke leven gelijk staat met het Goede, ligt in het geaccepteerde verval het besluit vast op het Goede, op het menselijke leven te spuwen’ (E: 182). In het christendom werd erotiek daarom gelijkgesteld aan het Kwaad en ook de (vrije) expressie van vrouwelijke seksualiteit kreeg een sterk zondig karakter. Ook de grote invloed van rijkdom wordt door Bataille gezien als een verklaring voor de ‘objectivering’ van de vrouw. In de prostitutie werd zij een object van begeerte voor de man en binnen het huwelijk werd zij een werktuigelijk object voor het huishouden.

In de prostitutie werd de prostituee veroordeeld tot een leven in het teken van de overtreding, aldus Bataille. De prostituee representeert daarmee voor Bataille niet slechts de vrouwelijke houding, maar ook het heilige en verboden aspect van erotiek. Bataille benadrukt dat dit heilige aspect van de prostitutie tijdens de overheersing van de christelijke moraal minder aan het licht kon komen maar desondanks nog wel steeds voelbaar is. Volgens Bataille genoot de prostituee of de tempelcourtesane vóór het christendom of in andere religies, hoog aanzien doordat zij toegang verschafte naar de heilige ervaring van erotiek: ‘De tempels in India tonen nog rijkelijk in steen gehouwen erotische voorstellingen die de erotiek laten zien

als wat zij fundamenteel is, namelijk goddelijk. Talloze tempels in India herinneren ons plechtig aan de diep in ons hart verborgen obsceniteit' (E: 177). Het christendom veroordeelde de prostituée tot een leven in het teken van overtreding:

'Het christendom deed een heilige wereld ontstaan die de afschuwwekkende en onreine elementen uitsloot' (E: 179).

De representatie van de vrouw als prostituée krijgt bij Bataille daarom meerdere betekenislagen die verder reiken dan de ogenschijnlijke veroordeling en devaluatie van vrouwelijke seksualiteit. In dit kader spreekt Bataille in *De erotiek* over de lage prostituée, die het verbod niet meer kent en geen schaamte meer voelt. Het verbod, dat aan de basis van de menselijke samenleving ligt volgens Bataille, maakt ons tot menselijke wezens en de ontkenning daarvan leidt tot een overgang van overtreding naar onverschilligheid waarbij de profane wereld en de heilige wereld op hetzelfde niveau worden gebracht: 'De prostituée van laag allooi staat op de laatste trede van het verval. Zij zou net zo onverschillig tegenover de verboden kunnen staan als het dier, maar niet bij machte om een totale onverschilligheid te bereiken, weet zij van de verboden dat anderen die in acht nemen: niet alleen is zij gevallen, maar zij weet ook dat zij gevallen is' (E: 178). Deze vorm van prostitutie komt volgens Bataille voort uit armoede en ellende zoals die in de allerarmste klassen voortkwam. De onverschilligheid tegenover verboden wordt volgens Bataille uitgedrukt in grove woorden die seksuele organen, afscheidingsprodukten of handelingen aanduiden.

In dit verband wijst filosoof Ger Groot op de banalisering van het erotische in onze huidige cultuur: 'Een gezonde, moreel ongecompliceerde samenleving was haar oogmerk en met het afleggen van de kleren werd de (ongezonde en onnatuurlijke) transgressie van de nieuwsgierig-begerende blik onmogelijk gemaakt. In de *natuurlijke* naaktheid van het lichaam viel er nu eenmaal niets meer te overschrijden of doorbreken' (Groot 2007: 54).

Dit verval, dat voortkomt uit onverschilligheid ten opzichte van het heilige karakter van het verbod, lijkt in eerste instantie door de auteur van *Madame Edwarda* aan de orde te worden gesteld: 'De auteur van *Madame Edwarda* heeft zelf reeds op de ernst van zijn boek gewezen. Toch lijkt het me goed daar nog even bij stil te staan, aangezien men gewoonlijk nogal lichtvoetig omspringt met geschriften die het seksuele leven tot onderwerp hebben' (HO: 81). Bataille verwijst hier naar de problematische omgang van de moderne mens die haar seksualiteit niet meer serieus neemt en haar als lachwekkend ziet. Bataille betreurt deze verandering, maar berust in wat hij noemt: '...het lot dat wilde dat de mens om zijn

voortplantingsorganen zou lachen' (HO: 82). Voor Bataille is erotiek echter een serieuze en ernstige aangelegenheid die in *Madame Edwarda* als zodanig aan de orde wordt gesteld.

Bataille's opvatting over de moderne seksualiteit komt in veel opzichten overeen met feministische inzichten en kritieken rondom de seksuele bevrijding. In paragraaf 2.4 en 2.5 heb ik laten zien dat zowel Bergman en Jensen als Levy zich heftig verzetten tegen de platvoerse omgang van de mens met haar seksualiteit. In hun optiek zijn populaire representaties van vrouwen en vrouwelijke seksualiteit te één-dimensionaal en te simplistisch en heeft de seksuele bevrijding maar weinig échte vrijheid opgeleverd. De dominante representatie van de vrouw als prostituee is volgens Levy bovendien dé representatie geworden voor vrouwelijke seksualiteit: 'Wat we vroeger zagen als *een* vorm van seksualiteit, beschouwen we nu als *vrouwelijke seksualiteit*' (Levy 2007: 13). Vanuit feministisch standpunt benadrukt zij dat dit stereotype geenszins bevrijdend werkt voor vrouwen: 'Hoerig' en 'geëmancipeerd' zijn niet synoniem, aldus Levy. Volgens haar zien deze vrouwen hun seksuele gedrag als een spel dat niet zo serieus is bedoeld. Bataille benadrukt dat het erotische spel serieus en ernstig moet worden opgevat om het heilige karakter van erotiek te kunnen ervaren en verval en banalisering tegen te gaan.

Dit ernstige spel van aantrekken en afstoten wordt tussen de ik-figuur en Edwarda duidelijk gespeeld in de roman. Oorspronkelijk was prostitutie volgens Bataille ook een soort spel: 'Het spel bestaat eruit zich van een opschik te bedienen die op prostitutie duidt: het daaropvolgende terugwijken wakkert de begeerte aan; dat doet het veinzen van een weigering soms ook' (E: 174). De vrouw als prostituee symboliseert bij Bataille daarom ook het heilige spel van de erotiek. Doordat de nachtelijke avonturen van de ik-figuur en Edwarda voornamelijk plaatsvinden buiten het bordeel, verandert bovendien de betekenis van prostitutie. Met haar belichaming van zowel het goddelijke als het dierlijke laat de prostituee de spanning zien die het verbod van de seksualiteit oproept. In *Madame Edwarda* worden de grenzen voelbaar, volgens ten Kate: 'Dit samenspel tussen grens en overschrijding heerst tussen Edwarda en haar cliënt, de een verleidster, de ander hij die afhoudt. Maar de verleidster geniet van de grens, hij die afweert is geprikkeld door wat hij op afstand wil houden' (ten Kate 1987: 84).

De tegenstrijdige emoties die volgens Bataille inherent zijn aan erotiek worden ook verwoord door de Franse schrijfster Olmi. Met betrekking tot vrouwelijke erotiek spreekt zij ook over emoties als angst, verwarring, schaamte, twijfel en genot, vervoering en verrukking en beschrijft zij het orgasme in één lange zin als '...onthechting en eendracht zelfoverstijging

en harmonie...’ (Hermsen 2008: 34). Ook vanuit de beleving van het vrouwelijke subject wordt erotiek als een spel tussen twee geliefden beschreven en krijgen bij schrijfsters zoals Olmi zowel geweld als intimiteit een belangrijke rol toebedeeld in het vrouwelijke erotische verlangen. Nu ik de rol van de prostituee in erotiek en in Bataille’s representatie van de vrouw in *Madame Edwarda* heb onderzocht, zal ik overgaan naar de volgende representatie van vrouwelijke seksualiteit.

4.3.2 *De vrouw als object van begeerte*

‘Te midden van een hele zwerm hoertjes stak Madame Edwarda, naakt, haar tong uit. Ik vond haar allerliefst. Haar koos ik: ze kwam naast me zitten’ (HO: 94).

Opvallend is de eerste uitnodiging van Edwarda, die ze kenbaar maakt door haar tong uit te steken. Deze handeling kan geassocieerd worden met provocatie, maar in deze context lijkt de uitgestoken tong van Edwarda ook de suggestie van de erotische daad op te wekken. Het is de ik-figuur die haar kiest en Edwarda die zichzelf aanbiedt. In *De erotiek* zegt Bataille hierover: ‘Zich aanbieden is de basis van de vrouwelijke houding, maar op de eerste impuls – dat aanbod – volgt een geveinsde ontkenning ervan’ (E: 174). De vrouwelijke houding ligt voor Bataille in haar vermogen om de mannelijke begeerte op te wekken door vanuit haar passieve houding zich aan te bieden als object van begeerte. De geveinsde ontkenning heeft in termen van Bataille’s erotiek een belangrijke functie en kan ook samenvallen met het gevoel van schaamte dat komt kijken bij het ogenblik waarop het verbod geschonden wordt ‘...maar daarna gaat het erom door het tonen van schaamte aan te geven dat het niet is vergeten, dat het geschonden wordt ondanks het verbod, in het volle bewustzijn dat het bestaat’ (E: 177).

De seksuele opwindings, die gepaard gaat met verwarring, schaamte en ontkenning en het erotische moment aankondigt, wordt volgens Bataille veroorzaakt door ‘...een duidelijk herkenbaar, objectief element’ (E: 171). In *De erotiek* maakt Bataille een vergelijking met het paringsgedrag van dieren om duidelijk te maken dat bij de seksuele aantrekkingskracht van mensen soortgelijke objectieve elementen van doorslaggevend belang zijn. Deze objectieve elementen zijn waarschijnlijk het best te vergelijken met wat darwinistisch feministe Vandermassen ‘predisposities’ noemt die zich, uit de evolutionaire noodzaak van aanpassing aan de gegeven omstandigheden, hebben ontwikkeld tot ‘natuurlijke’ houdingen of

gedragingen. Vandermassen benadrukt echter dat mannen en vrouwen zelf actieve participanten zijn en dat zij keuzes kunnen maken met betrekking tot hun gedrag. Het huidige patriarchaat draait volgens haar echter rond controle over vrouwelijke seksualiteit, aangezien de vrouw vanuit een evolutionair perspectief de meer investerende sekse is. Ook Bataille wijst op het belang van keuze. In tegenstelling tot het dier heeft de mens de mogelijkheid om haar seksuele partner te kiezen waardoor persoonlijke voorkeuren en erotische symbolen een belangrijke rol zijn gaan spelen. Volgens Bataille wordt erotiek daarom gekenmerkt door het creëren van een object van begeerte: ‘Het doorbreken van grenzen verbinden wij graag met iets tastbaars. Wij proberen het ons voor te stellen als een ding’ (E: 185).

In het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit dat in hoofdstuk één is besproken, wordt de vrouw meestal als erotisch object van begeerte aangemerkt. Bataille sluit zich aan bij deze traditie doordat hij in zijn erotische werken de vrouw als bevoorrecht object van begeerte beschrijft en bovendien benadrukt dat de vrouw zichzelf ook als object beschouwt doordat zij veel aandacht besteedt aan haar uiterlijke verschijning. Met haar schoonheid, opschik en expressie brengt zij zichzelf onder de aandacht van mannen om gewaardeerd te worden. Deze houding is volgens Bataille het resultaat van de intrede van prostitutie, waarbij de uiterlijke kenmerken van de prostituée haar erotische waarde ging accentueren: ‘Terwijl de man het initiatief neemt, bezit de vrouw het vermogen de mannelijke begeerte op te wekken. Het zou onjuist zijn te zeggen dat vrouwen mooier of zelfs begerenswaardiger zijn dan mannen. Maar vanuit hun passieve houding trachten zij, door de begeerte op te wekken, tot gemeenschap te komen, terwijl de mannen dit bereiken door hen achterna te zitten. Zij zijn niet begerenswaardiger, maar zij bieden zich aan voor begeerte. Zij bieden zichzelf aan als objecten voor de agressieve begeerte van de man’ (E: 172). De vrouwelijke houding die Bataille hier beschrijft is duidelijk in overeenstemming met de dominante patriarchale traditie waarin de vrouw als lustobject wordt aangemerkt. Het is belangrijk om op te merken dat Bataille wijst op de culturele betekenisgeving rondom de lichamen die aan de ene kant voortkomt uit dominante patriarchale discoursen, die sociaal geconstrueerd worden, en aan de andere kant sterk verbonden is met de geslachtelijke ontwikkeling, die verwijst naar het biologische verschil tussen mannen en vrouwen.

In *De erotiek* wijdt Bataille een hoofdstuk aan de fysiologische basis van erotiek, waarbij hij zich beroept op objectieve feiten rondom de dierlijke voortplanting: ‘De altijd met erotiek geassocieerde lichamelijke seksualiteit staat tot haar in dezelfde verhouding als de hersenen tot het denken: ook hier blijft de fysiologie de objectieve basis van het denken’ (E:

123). Dit denken dat, zoals ik in hoofdstuk drie heb laten zien, aan de basis ligt van Bataille's begrip over de erotiek, wordt door feministen vaak opgevat als biologisch determinisme. Binnen de feministische wetenschap, die zich vaak beroept op sociaal-constructivistische theorieën, is dit dan ook één van de grootste kritieken die op Bataille wordt geleverd. In het kader van vrouwelijke seksualiteit bepleit Vandermassen dat het feminisme zich op meerdere theorieën zal moeten gaan beroepen: 'Om inzicht te verwerven in de menselijke natuur en menselijk gedrag moeten we rekening houden met *alle* mogelijke informatiebronnen, niet alleen met degene die ons ideologisch aanspreken' (Vandermassen 2005: 204).

Afgezien van de wetenschappelijke juistheid van Bataille's aannames over de 'natuurlijke' houding van de vrouw kan uit Vandermassen's visie geconcludeerd worden dat Bataille feitelijk gezien geen morele uitspraak *kan* doen doordat het idee van superioriteit geheel afwezig is binnen een evolutionair kader. Daarnaast spreekt Bataille over de vrouw als het *bevoorrechte* object van begeerte en benadrukt tegelijkertijd dat ook de man een object kan zijn: 'In principe kan een man evengoed het object van begeerte van een vrouw zijn als de vrouwen een object van begeerte van een man kan zijn' (E: 172). In dat opzicht is de begeerte van Edwarda ook op het object van de ik-figuur gericht. Edwarda wakkert de begeerte van de ik-figuur steeds opnieuw weer aan door weg te rennen, terug te deinzen en te vluchten²¹: 'Gegrepen door een duistere afkeer duwde ze me weg en ging ervandoor: plotseling zette ze het als een waanzinnige op een lopen, bleef opeens weer staan, gooide de stof van haar domino omhoog, toonde haar billen, waarbij ze met een ruk haar kont achteruit stak, kwam vervolgens terug en stortte zich op me' (HO: 101). De verwarring en het tumult van de erotiek worden voelbaar in deze passage. Edwarda, die het op een lopen zet, deinst terug voor de grens en voor de ik-figuur. Dit gaat met zoveel angst en woede gepaard dat het lijkt alsof zij zich geen raad meer weet. Ze toont haar lichaam wederom aan de ik-figuur en besluit toe te geven aan de verwarring: 'Een golf van woestheid overspoelde haar: als een bezetene sloeg ze me in het gezicht, met gebalde vuisten, in een dolzinnige opwelling om te vechten. Ik struikelde en viel, ze vluchtte hollend weg' (HO: 101).

Dit spel van vluchten en terugkeren is inherent aan erotiek. Uiteindelijk is het spel gedaan en ontaardt haar houding in een wanhoopskreet die als een uitdrukking van het onmogelijke opgevat kan worden. Het onmogelijke van de taal en de erotiek, maar wellicht ook de onmogelijkheid van haar positie als prostituée of als vrouw: 'Ik was nog niet eens helemaal opgestaan en zat nog op mijn knieën, toen ze zich omkeerde. Ze schreeuwde woedend, met een onmogelijke, hese stem, ze gilde naar de hemel en sloeg van ontzetting met

²¹ In hoofdstuk drie verwijs ik ook al naar deze dansende beweging van religie en erotiek

haar armen om zich heen: ‘Ik stik’, brulde ze, ‘maar jij, stinkpastoor, IK SCHIJT OP JE...’ (HO: 101). Stoekl wijst hier op dit mogelijke verband dat zichtbaar wordt door zijn lezing van *Madame Edwarda* als een drie-voudige uiteenzetting van het katholieke (offer) ritueel. Kort voor haar uitbarsting vraagt Edwarda de ik-figuur met een levenloze stem: ‘Waar ben ik?’ (HO: 101). De ik-figuur wijst vertwijfeld naar de lege hemel boven hen om Edwarda, volgens Stoekl ‘a sense, a meaning, that would serve to orient and explain’ te geven (Stoekl 1995: 85). ‘Mme Edwarda, after all, explodes when he attempts to show her where she is. True, her location is only the empty sky, the void, but even this is a direction, an orientation, and worse an attempt at conveying sensible, visibly, what defies all sense and visibility: the utter emptiness of the void. And, no matter how minimally, it is a way of taming the angoisse of the nothing, the rien’ (Stoekl 1995: 85). Stoekl wijst hier op het belang van kennis en macht, die door de verteller van *Madame Edwarda*, Pierre Angelique, worden uitgeoefend ten koste van Edwarda.

De woedeuitbarsting van Edwarda kan verder begrepen worden vanuit feministische inzichten uit paragraaf 2.6 rondom het lichamelijke protest van vrouwen waarin zij zich, zonder effectieve taal, verzetten tegen de fallocentrische overheersing van het mannelijke verlangende subject. De verschillende rollen die worden gespeeld door zowel de ik-figuur als Edwarda zijn echter ook voortdurend aan verandering onderhevig: ‘Each ‘person’ – Edwarda and the narrator – splits into a number of subsidiary persons, forms, entities and principles, each of which can enter into relationships of exchange and substitution’ (Stoekl 1995: 87). Deze observatie van Stoekl sluit aan bij inzichten van feministen als Cixous en Huijer. Cixous ziet vrouwelijke seksualiteit als een ‘kosmisch libido’ en beschouwt het vrouwelijke lichaam als een flexibele entiteit met veel verschijnings- en inspiratievormen. Ook Huijer pleit voor nieuwe subjectiviteiten die worden gevormd in de ervaring van de grenzen van het zelf.

4.3.3 De vrouw als passief wezen

‘Een ogenblik bewoog haar hand, opeens brak ik als een ruit, en ik sidderde in mijn broek: ik voelde hoe het madame Edwarda, wier billen ik met mijn handen omvatte, tegelijk ook zelf door het hart sneed: en in haar wijd geopende, verdraaide ogen las ik angst, ik haar keel bespeurde ik een langdurige beklemming’ (HO: 94).

In deze passage, die zich vrijwel aan het begin van de roman afspeelt, worden de angstaanjagende gevoelens die inherent zijn aan het beleven van erotiek verwoord. Opvallend aan deze passage is de (tijdelijke) gelijkwaardigheid van Edwarda en de ik-figuur, die beide de blootstelling aan het geweld als een breuk van hun discontinue bestaan ervaren.

In *De erotiek* beschrijft Bataille dit moment als volgt: ‘Twee individuen, beheerst door gewelddadigheid, verbonden door de geordende reflexen van de geslachtsdaad, verkeren samen in een crisistoestand waarbij zowel de een als de ander buiten zichzelf is. Beide wezens staan tegelijkertijd open voor de continuïteit. Maar daarvan blijft in hun vage bewustzijn niets bestaan: na de crisis is de discontinuïteit van elk van hen ongeschonden. Het is de meest intense en tegelijkertijd meest betekenisloze crisis’ (E: 134). Het verschil tussen de geslachtelijke wezens is in de continuïteit in strikte zin niet meer zichtbaar. In de versmelting is immers geen onderscheid meer aan te brengen tussen de één en de ander. In dat opzicht wijst Groot op de geslachtelijke differentie die volgens hem bij Bataille enerzijds een grote rol speelt, maar anderzijds niet overdreven moet worden.

In de erotische ontmoeting lukt de gewelddadigheid van de een de gewelddadigheid van de ander uit, aldus Bataille. ‘Het is de ontmoeting van twee wezens die, langzaam bij het vrouwtje, soms bliksemsnel bij het mannetje, door de seksuele plethora *buiten zichzelf* worden geworpen’ (E: 134). Wederom komt in deze uitspraak het verschil tussen de houding van de vrouw en de man naar voren. Alhoewel zij iets langzamer is dan de man en in eerste instantie een vluchthouding aanneemt, komt de vrouw in *Madame Edwarda* wel degelijk een eigen rol toe in de erotiek: ‘Hier is ook de vrouw in de beweging van uitstorting opgenomen, en wel vanuit een *eigen*, doch gelijksoortige gegrepenheid door de ‘seksuele overmaat’ als de man, ook al is het dan nog *lentement*’ (Groot 1987: 110). Deze langzame beweging, wordt door Bataille passief genoemd omdat volgens hem meestal het eerste initiatief bij de man ligt. Echter, ook in deze derde dominante representatie van vrouwelijke seksualiteit komt het belang van de dynamiek tussen de man en de vrouw in het erotische spel naar voren.

Edwarda stemt toe in de keuze van de ik-figuur om ‘iets schandelijks’ te doen: ‘...ik greep Edwarda en zij liet zich gaan...’ (HO: 94). Mijns inziens is dit een belangrijke passage wanneer er gesproken wordt over vrouwelijke seksualiteit. De passieve houding van de vrouw, die tot uiting komt in het zich aanbieden voor de agressieve begeerte van de man en die gesymboliseerd wordt door de naakte madame Edwarda die haar tong uitsteekt, verliest na het aanbod haar oorspronkelijke betekenis. Ook Edwarda laat zich nu gaan en geniet voelbaar van het tumult die het spel teweegbrengt. Groot, die zich naast *Madame Edwarda* ook heeft verdiept in Bataille’s andere romans merkt dit ook op: ‘Om te beginnen nemen noch Edwarda, noch Marie, noch Eponine uit L’abbé C., om er slechts enkelen te noemen, een passieve houding aan in de gangbare zin van het woord. De provocatie krijgt bij hen bij uitstek agressieve trekken’ (1987: 111). Slechts in het eerste contact, waarbij de man toenadering tot de vrouw zoekt en het haar schoonheid is die haar aantrekkelijkheid bepaalt, lijkt de vrouw passief te handelen. Haar vluchthouding, haar terughoudendheid, haar aanbod en haar schoonheid behoren allemaal toe aan het verleidende spel dat volgens Bataille eigen is aan erotiek: ‘Tenzij zij zich aan alles onttrekt omdat zij kuis wil blijven, is de vraag eigenlijk alleen maar tegen welke prijs, onder welke voorwaarden, zij zal zwichten’ (E: 172).

Edwarda is al gezwicht voor de ik-figuur. Nadat zij gekozen is, blijkt haar houding inderdaad allesbehalve passief te zijn. Het is de ik-figuur, die na Edwarda’s uitdagende bevel om haar schaamdelen te kussen, begint te beven: ‘Ik beefde: ik keek haar aan. Zij verroerde zich niet en ze glimlachte zo lief naar me dat ik beefde. Ten slotte knielde ik neer, wankelde, en drukte mijn lippen op de levende wonde’ (HO: 95). Het moment van transgressie of grensoverschrijding wordt hier uitgedrukt door de bevende, wankelende ik-figuur. Hij balanceert op het dunne koord, waar de grens van het onmogelijke wordt gemarkeerd. Met zijn knieval geeft hij zich letterlijk en figuurlijk over aan de gewelddadigheid van de erotiek die hier wordt gesymboliseerd door het vrouwelijke geslachtsdeel: de levende wonde van Edwarda. In haar boek *The Sadeian woman* bevestigt Carter deze symboliek: ‘To show his humility before his own erection, a man must approach a woman on his knees, just as he approaches god’ (Carter 1979: 7). Tijdens dit moment is het Edwarda die hem door haar kalmte en haar glimlach aanmoedigt om de stormachtige nacht te betreden. Doordat zij zichzelf en haar discontinue lichaam openstelt, kondigt zij de dood aan en kijkt datgene *wat er is, wat er gebeurt* recht in de ogen.

In het bordeel worden de ik-figuur en Edwarda door de hoerenmadam gesommeerd om zich boven terug te trekken. Deze passage eindigt uiteindelijk in stippellijntjes, die de

tijdelijke en kleine dood van de wezens en de niet-talige leegte, die zich aandient in de erotiek, symboliseren. Bataille laat hier zien dat de taal tekort schiet en dat woorden geen betekenis meer hebben. Inzichten met betrekking tot de onmogelijkheid van de taal kunnen in paragraaf 2.3 ook teruggevonden worden. In principe beroepen Bataille en Irigaray zich op dezelfde filosofische vooronderstelling vanuit verschillende (subject) posities. Irigaray spreekt over de onmogelijkheid van de taal met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit. Bataille betreft de taal op de ervaring van erotiek en komt tot de conclusie dat de taal van de filosofie niet buiten haar eigen grenzen kan treden: ‘Maar wie spreekt erkent uiteindelijk zijn onmacht’ (E: 199). Bataille en Irigaray vatten de rationalistische ordening van het principe van taal beide op als een problematische en beperkende factor voor het schrijven en verbeelden van seksualiteit. Mijns inziens ligt er daarom een belangrijke verbindende factor, met betrekking tot de taal van seksualiteit, in het poëtische karakter van zowel feministische teksten als van Bataille’s erotische romans. Vanuit beide perspectieven komt de ‘onmogelijkheid’ van taal naar voren. In *Madame Edwarda* komt deze onmogelijkheid tot uiting in de stilte, daar waar de taal haar grenzen bereikt. Ten Kate benadrukt: ‘De stilte van het verhaal bewijst zich juist in zijn ‘onafzijn’, in het onophoudelijke doorgaan en weer onderbroken worden en weer doorgaan van het verhaal’ (ten Kate 1987: 73). Hierin ligt de essentie van de grenservaring die voor Bataille zo nauw is verbonden met erotiek. De tijdelijke transgressie garandeert steeds weer een terugkeer: de dood is slechts een tijdelijke dood, in de erotiek wordt zij nooit volledig voltooid.

Het verhaal gaat verder, de auteur hervindt de woorden om verder te schrijven: ‘...de spiegels die aan de muren hingen, die ook tegen het plafond zaten, verveelvoudigen het dierlijke beeld van een paring: bij de geringste beweging openden onze losgeslagen harten zich voor de leegte waarin een oneindig aantal weerkaatsingen ons verloren deed gaan’ (HO: 97). Het vertel-perspectief is hier van ‘ik’ naar ‘wij’ veranderd. In de greep van de seksuele opwinding verkeert het isolement van het discontinue wezen in crisis volgens Bataille. Dit wordt eens te meer duidelijk door de metafoer van de spiegel die hier wordt gebruikt. De paring tussen de ik-figuur en Madame Edwarda heeft de continuïteit teweeggebracht en dit komt in de tekst naar voren door de nadruk die wordt gelegd op de gezamenlijke beleving. Deze ervaring duurt echter maar even en het gevoel van continuïteit eindigt in een pijnlijke crisis: ‘Ten slotte bracht het genot een ommekeer in ons teweeg. We stonden op en keken elkaar ernstig aan. Madame Edwarda betoverde me, ik had nog nooit een hoer gezien die zo knap was – en zo naakt. Zonder haar blik van me af te wenden, pakte ze uit een lade een paar

zijden kousen: ze ging op het bed zitten en trok ze aan. Ze was bezeten van de verrukking naakt te zijn: opnieuw spreidde ze haar benen en opende zich; de bittere naaktheid van onze beide lichamen putte ons hart in dezelfde mate uit' (HO: 97).

Edwarda is nu duidelijk degene die de leiding neemt, ze verleidt de ik-figuur met haar schoonheid en de versiering van haar kousen. Vervolgens biedt zij zichzelf aan en opent wederom haar benen. Hierin ligt volgens Bataille haar passiviteit: een houding die, als we *Madame Edwarda* lezen, wederom weinig passief aan lijkt te doen omdat de vrouw in dit verhaal geniet van haar eigen naakte lichaam en met de spreiding van haar benen haar discontinuïteit op het spel zet en daarmee haar eigen dood lijkt te bevestigen. Groot zegt hierover: 'In zoverre hier nog sprake is van 'passiviteit', is dat de passiviteit van de beaming, de instemming met de ongenaakbare gang der gebeurtenissen, die tegelijk een beaming van de indifferente stroom van het (verbrede) leven is' (Groot 1987: 111).

Ook Oosterling ontdekt passiviteit van haar conventionele betekenis en verbindt het woord met passie: 'Echter, deze passiviteit kenmerkt zich door alertheid en ontvankelijkheid; het is zeker geen lijdzaam en ongeïnteresseerd afwachten' (Oosterling 1989: 121).

De passieve houding van de vrouw kan ook begrepen worden vanuit Huijjer's betoog waarin zij pleit voor het afleggen van beheersbare subject-vormen en de overgave aan de liefde en de passie. Deze overgave is ook te vinden in Edwarda's onafgewende blik. Zij kijkt de ik-figuur op actieve wijze aan. De blik, die vaak geassocieerd wordt met de handelende of voyeuristische man, behoort hier toe aan de vrouw. Op deze wijze is de lezer(es) ook in staat zich te identificeren met Edwarda. Met andere woorden: het (subjectieve) mannelijke perspectief maakt hier plaats voor het vrouwelijke perspectief. De ik-figuur wordt daardoor zelf het object van begeerte. Dat de dichotomieën actief-passief, die respectievelijk vaak worden toebedeeld aan man-vrouwverhoudingen, onderling verwisselbaar zijn in *Madame Edwarda* wordt ook door Stoekl bevestigd. Hij koppelt deze inzichten onder andere aan het probleem van leiden en geleid worden: het spel dat in de roman tussen de ik-figuur en Edwarda gespeeld wordt. Stoekl zegt hierover: 'The substitutability of active and passive (and, by implication, male and female) can be seen above all in the problem of 'leading' (Stoekl 1995: 87). Stoekl refereert hier aan één van de tussenpassages in de roman waarin Pierre Angelique zich 'blootgeeft': 'Toch is madame Edwarda geen spookbeeld uit een droom, haar zweet heeft mijn zakdoek doorweekt: geleid door haar, bereikte ik een punt van waaruit ik, op mijn beurt, wil leiden' (HO: 104).

Doordat beide personages op hun beurt en hun eigen manier de ander ‘leiden’ wordt de vrouw ook gerepresenteerd als actief, autonoom en handelend individu dat mogelijkwerwijs gebruik maakt van ‘the power of the erotic’ zoals Lorde dat noemt in paragraaf 2.5. Door te leiden toont Edwarda ‘agency’ en door te volgen weet zij zich over te geven aan de liefde. Doordat Edwarda in staat is om verschillende houdingen ten aanzien van erotiek te tonen heeft haar representatie van vrouwelijke seksualiteit veel raakvlakken met de verschillende feministische inzichten die in hoofdstuk twee zijn beschreven.

4.3.4 De vrouw en haar (heilige) lichaam

In veel van Bataille’s erotische teksten staan de schaamdelen van de mens centraal omdat ze verwijzen naar een aantal belangrijke elementen van erotiek. In deze paragraaf zal ik twee elementen beschrijven en aangeven op welke wijze ze een bijzondere representatie van vrouwelijke seksualiteit vormen.

1. De vrouwelijke schaamdelen: de suggestie van dierlijkheid

De geslachtsdelen zijn een belangrijk onderdeel in het beleven van erotiek. Volgens Bataille herinnert het geslachtsorgaan ons namelijk aan de animale basis die achter de schoonheid van de mens verborgen gaat. Schoonheid speelt daarom een belangrijke rol binnen erotiek. Alhoewel schoonheid een subjectief begrip is en afhangt van persoonlijke en culturele voorkeuren, stelt Bataille dat schoonheid afhankelijk is van de mate waarin zij beantwoordt aan ‘het ideaal van de soort’ (E: 188). Schoonheid wordt daarmee een uitdrukking van menselijkheid. Jeugdigheid is ook een uitdrukking van schoonheid en vormt, volgens Bataille, het eerste element dat bepalend is voor de waardering van de schoonheid van een man of een vrouw. Het tweede element dat de waardering van schoonheid bepaalt is de mate waarin de mens ‘verder afstaat van het dierlijke’ (E: 189). Datgene waar de mens zich mee bedekt of versiert verhult de lelijkheid van het geslachtsorgaan en kondigt daarmee het moment van grensoverschrijding aan waarin de schaamdelen openlijk getoond en bewonderd worden.

Het aanwezigstellen van de geslachtsorganen levert in *Madame Edwarda* vaak opmerkelijke passages op. Kort na een eerste vrijage met de ik-figuur zegt Edwarda: ‘Wil je mijn vodden zien?’ (HO: 95). Haar slanke, naakte en obscene lichaam leidt de ik-figuur in de richting van haar dierlijke schaamdelen, die zij zonder schaamte aan hem toont: ‘Terwijl ze

zat, hield ze één been opzij in de hoogte: om haar spleet verder te openen, trok ze met beide handen ook nog de huid opzij' (HO: 95). Op dat moment bevinden de personages zich in een stampvolle zaal. De ik-figuur is als verdoofd maar Edwarda's vraag rukt hem los waarop hij vervolgens recht in haar harige schaamdelen kijkt: 'Zo keken de 'vodden' van Edwarda me aan, harig en roze, vol leven, als een weezinwekkende inktvis. Ik stamelde zacht: 'Waarom doe je dat?' 'Dat zie je toch, 'zei ze, 'ik ben GOD...' (HO: 95).

De onthulling van haar geslachtsdeel heeft, naast de suggestie van het animale karakter van de vrouw, ook een suggestie van het goddelijke karakter van de vrouw: Edwarda is God.

In hoofdstuk één is gebleken dat het vrouwelijke geslachtsdeel vanuit bepaalde theorieën als mysterieus en pathologisch werd aangemerkt. Het tekort of teveel aan libido en het onreine karakter dat aan het (vrouwelijke) geslachtsorgaan en haar seksualiteit werd toegeschreven wordt door Bataille in zijn theorie over erotiek uitgelegd. Bataille beredeneert dat de mens zich afkeert van datgene wat dierlijke vormen aanneemt: 'Voor de gelijkenis met apen wordt als afschuwelijk ervaren' (E: 189). De vrouwelijke vormen en haar verschijning zijn aantrekkelijker naarmate haar lichaam minder dierlijke elementen vertoont²², aldus Bataille. Vanuit dit perspectief is de pathologisatie van de lichaams- en geslachtsdelen van de prostituée en de zwarte vrouw zoals ik dat heb beschreven in hoofdstuk één ook te verklaren. Het huidige taboe op vrouwelijke lichaamsbehandling is ook volgens Greer te herleiden tot de onderdrukking van dierlijkheid, kracht en libido (Greer 1972). Door de vrouwelijke schaamdelen van Edwarda te verbeelden lijkt Bataille dit vrouwelijke libido geenszins te willen ontkennen of onderdrukken. Het gaat hem in erotiek om de ontwijding van al wat menselijk is: 'In de erotiek wordt de menselijkheid – het kenmerk van de verboden – overtreden. Zij wordt overtreden, ontwijd, bezoedeld. Hoe groter de schoonheid, hoe erger de bezoedeling' (E: 192).

In eerste instantie wordt volgens Bataille de begeerte opgewekt door schoonheid die typisch menselijk is: 'De schoonheid, die het animale negeert en de begeerte opwekt, eindigt in de buitensporige opwinding met een extatische bewondering juist voor de animale delen!' (E: 190). De bewondering voor de animale delen treedt naar voren nadat de

²² Uit onderzoek naar de 100 gevoelens waar mensen zich voor schamen blijkt lichaamsbehandling een groot taboe te zijn voor vrouwen. Deze ontharingsdrift start volgens de auteurs van 'Taboe' op 15 mei 1915, wanneer het blad *Harper's Bazaar* voor het eerst een dame in mouwloze avondjurk met gladgeschoren oksels toonde (Maassen&Oosterwijk 2006). Genderspecialist Anneke Smelik beaamt deze drift: 'We identificeren ons meer met een machine dan met de aap waar we van afstammen' (Maassen&Oosterwijk 2006: 129).

schoonheid van de mens zich heeft getoond. Deze complementaire en tegelijkertijd tegengestelde begeertes verraden het karakter van de erotiek. Of zoals Bataille het verwoordt: ‘Dat schoonheid, die in haar volmaakte vorm de animaliteit uitsluit, zo hartstochtelijk begeerd wordt, komt doordat bezit over haar krijgen, haar op animale wijze bezoedelen betekent. Zij wordt begeerd om bezoedeld te worden. Niet omwille van haarzelf, maar om te genieten van de zekerheid haar te ontwijden’ (E: 191). Het ontwijden van de schoonheid verwijst naar het tweede element van het vrouwelijke lichaam: de suggestie van het religieuze.

2. *De vrouw als God: de suggestie van het religieuze*

Het tweede element dat door de schaamdelen van de vrouw wordt gesymboliseerd is de suggestie van het religieuze, of wel erotiek als heilige of goddelijke ervaring.

Bij Bataille hangen erotiek en religie nauw samen en kunnen deze twee begrippen wellicht zelfs gelijk worden gesteld aan elkaar²³. Vanuit een christelijk kader komt deze samenhang, op het eerste gezicht, echter minder sterk naar voren doordat het christendom de overtreding van het verbod afwijst. Bataille noemt dit de miskende heiligheid van de overtreding die volgens hem daardoor een vergelijking tussen de vroegere religieuze mens en de christelijke mens zinloos maakt. Dit betekent dat de ervaring van de grensoverschrijding, die zich bij de vroege mens onder andere openbaarde in de heilige ervaring van de offerhandeling²⁴, in het christendom een veroordeelde angst en walging ging oproepen. Het (offer)vlees staat daarmee in het christendom gelijk aan zonde: ‘Het vlees is dan ook de geboren vijand van al degenen die gebukt gaan onder het christelijke verbod’ (E: 120). Alhoewel het offerritueel tegenwoordig symbolische uitwerkingen krijgt, kent de westerse mens weinig concrete offerrituelen meer: ‘Tegenwoordig valt het offer buiten onze ervaringswereld en moet de verbeelding dit gemis opvangen’ (E: 119).

Deze verbeelding is in de symboliek van het verhaal van *Madame Edwarda* te vinden doordat volgens Bataille de liefdesdaad en het offer veel overeenkomsten vertonen. De erotische stuip trekkingen van de geliefden en de sterk doorbloede geslachtsdelen doen ons volgens Bataille herinneren aan de gewelddadigheid van de offerdaad. Het vlees, dat door de

²³ In *de Erotiek* zijn zowel religie als erotiek een inbreuk op wat de verboden voorschrijven omdat de ervaring van het heilige een gevolg is van de grensoverschrijding. Het is daarmee bij uitstek een menselijke activiteit, aldus Bataille.

²⁴ Bataille bespreekt in *de Erotiek* het belang van de offerhandeling bij de vroege mens. Het aanzicht van het bloed en de inwendige organen van het geofferde dier werd verbonden met een gewelddadigheid, die het discontinue bestaan van het dier op het spel zette en de offeraars een gevoel van continuïteit verschafte.

levende, harige, roze vodden van Edwarda wordt gerepresenteerd, krijgt in deze verbeelding daarom een religieus karakter. De vrouw wordt door Bataille gelijkgesteld aan God, aangezien Hij binnen het christendom symbool staat voor de transcendente heilige ervaring.

In het voorwoord van *De erotiek* verbindt Bataille de innerlijke ervaring van erotiek met zijn fascinatie voor het beeld van God waarvan hij, volgens eigen zeggen, in zijn jonge jaren bezeten was : ‘Ik leg er de nadruk op dat in dit boek de krachten van de christelijke godsdienst en die van het erotische leven naar voren komen als een eenheid’ (E: 11). De heilige ervaring wordt bij de ik-figuur opgeroepen door de vodden van Edwarda. Haar schaamdelen kondigen het gevoel van de dood van het discontinue wezen aan. De extase is daarmee een uitdrukking van overmatige afschuw en overmatige vreugde die zowel door de heilige als door de wellusteling ervaren kan worden: ‘Het genot zou verachtelijk zijn als het niet dat verpletterende overschrijden was dat overigens niet alleen de seksuele extase voorbehouden is, maar dat mystici van verschillende godsdiensten, vooral christelijke mystici, op dezelfde wijze gekend hebben’ (HO: 85).

Volgens Bataille is het overtreden van het verbod daarom goddelijk en is Edwarda God. Tegen deze achtergrond kan het erotische spel van Edwarda en de ik-figuur geduid worden. Edwarda representeert het bloederige offer dat door haar schoonheid en kleding wordt verhuld. Door haar spleet te openen kondigt ze de dood aan. Haar schoonheid is volgens Bataille een list, die het geheim van erotiek verborgen houdt. Dit geheim is de gewelddadigheid van de grensoverschrijding, waarin het genot afhangt van wat wij doorgaans als verderfelijk beschouwen: ‘Dat is de betekenis, dat is wat dit *dolzinnige* verhaal tot zo’n monstruositeit maakt; het brengt, in de overvloed van zijn attributen, God zelf in het spel; en toch is die God slechts een snolletje, in niets verschillend van andere snolletjes’ (HO: 86).

4.3.5 De vrouw als het duistere mysterie

‘Zo schreeuw ik de liefde mijn strot uit: ik ben de Jesuivus, weezinwekkende parodie op de verzengende, verblindende zon. Ik wil gewurgd worden terwijl ik de hoer verkracht tegen wie ik zal kunnen zeggen: jij bent de nacht. De Zon houdt uitsluitend van de Nacht en zendt zijn lichtend geweld naar de aarde, onwaardige roede, maar hij is niet bij machte om de blik of de nacht te bereiken hoewel de nachtelijke aardse uitgestrektheid voortdurend op weg is naar de vuilheid van de zonnestrallen’ (ZA: 14).

De vijfde en laatste representatie van vrouwelijke seksualiteit is wellicht de meest complexe representatie. In *Madame Edwarda* wordt de vrouw gerepresenteerd als de duistere en donkere nacht. Zij wordt gesymboliseerd als een zwart gat en als de dood. Hoe kan er dan over vrouwelijke seksualiteit gesproken worden wanneer de vrouw die leegte is, wanneer zij niets is? In deze paragraaf wordt Bataille’s visie op het leven als een voortdurende vloeiende stroom van energie belangrijk: *‘Het leven moet daarbij onderscheiden worden van ons leven: Het leven wordt de beweging van de wereld zelf, waarin het individuele leven slechts een vergelijkend moment vormt’* (Groot 1987: 102). Dit betekent dat tijdens de erotische daad de individuen hun identiteit verliezen en opgaan in het ritme van de natuur waarin voortdurend de dans der voortplanting en dood tot uitvoering wordt gebracht: *‘De zee komt voortdurend klaar’*, aldus Bataille (ZA: 13).

Ontdaan van elke identiteit²⁵ wordt de vrouw binnen Bataille’s werk dan ook gesymboliseerd als ‘niets’ omdat deze verbrede vorm van leven, zoals Groot de continuïteit noemt, geen onderscheid en identiteit meer kent en de vrouw is overgeleverd aan de krachten van het spel van de natuur. In erotiek zet de mens haar eigen leven op het spel, haar eigen identiteit wordt op gewelddadige wijze opengebroken en verwoest. Ten Kate legt dit als volgt uit: *‘Hij (Bataille) kritiseert alle pogingen om de erotiek direct al met vrijheid, bevrijding, ‘jezelf zijn’ te associëren. Want de liefde tussen Edwarda en haar cliënt verstoort hun vrijheid, vernietigt hun ‘zelf’ en toont dat deze beide misschien nooit bestaan hebben’* (ten Kate 1987: 76). Dit maakt erotiek tot een delicaat en problematisch gebied van het menselijke bestaan.

Met betrekking tot de representatie van de vrouw als het duistere mysterie kunnen er twee inzichten onderscheiden worden die te maken hebben met twee existenties van het bestaan. De ene existentie vertegenwoordigt het bewuste leven van de mens en heeft betrekking op de discontinuïteit van de wezens. De tweede existentie kent geen orde,

²⁵ In dit geval van alle persoonlijke en geslachtelijke eigenschappen.

efficiëntie en regelmaat maar bestaat slechts bij de voorwaarde van chaos, verspilling en extase en verwijst naar de continuïteit waar Bataille in hoofdstuk vier over spreekt. De zon, die haar energie elke dag weer uitstort over de aarde, is bij uitstek het symbool voor deze verspillende beweging die zijn uitdrukking vindt in de erotiek. De twee existenties, van het leven en van ons leven, lopen voortdurend in elkaar over in *Madame Edwarda*. Volgens Groot ligt hierin de paradox van de geslachtelijkheid: ‘...als seksualiteit ‘leidt de reproductie tot de diskontinuïteit van de wezens’, maar als erotiek ‘zet ze hun continuïteit op het spel; dat wil zeggen: is zij nauw verbonden met de dood’ (Groot 1987: 106).

Met betrekking tot vrouwelijke subjectiviteit heeft de eerste existentie te maken met het verwerven van een ‘eigen uniek zelf’, zoals Levy dat noemt. Het verwerven van een krachtige eigen identiteit wordt als een belangrijke middel gezien voor de verbeelding van nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit. Het toe-eigenen van de subject-positie en het naleven van het autonomie- en gezondheidsideaal hebben betrekking op deze eerste existentie. Ook idealen over mannelijkheid, vrouwelijkheid, lichamelijke en geslachtelijkheid vinden plaats op het niveau van de eerste existentie.

De tweede existentie, die hier erotiek betekent, kent geen betekenis en idealen en vernietigt het zelf. Erotiek is in diepste wezen verkrachting volgens Bataille. Ook Groot gebruikt de term ‘aanranding’ om de gewelddadige intimiteit van de offerhandeling en de erotiek aan te duiden (Groot 1987). In de inleiding heb ik Smelik geciteerd, die Bataille’s theorie ziet als een filosofische onderbouwing voor verkrachting en seksueel geweld. Bataille’s teksten doen inderdaad gewelddadig en vrouwonvriendelijk aan, maar zijn geweld is, mijns inziens, niet in de eerste plaats op de destructie van de persoonlijkheid en de identiteit van de vrouw gericht als wel op de destructie van het zelf: ‘Zelfs in de visie van Sade wordt de dood afgewenteld op de *ander*; en die *ander* is allereerst een verrukkelijke uitdrukking van het leven’ (HO: 88).

De ongeneerde overgave aan de liefde, zoals Huijer die voorstaat, kan ook opgevat worden als het verlangen om op gewelddadige wijze de grenzen van het zelf te doorbreken. Dit verlangen wordt volgens Bataille echter altijd op de ander geprojecteerd: ‘Er doet zich de volgende paradox voor: we staan tegenover een object dat de ontkenning is van het feit dat er voor welk object dan ook grenzen bestaan, tegenover *een erotisch object*’ (E: 172). Audre Lorde spreekt over het erotische als een levenskracht waarin bronnen van creativiteit, macht en kennis worden aangesproken. Echter, maar weinig feministische teksten zijn te vergelijken met de gewelddadige symboliek van Bataille. Alhoewel Cixous’ teksten een sterk poëtisch

taalgebruik met krachtige metaforen bezitten lijkt zij (vrouwelijke) gewelddadigheid te mijden: ‘Maar één aspect van het lichaam weigert zij te doordenken – dat het gewelddadig is, stuurloos, dat pijn en verval het plezier afwisselen. Cixous’ visie op de lichamelijkeheid is vriendelijk, onschuldig, beperkt’ (1986: 29). Beelaerts & ten Kate vragen zich terecht af of het geweld slechts van/voor mannen is in Cixous’ visie.

De conventionele notie van (animaal) geweld is inderdaad in veel feministische teksten afwezig maar vindt haar uitdrukking in andere vormen van grensoverschrijding die, in tegenstelling tot de opvatting van Bataille over erotiek, niet alleen is voorbehouden tot de seksuele activiteit. Veel feministen verbreden het erotische verlangen naar andere vormen van expressie en amusement waarin de grenzen van het zelf ontdekt kunnen worden (Cixous 1974, Huijjer 2007, Levy 2005, Lorde 1984). Deze ‘gewelddadige’ momenten kunnen dan gezien worden als een vrije expressie van de rijkheid van het vrouwelijke libido: het kosmische libido dat geen grenzen kent. Wellicht dat Bataille’s fascinatie voor de vrouw betrekking heeft op de aanwezigheid van dit kosmische libido, een fascinatie die tot uitdrukking komt in zijn representatie van vrouwelijke seksualiteit en zijn metaforen en symboliek.

Het grote verschil tussen feministische teksten over vrouwelijke seksualiteit en Bataille’s opvatting over erotiek is de gerichtheid op de destructie van de ander, die bij Bataille noodzakelijk is voor het beleven van erotiek: ‘...de erotiek, die versmelting betekent, die het belang verschuift naar het te boven komen van het persoonlijke wezen en een wegvallen van alle grenzen, vindt niettemin haar uitdrukking in een object’ (E: 172). Uit paragraaf 4.3.1 is al gebleken dat dit object in Madame Edwarda wordt gerepresenteerd door de prostituee die (de ervaring van) God symboliseert. Haar lichaam stelt zich open: ‘Maar dat *zich openstellende wezen* – open voor de dood, de kwelling, de vreugde – zonder terughoudendheid, zich openstellend en stervend, bedroefd en gelukkig, verschijnt reeds in zijn getemperde licht: dat licht is goddelijk. En de schreeuw die dit wezen met verwrongen mond, misschien zelf verwrongen, toch uitstoot, is een immens *halleluja* dat verloren gaat in een oneindig zwijgen’ (HO: 89). Dit oneindig zwijgen vormt tevens een belangrijk thema in Bataille’s werk over erotiek en heeft betrekking op Bataille’s filosofische vooronderstelling over de onmogelijkheid van taal, zoals ik dat in paragraaf 4.3.3 heb verwoord.

De ik-figuur, die in *Madame Edwarda* het vertellende perspectief, en wellicht daarom ook het ervarings-perspectief weergeeft, kijkt naar dit zwarte gat dat volgens Groot de onuitputtelijkheid en ongrijpbaarheid van ‘watn *is*’ uitdrukt (1987: 106). In zijn erotische

werken verwijst Bataille daarom naar de ander, in dit geval de vrouw, als symbool voor de dood. Door de mannelijke ogen van de ik-figuur bezien kan de vrouw beschreven en bekeken worden: ‘Ze was zwart, van top tot teen, niet meer dan dat, en ook dat ze nu, onder de kleding die haar omhulde, letterlijk afwezig was. Toen wist ik – alle dronkenschap was uit mij verdwenen – dat Zij niet gelogen had, dat Zij GOD was. Haar aanwezigheid had de ondoorgrondelijke eenvoud van een steen: midden in de stad had ik het gevoel ’s nachts in de bergen te zijn, omringd door verlatenheden zonder leven’ (HO: 99). Deze passage, die in *Madame Edwarda* aandoet als een nieuw hoofdstuk en wellicht daarom ook als een overgangsmoment, is typerend voor de wijze waarop Bataille vrouw representeert.

In de eerste plaats wordt duidelijk dat de Zon en de Nacht in *Madame Edwarda* naar voren komen als de dichotomieën licht en donker. Vanuit het bordeel gaan Edwarda en de ik-figuur de straat op: ‘In de plotselinge duisternis van de straat verbaasde ik me erover dat Edwarda, geheel in het zwart gehuld, deed alsof ze ervandoor wilde gaan’ (HO: 97). Volgens ten Kate gaat het Bataille echter niet om een dichotomie, in dit geval licht en donker, maar om een moment van schemering: ‘Het is deze wijsgerige schemering die Bataille alleen in het leven van Edwarda kan laten zien, aannemelijk maken – als ervaring’ (1987: 84). Deze ervaring, die ik eerder heb beschreven als het gevoel van fascinatie en afschuw die het moment van de grensoverschrijding in *Madame Edwarda* met zich meebrengt, leidt volgens ten Kate tot de conclusie dat Bataille de filosoof is van de grens, en de gesluierde wijsgeer genoemd kan worden. Het gaat Bataille, volgens ten Kate, dus niet om de tegenstelling tussen Zon en Nacht of tussen donker en licht, maar om het verglijdende moment waarop het licht overgaat in het donker en het donker in het licht. Deze versmelting, die leidt tot een vorm van schemering is tevens het hoogste doel van de erotiek: de continuïteit.

Echter, in het kader van de representatie van de vrouw als het duistere mysterie is het interessant om de Nacht te ontleden en daarmee een licht te werpen op vrouwelijke seksualiteit. Daarom representeert Edwarda in de tweede plaats de zwartheid van de nacht, van een gat, dat ondanks haar verhullende kleding, beangstigend aandoet en verwijst naar de afwezigheid van haar als individu: ‘The male is positive, an exclamation mark. Woman is negative. Between her legs lies nothing but zero, the sign for nothing, that only becomes something when the male principle fills it with meaning’ (Carter 1979: 4).

Dit is de wezenlijke paradox van Bataille’s visie op seksuele differentie en continuïteit. In het slotwoord van *De erotiek* bespreekt Bataille deze paradox: ‘...Een van de partners’, zei Jean Wahl, ‘moet zich van de continuïteit bewust zijn. Bataille spreekt tot ons, Bataille

schrijft, hij is zich bewust van wat hij doet, en op het moment dat hij zich bewust is van wat hij doet, kan de continuïteit verbroken worden. Ik weet niet wat Bataille hierop zal zeggen, maar het lijkt me dat daar een werkelijk probleem ligt... Het zich bewust zijn van de continuïteit is de continuïteit niet meer, want op dat moment is spreken niet meer mogelijk' (E: 199). Deze spreker, Jean Wahl, brengt hier een belangrijk punt naar voren. Bataille schrijft inderdaad en waar hij niet schrijft ziet de lezer witregels, leegtes en stippelijntjes. Het schrijven en het niet schrijven, ofwel bewustzijn en continuïteit komen volgens Bataille inderdaad heel dichtbij elkaar: 'Jean Wahl had me precies begrepen' (E: 199).

Deze spreker wijst ook nog op iets anders dat voor mijn onderzoek belangrijk is. Het schrijven of het beschrijven van de ander: van het lustobject waardoor continuïteit ervaren kan worden, veronderstelt ook een bewuste blik. Deze bewuste blik behoort in *Madame Edwarda* toe aan de ik-figuur. Hij schrijft, beschrijft en observeert vanuit zijn positie als discontinue wezen en kan dus alleen uitdrukking geven aan de ervaring van continuïteit die hij ziet bij en door de ander: 'Continuous being arises as a possibility only when seen through the transparency of the beloved; she renders limitlessness to the lover. This limitlessness is then always perceived by the lover; he remains "discontinuous" and distanced enough to sense her loss. It is unclear what the beloved ever "sees." Or rather, the point is precisely that the beloved sees nothing' (Sturkis 1996: 21). Daarom is Edwarda zwart als de nacht: zij is dood en de doden spreken niet.

Op dit niveau van existentie waar taal, rede en orde heersen en er daarom onderscheid gemaakt kan worden gemaakt tussen de individuen, kan de vrouw als een discontinue object gesymboliseerd worden. Op het niveau van continuïteit staat Bataille met lege handen: 'With eroticism we are left with a fiction which does not represent anything but which must nevertheless be staged or performed – a fiction of death. Its appearance requires the presence of the "paradoxical object" – the beautiful woman prostitute – an object which signifies the absence of any object' (Guerlac 1990: 104). In zekere zin verraadt Bataille zichzelf door te schrijven. Het is niet de mannelijke ik-figuur die zich over de afgrond laat vallen en in de ogen kijkt *wat er is*, maar het is Edwarda die keer op keer sterft en daarom zwijgt: 'Het vreemdste – en meest beangstigende – was het zwijgen waarin Madame Edwarda zich bleef hullen: haar lijden maakte elk spreken onmogelijk en ik werd helemaal in beslag genomen door dit ontbreken van een uitweg – door deze nacht waarin het hart even verlaten – even vijandig was als de lege hemel. Het visachtige gekronkel van haar lichaam, de buitengewone

razernij die haar woedende gelaat uitdrukte, doofden het leven in mij en vernietigden er tot walgens toe de kracht van' (HO: 102).

4.4 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk heb ik een verbinding gelegd tussen enerzijds het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit en Bataille's theoretische visie op de houding van de vrouw, en anderzijds tussen nieuwe feministische inzichten over vrouwelijke seksualiteit en Bataille's erotische en symbolische representaties van erotiek en vrouwelijke seksualiteit. Ik heb dit gedaan door het erotische verhaal *Madame Edwarda* op mimetische wijze te analyseren en de daaruit ontstane betekenissen en inzichten te laten interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit. Het is duidelijk geworden dat bestaande betekeniskaders rondom vrouwelijke seksualiteit verschuiven en verglijden in nieuwe inzichten en rijke metaforen die tot een bijzondere interventie kunnen leiden in het discours over vrouwelijke seksualiteit. Hieronder behandel ik de belangrijkste conclusies van de analyse van elk van de vijf representaties en zal ik aangeven op welke wijze er een verschuiving van betekenisgeving plaatsvindt.

In *paragraaf 4.3.1 is de representatie van de vrouw als prostituée* geanalyseerd vanuit belangrijke inzichten over prostitutie zoals die in *De erotiek* naar voren komen. In zijn erotische symboliek krijgt de prostituée bij Bataille een bijzondere functie doordat zij oorspronkelijk een heilig karakter kreeg toegeschreven en zij vervolgens een aanvullende plaats in het huwelijk vervulde. Haar leven staat daarmee in het teken van de overtreding en de seksuele activiteit wordt daardoor tot erotiek verheven. De veroordeling en de devaluatie van de prostituée is volgens Bataille te verklaren vanuit economische, sociale en maatschappelijke factoren die ook hebben bijgedragen tot het gelijkstellen van erotiek en het Kwaad. Hierdoor werpt Bataille nieuw licht op feministische kritieken ten aanzien van de dubbele seksuele moraal. Deze dubbele moraal is niet slechts op de devaluatie van vrouwelijke seksualiteit gericht, maar heeft bovendien het 'heilige' karakter van de erotiek ter discussie gesteld en zelfs ontkend. Een herwaardering van erotiek kan daarom hoogstwaarschijnlijk ook tot een herwaardering en een erkenning van vrouwelijke seksualiteit leiden en de prostituée van een nieuw bestaansrecht voorzien.

*In paragraaf 4.3.2 is de representatie van de vrouw als object van begeerte behandeld met behulp van een verduidelijking van de 'vrouwelijke houding' die volgens Bataille gekenmerkt wordt doordat zij zichzelf aanbiedt als object voor de agressieve begeerte van de man. Doordat Bataille de vrouw in zijn werken systematisch aanduidt als object, lijken de geformuleerde feministische kritieken in paragraaf 1.1.2 ook op zijn theorie over erotiek toepasbaar. Het gevolg is dat in erotiek vrouwelijke seksualiteit in dienst staat van, en onderhevig is aan, mannelijke seksualiteit. Dit perspectief wordt zelfs door darwinistisch feministe Vandermassen als zeer aannemelijk voorgesteld. Het belang van de keuze, die de mens kan maken door haar bewustzijn, lijkt daarom de verbinding te vormen tussen beide visies en ruimte te bieden voor een interventie. Bataille benadrukt immers dat *in principe* de man net zo goed een object van begeerte voor de vrouw kan zijn. Ook uit de analyse van *Madame Edwarda* blijkt dat Bataille de bewustwording van de keuzemogelijkheid van de mens op symbolische wijze verwoordt en naar voren brengt. Daarmee wordt erotiek inderdaad een 'psychologisch zoeken' van de mens, en meer in het bijzonder een zoeken van en naar de vrouw. Het spel van de erotiek dat volgens Bataille voortdurend onder uiterste en tegengestelde emoties plaatsvindt kan door zijn metafoor van 'de paradoxale dans' een belangrijke inspiratiebron vormen voor vrouwelijke seksualiteit doordat object- en subjectposities afgewisseld worden en er daarmee een nieuwe vorm van vrouwelijke subjectiviteit wordt gecreëerd.*

In paragraaf 4.3.3 wordt de representatie van de vrouw als passief wezen gekoppeld aan inzichten uit secundaire literatuur over Bataille's theorie over erotiek. De passieve houding die Bataille aan de vrouw toeschrijft blijkt meer dimensies te hebben dan in het dominante discours over vrouwelijke seksualiteit wordt voorgesteld (zie paragraaf 1.1.3). Bovendien staat erotiek volgens Bataille los van de natuurlijke bestemming van de mens, die voor de vrouw in het moederschap is gelegen. De passieve houding, die wellicht als 'natuurlijke' houding met betrekking tot het moederschap de meest vruchtbare resultaten oplevert, krijgt in erotiek daarom nieuwe betekenislagen. Edwarda's agressieve provocatie enerzijds en haar overgave en passiviteit anderzijds, laten zien dat Bataille's representatie van de vrouw een rijkere verbeelding vormt dan zijn beschrijving van de 'natuurlijke' houding van de vrouw. Erotiek kan daarom gezien worden als een spel van aantrekken en afstoten, waarin de vrouw zowel een passieve als een actieve rol vervult en zij gebruik kan maken van de rijkheid van haar erotische kracht.

In paragraaf 4.3.4 krijgt de representatie van de vrouw als haar (heilige) lichaam twee verschillende betekenissen: de suggestie van het dierlijke én het religieuze. Het superioriteitsgevoel van de mens jegens het dier verklaart in veel opzichten de afkeer van de geslachtsdelen. Met name de vrouwelijke geslachtsdelen roepen veel walging en afkeer op wanneer zij té animaal aandoen. Feministische kritieken concentreren zich op de dubbele maatschappelijke moraal waardoor het vrouwelijke lichaam moet worden aangepast om schoonheid, gladheid en jeugdheid te representeren. Populaire representaties van vrouwelijke seksualiteit lijken echter voorbij te gaan aan wat Bataille aanduidt als schoonheid, jeugdigheid en opschik. Het is namelijk de grens tussen het menselijke en het dierlijke dat door de schoonheid wordt benadrukt. De suggestie van het dierlijke, van de naaktheid van *een bijzonder object* gaat vooraf aan de waardering voor dat object. De banale omgang met seksualiteit, die zowel door Bataille als door verschillende feministen wordt bekritiseerd, kent deze suggestie niet meer doordat de moderne mens het ontzag voor de grensoverschrijding heeft verloren. Het verschil tussen beide is dat Bataille berust in wat ‘het lot van de mens is’ terwijl vanuit feministische hoek fel verzet tegen dit lot wordt geformuleerd.

De suggestie van het religieuze die in *Madame Edwarda* middels het vrouwelijke lichaam wordt gerepresenteerd heeft betrekking op de gelijkstelling van de erotische ervaring van de wellusteling en de heilige religieuze ervaring van de gelovige. Bij Bataille belichaamt de vrouw God, en de innerlijke ervaring wordt afgewenteld op het vrouwelijke lichaam. Deze symboliek is nieuw en verrassend aangezien het vrouwelijke lichaam in de christelijke traditie doorgaans het symbool van kuisheid en reinheid draagt. Feministische kritieken op deze eenzijdige symboliek kunnen wellicht nieuwe ingangsvormen vinden bij nieuwe representaties die voortkomen uit de christelijke traditie²⁶.

In paragraaf 4.3.5 wordt de representatie van de vrouw als het duistere mysterie begrepen vanuit twee dimensies. De eerste dimensie verwijst naar de vrouwelijke identiteit of subjectiviteit, die door Bataille opgevat wordt als de waarde van het erotische object. Het is deze waarde die, afhankelijk van persoonlijke smaak en voorkeuren, de aantrekkingskracht tussen de twee wezens bepaalt. In feministische teksten wordt er grote nadruk gelegd op deze waarde doordat het toeëigenen van een subject-positie een belangrijke voorwaarde lijkt te zijn voor de ontwikkeling van een krachtige vrouwelijke identiteit.

²⁶ De kruisigingsact tijdens Madonna's 'Confessions on a DanceFloor-show' is een goed voorbeeld van een feministisch initiatief om de symboliek van de christelijke traditie op speelse wijze van nieuwe betekenissen te voorzien.

De tweede dimensie verwijst naar het afleggen of het vernietigen van deze identiteit. Uit de analyse van Madame Edwarda is gebleken dat Bataille deze vernietiging, waar geweld een centraal onderdeel van vormt, voornamelijk toeschrijft aan de mannelijke houding in erotiek. De vrouw is voor hem het openstellende wezen die de oneindigheid van de dood en de continuïteit representeert. Deze representatie is daarom wellicht het meest problematisch wanneer er gezocht wordt naar een verbinding tussen Bataille's opvatting over de houding van de vrouw in erotiek en het discours over vrouwelijke seksualiteit. Doordat de vrouw als een duister mysterie wordt opgevat blijft het moeilijk om over haar seksualiteit te spreken en te schrijven. Alhoewel de vrouwelijke overgave aan, en haar openstelling voor, erotiek in dit discours een belangrijke notie vormt (zie bijvoorbeeld Huijer 2007) is er binnen ditzelfde discours weinig aandacht voor de gewelddadige houding van de vrouw in erotiek. Het schrijven en de teksten van feministen zoals Cixous en Lorde kan wel degelijk gewelddadig genoemd worden maar deze emotie wordt door hen niet direct betrokken op het erotische verlangende vrouwelijke lichaam. Daarnaast lijkt Bataille erotiek te beperken tot de geslachtsgemeenschap terwijl binnen het discours over vrouwelijke seksualiteit erotiek wordt verbreed naar andere vormen van expressie en amusement waarbij de rijkheid van het vrouwelijke libido een belangrijke inspiratiebron is. Het zwijgen van de vrouw vormt een belangrijke verbinding wanneer de filosofische vooronderstellingen, die betrekking hebben op de 'onmogelijkheid' van de taal, als gedeelde factor worden geanalyseerd.

5. Besluit

‘Ervaring noem ik een reis naar het einde van het menselijk mogelijke. Niemand hoeft deze reis te maken, maar als men het doet, veronderstelt dat een ontkenning van de autoriteiten, de bestaande waarden die het mogelijke begrenzen. Doordat zij ontkenning van andere waarden, andere autoriteiten is, wordt de ervaring, die immers een positief bestaan heeft, zelf op positieve wijze de waarde en de autoriteit’ (IE: 31).

In zekere zin is deze scriptie ook een reis naar het einde van het menselijk mogelijke geweest. Het formuleren van de uitkomst van deze reis is daarom wellicht onmogelijk en vanuit Bataille’s gedachtengoed geredeneerd misschien ook enigszins onzinnig. Toch wil ik deze (exploratieve) reis besluiten met een reeks conclusies. Ik zal mij beperken tot de bespreking van drie belangrijke thema’s binnen Bataille’s theorie over erotiek. Met de keuze van deze thema’s wil ik duidelijk maken op welke wijze Bataille’s theorie over erotiek kan interveniëren in het discours over vrouwelijke seksualiteit. In paragraaf 5.1 bespreek ik het thema *erotiek en religie*, in paragraaf 5.2 *erotiek en taal* en in paragraaf 5.3 zal ik ingaan op het thema *erotiek en geweld*.

5.1 Erotiek en religie

‘Wat we in de liturgie horen doorklinken stemt overeen met de diepe gedachte die de prille mensheid bezielde’ (E: 116).

Bataille’s theorie over erotiek is in eerste instantie voortgekomen uit zijn zoektocht naar het beeld van God waarvan hij, volgens eigen zeggen, in zijn jonge jaren bezeten was. Hij komt tot de conclusie dat binnen het christendom de ervaring van het heilige en het goddelijke teruggebracht werd tot de discontinue persoon van de scheppende God. De innerlijke ervaring van erotiek heeft daarom veel raakvlakken met de heilige of religieuze ervaring van het goddelijke: *‘De continuïteit wordt ons aangereikt in de beleving van het heilige’ (E: 155)*. Deze heilige ervaringen ontsnappen aan de taal en zijn in zwijgen verhuld. Ook andere vormen van verspilling, zoals kunst, muziek, dans en poëzie, waarin het samenvallen van het ene discontinue subject met het andere discontinue object het gevoel van

continuïteit teweegbrengt, kunnen ervaren worden als een tijdelijke verstilling van het lijden dat het menselijke bestaan met zich meebrengt. Deze innerlijke ervaring, die binnen het christendom wordt voorgesteld als de ervaring van de liefde en de onderwerping aan God, is volgens Bataille een miskennis van de oorspronkelijke betekenis van de grensoverschrijding. Hij refereert aan grensoverschrijding als vormen van verspilling die in feministische literatuur over vrouwelijke seksualiteit vaak worden benadrukt als belangrijke inspiratiebronnen van het erotische verlangen van de vrouw (Cixous 1974, Lorde 1984, Levy 2007, Huijser 2008).

Bataille's theorie over erotiek en zijn analyse van de betekenis van erotiek binnen het christendom werpt een nieuw licht op religie en de daarbij komende religieuze ervaringen waardoor er ruimte ontstaat om te spelen met dominante en stereotype representaties van vrouwelijke seksualiteit. Door belangrijke ontwikkelingen in de godsdienstgeschiedenis te betrekken op het belang van erotiek kunnen nieuwe religieuze symbolieken ontsloten worden, zoals die uit de analyse van *Madame Edwarda* in hoofdstuk vier naar voren komen. Ook de titel van deze scriptie is daarom het resultaat van dit symbolische en religieuze spel waarin de taal van (vrouwelijke) seksualiteit van nieuwe betekenisaders en connotaties wordt voorzien.

De devaluatie van vrouwelijke seksualiteit, dat naar voren komt in hoofdstuk één, kan verklaard worden vanuit de christelijke miskennis van erotiek: *'Maar de samenhang tussen erotiek en Kwaad werd pas goed duidelijk binnen het christendom, waar het oorspronkelijke, het heilige karakter van de erotiek verdween, maar waar zich tegelijk de eisen tot behoud van de soort aandienend'* (E: 163). Door te interveniëren in de betekenisgeving van erotiek en religie plaatst Bataille erotiek en (vrouwelijke) seksualiteit binnen nieuwe morele kaders. Hij beweert echter geenszins dat het schaamtevolle en zondige karakter van erotiek moet verdwijnen en levert daarmee kritiek op de seksuele bevrijding. Bataille vindt het onzinnig en banaal om te beweren *'...dat het verbod op seksualiteit een vooroordeel is waarvan we ons eindelijk eens zouden moeten bevrijden'* (1996: 82). Schaamte en schroom zijn voor hem belangrijke voorwaarden voor erotiek omdat de bevrijding daarvan alleen maar een taal, die een denigrerende veroordeling van onze seksualiteit uitspreekt, tot gevolg heeft (Bataille 1996). Ook binnen het hedendaagse feminisme vindt er een kritische herwaardering van seksuele vrijheid plaats. De verworven seksuele vrijheid heeft volgens deze vrouwen niet geleid tot een verdieping en bevrijding van vrouwelijke seksualiteit. Ariel Levy verwoordt dit als volgt: *'De opzichtige, dellerige, karikaturale versie van vrouwelijke seksualiteit is zo alomtegenwoordig dat we er niet eens meer van opkijken'* (2007: 12).

Ook Filosofen als Groot (2007) en Raes (2002) hebben kritiek op de seksuele vrijheid waardoor erotiek haar oorspronkelijke karakter verliest en er nog maar weinig aandacht is voor het belang van grensoverschrijding. Het spelen met religieuze metaforen biedt daarom nieuwe ingangen voor de verbeelding en beleving van vrouwelijke seksualiteit.

Ook interveniëert Bataille's theorie over erotiek op een heel specifieke wijze in de betekenis van religie en de positie van de vrouw. De overheersing van de christelijke moraal ten aanzien van vrouwelijke seksualiteit heeft ervoor gezorgd dat religie als een vorm van vrouwenonderdrukking kan worden gezien, waarbij de (seksuele) onderwerping van de vrouw aan de man als vanzelfsprekend principe wordt gezien. Bovendien doorbreekt Bataille het dichotomie-denken door de nadruk te leggen op het belang van het schemergebied dat zich tussen uiterste en tegengestelde begrippen bevindt. Hierdoor kunnen negatieve, denigrerende en vernederende verwijzingen naar vrouwelijke seksualiteit met behulp van een nieuwe erotische symboliek opnieuw geïnterpreteerd worden en kunnen dominante betekeniskaders bevraagd en onderzocht worden.

5.2 Erotiek en taal

'De stilte is een woord dat geen woord is en de adem een object dat geen object is...' (IE: 41)

Het ongrijpbare karakter van de taal dat Bataille hier probeert uit te drukken vormt een belangrijk kernbegrip in deze scriptie. In hoofdstuk vier heb ik laten zien dat in Bataille's taalgebruik, met betrekking tot de vrouwelijke houding en vrouwelijke seksualiteit, stereotype en dominante representaties worden bevestigd. Feministische kritieken met betrekking tot dit fallocentrisme kunnen ook op Bataille's taalgebruik over vrouwelijke seksualiteit geleverd worden. In mijn analyse van *Madame Edwarda* heb ik echter laten zien dat Bataille dit taalgebruik van haar conventionele betekenissen ontdoet door de lezer nadrukkelijk te wijzen op zijn theoretische beperkingen met betrekking tot taal, subjectiviteit, de beschikbare kennis en betekenisgeving van het lichaam en de verwoording van de innerlijke erotische ervaring. Hierdoor kunnen nieuwe representaties van vrouwelijke seksualiteit worden ontsloten die meer recht doen aan de innerlijke ervaring van erotiek en de persoonlijke beleving van, en betekenisgeving aan, seksualiteit.

Daarnaast is Bataille weinig pretentiefus op wetenschappelijk gebied doordat hij bestaande waarden zoals objectiviteit, universaliteit en rationaliteit door de innerlijke ervaring van een eigen waarde en autoriteit te voorzien. Met betrekking tot het discours over (vrouwelijke) seksualiteit ontstaat hierdoor meer ruimte voor de waardering en acceptatie van een nieuwe symbolische vrouwelijke orde waarin de verbeelding en de verwoording van seksuele ervaringen en verlangens van vrouwen als waardevolle bijdragen kunnen worden gezien. Het is echter duidelijk geworden dat dit veel creativiteit en verbeeldingskracht vergt. De ‘mislukte’ parodie van schrijfster Jelinek op Bataille’s erotische roman *Histoire de l’oeil* kan begrepen worden vanuit feministische kritieken op de beperkte en negatieve aandacht voor de vrouwelijke lustbeleving (Bergman & Jensen 2006, Hermsen 2008). Deze mislukking vraagt daarom om nieuwe (verbeeldings) strategieën waarin de innerlijke erotische beleving van vrouwen centraal staat (Cixous 1976, Lorde 1984, Levy 2005, Vandermassen 2005, Huijer 2007). De erotische en religieuze symboliek die in Bataille’s taalgebruik verscholen ligt en betrekking heeft op de menselijke omgang met seksualiteit kan inspirerende en interessante invalshoeken bieden voor de theorievorming rondom het vrouwelijke erotische verlangen.

5.3 Erotiek en geweld

‘De afkeer, de koortsachtige verleiding verenigen zich, verhevig en zich in de dood: het gaat niet meer om de banale tenietdoening, maar om het punt waar de laatste begeerte en de uiterste afschuw op elkaar stuiten. De hartstocht die zoveel spelletjes of dromen beheerst, is niet minder het razende verlangen ik te zijn dan het verlangen niets meer te zijn’ (IE: 102).

Een belangrijke conclusie die getrokken kan worden uit feministische kritieken op het dominante discours heeft betrekking op geweld en gewelddadigheid met betrekking tot seksualiteit. Uit hoofdstuk drie is gebleken dat in Bataille’s theorie over erotiek geweld een fundamentele notie is. In feministische literatuur over vrouwelijke seksualiteit gaat deze, voor hen voornamelijk mannelijke, notie vaak gepaard met onderdrukking, vernedering en verkrachting van vrouwen en ontkomt ook Bataille daarom niet aan kritiek (Smelik 1995). Het is dan ook niet verwonderlijk dat de doordenking van geweld en gewelddadigheid met betrekking tot vrouwelijke (seksuele) verlangens weinig weerslag vindt in feministische

teksten (Beelaerts & ten Kate 1986). Mannelijke lustgevoelens die volgens Hermsen gestoeld zijn op principes als geweld, vernedering en pijn, lijken daarom fundamenteel te verschillen van vrouwelijke lustgevoelens. Geweld als belangrijke voorwaarde voor erotiek lijkt daarom de meest problematische interventie van Bataille's theorie over erotiek in het discours over vrouwelijke seksualiteit. Het is, tegelijkertijd, ook een interessante interventie die Bataille levert en die wellicht in verder onderzoek nader uitgewerkt kan worden.

Het gewelddadige verlangen om de grenzen van het discontinue bestaan op te heffen kan begrepen worden vanuit de notie van het verlangen om aan de eenzaamheid te ontsnappen. Dit gevoel van eenzaamheid is fundamenteel aan het menselijke bestaan, volgens Bataille. *'Ieder wezen onderscheidt zich van alle anderen. Zijn geboorte, dood en gebeurtenissen in zijn leven kunnen voor de ander van belang zijn, maar hij is er als enige direct bij betrokken. Hij wordt als enkeling geboren, hij sterft als enkeling. Tussen de ene mens en de andere ligt een afgrond, bestaat een discontinuïteit'* (E:17). Ondanks dat Bataille hier in de mannelijke vorm spreekt, spreekt hij over een *menselijke* ervaring die voortkomt uit het *menselijke* bewustzijn. In dit licht is het interessant om op te merken dat binnen veel feministische literatuur de discontinuïteit vaak wordt opgeheven door een grote nadruk te leggen op de continuïteit tussen vrouwen onderling (Cixous 1974, Lorde 1984, Irigaray 1990, Vandermassen 2005), tussen moeder en kind, en tussen de vrouw en haar omgeving (Lorde 1984, Cixous 1974). Het tekort aan een vrouwelijk narcisme (Greer 1976), de onderdrukking van seksuele verlangens en de vrouwelijke biologische predispositie van het moederschap (Benjamin 1986, Vandermassen 2005) heeft vrouwen wellicht een minder sterk autonoom zelf doen en kunnen laten ontwikkelen. Het vrouwelijke verlangen om de discontinuïteit van het bestaan op gewelddadige wijze open te breken en af te wentelen op de ander krijgt dan voor de vrouw een andere betekenis. Feministische verdiensten en idealen om de vrouw haar autonomie, zelfstandigheid en lichaam terug te geven, zijn wellicht daarom onderwerp van kritiek en discussie wanneer het erotiek betreft (Levy 2005, Raes 2002, Huijjer 2008).

Binnen het debat over vrouwelijke seksualiteit kunnen daarom twee bewegingen onderscheiden worden: de toe-eigening van een autonome subject-positie én het opzoeken van de grenzen van het zelf waarbij de eigen identiteit wordt afgelegd. Huijjer's aanname dat de hedendaagse moderne vrouw niet onschuldig en zelfbewust is heb ik eerder een hoopvolle toekomstvisie genoemd, aangezien het krachtige seksuele 'ik' bij veel vrouwen (nog) geen kans heeft gehad om zich te ontwikkelen.

De hedendaagse vrouw staat daarom voor een lastige opgave. Is zij die feminist die baas is in eigen buik en zich verzet tegen de objectivering en overheersing van het vrouwelijke lichaam en het daarmee gepaard gaande geweld? Is zij de zelfbewuste vrouw die haar eigen seksuele verlangens najaagt en zich ongegeneerd over kan geven aan de passies en de emoties van erotiek? Of is haar seksualiteit nog steeds doortrokken van projecties van het mannelijke verlangen, is zij het slachtoffer van uitbuiting en seksuele onderdrukking en is het seksuele zelfbewustzijn van de vrouw daarom nog ver te zoeken?

Uit dit dilemma blijkt dat de seksuele ervaring van vrouwen in de dagelijkse praktijk en de filosofische en theoretische vooronderstellingen uit de wetenschap nog ver uit elkaar liggen. Ook blijkt dat het discours over vrouwelijke seksualiteit vanuit verschillende vooronderstellingen wordt geconstrueerd en dat dit bovendien op verschillende betekenis- en betrekkningsniveaus plaatsvindt. Verwarring en misrepresentatie zijn daarom bijna onvermijdelijk wanneer er gepoogd wordt om vrouwelijke seksualiteit als universele, eenduidige en één-dimensionale term te benaderen. Vandaar dat Bataille, vanuit zijn bijzondere opvatting over erotiek en zijn verwoording van de innerlijke ervaring, een waardevolle interventie kan plegen. Zijn theorie over erotiek en zijn poëtische en symbolische verwoording van de innerlijke ervaring van erotiek bieden de mogelijkheid om het discours over vrouwelijke seksualiteit op een bijzondere wijze van een nieuw fundament te voorzien. De omgang met, en de beleving van, vrouwelijke seksualiteit krijgt vanuit Bataille's theorie over erotiek beredeneerd, een rijkere betekenislaag en biedt talrijke ingangen voor een herwaardering van het erotische en seksuele leven van de vrouw. De representatie van *De Goddelijk Hoer* speelt met deze mogelijkheden en verkent nieuwe vormen om haar seksualiteit een vorm te geven.

Mijns inziens heeft de interdisciplinaire benadering die ik heb toegepast in dit afstudeeronderzoek tot vruchtbare resultaten geleid die een theoretische bijdrage kunnen vormen voor zowel *Humanistiek* als *Vrouwenstudies*. Ik heb (vrouwelijke) seksualiteit en erotiek binnen een breder kader geplaatst waardoor bestaande dominante betekenis-kaders verschoven zijn en plaats gemaakt kan worden voor nieuwe invalshoeken, betekenissen en connotaties. Dit kan ruimte en inspiratie bieden voor een nieuwe waardering van vrouwelijke seksualiteit in het specifiek, en menselijke seksualiteit in het algemeen.

De drie thema's die ik heb onderscheiden in dit besluit, kunnen een belangrijke basis bieden voor een verdere doordenking van de betekenis van seksualiteit in het menselijke bestaan.

De hedendaagse wetenschappelijke en maatschappelijke discussie rondom de vormgeving en betekenisgeving van seksualiteit in het publieke domein kan bovendien gestimuleerd en verdiept worden door nieuwe verhalen, representaties en beelden van vrouwelijke seksualiteit aan te dragen. Mijns inziens kan dit op vele verschillende manieren gebeuren maar vraagt dit wel om een actieve en kritische houding en een persoonlijke en creatieve bijdrage van vrouwen zelf.

6. Literatuur

Boeken

- Bataille, *De Tranen van Eros* (Nijmegen: SUN 1986)
- Bataille, *De innerlijke ervaring* (Hilversum: Gooi & Sticht 1989)
- Bataille, *De erotiek* (Amsterdam: Arena 1993)
- Bataille, *De zonneanus. De aarstengelachtige Erotische gedichten* (Utrecht: Uitgeverij IJzer 1993)
- Bataille, *Het onmogelijke* (Amsterdam: Arena 1996)
- Rosi Braidotti, *Beelden van de leegte. Vrouwen in de hedendaagse filosofie* (Kampen: Kok Agora: 1990)
- Margo Brouns, Mieke Verloo, Marianne Grünell (red.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (Bussum: Coutinho 1995)
- Rosemarie Buikema & Iris van der Tuin (red.), *Gender in media, kunst en cultuur* (Bussum: Coutinho 2007)
- Angela Carter, *The Sadeian Woman* (London: Virago 1979)
- Sigmund Freud, *New Introductory lectures on psychoanalysis* (Penguin Books 1973)
- Germaine Greer, *De vrouw als eunuch* (Amsterdam: Meulenhof 1972)
- Stuart Hall (eds.), *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices* (Open University 1997)
- Luce Irigaray, *Ik, jij, wij. Voor een cultuur van het onderscheid* (Kampen: Kok Agora 1990)
- Laurens ten Kate, *De lege plaats. Revoltes tegen het instrumentele leven in Bataille's atheologie* (Kampen: Kok Agora 1994)
- Audre Lorde, *Zami: A new Spelling of My Name* (Trumansburg New York: The Crossing Press 1982)
- Ariel Levy, *Female Chauvinist Pigs. De opkomst van de bimbocultuur* (Amsterdam: Meulenhoff 2007)
- Marcel Maassen & Frans Oosterwijk, *Taboe. 100 gevoelens waar Nederlanders zich voor schamen* (Amsterdam: Balans 2006)
- Ilja Maso & Adri Smaling, *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie* (Amsterdam: Uitgeverij Boom 1998)

- Henk Oosterling, *De opstand van het lichaam. Over verzet en zelfervaring bij Foucault en Bataille* (Amsterdam: SUA 1989)
- Christine de Pisan, *Het boek van de Stad der Vrouwen* (Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara 1984)
- K. Raes, F. Vosman, P. Nijs, C. Wouters, M. Buitelaar, *Religie en erotiek. Balanceren tussen liefde en lust* (Tilburg: KSGV 2002)
- Michael Richardson, *Bataille* (London: Routledge 1994)
- Karina Schaapman, *Hoerenlopen is niet normaal. Twijfels bij een liberaal prostitutiebeleid* (Amsterdam: Balans 2006)
- Griet Vandermassen, *Darwin voor dames. Over feminisme en evolutietheorie* (Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds 2005)
- Rina Van der Haegen, *In het spoor van seksuele differentie* (Nijmegen: SUN 1989)
- Jolande Withuis, *De vrouw als mens. De mythe van het sekseverschil* (Amsterdam: De Bezige Bij 2007)
- Irvin D. Yalom, *Tegen de zon in kijken. Doodsangst en hoe die te overwinnen* (Amsterdam: Balans 2008)

Artikelen

- Marianne Beelaerts & Laurens ten Kate, Vlucht weg van de vrouw. In: *Krisis* 25 1986 jaargang 6 nr. 4 p. 21-43
- J. Benjamin, A Desire of One's Own: Psychoanalytic Feminism and Intersubjective Space. In: T. de Lauretis, *Feminist Studies, Critical Studies* (Bloomington: Indiana UP 1986) p. 78-101
- Susan Bordo, The body and the reproduction of femininity: A feminist appropriation of Foucault. In: Alison M. Jaggar and Susan R. Bordo (eds.) *Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing* (New Brunswick/London: Rutgers UP 1989)
- Hélène Cixous, The laugh of the Medusa. In: *Signs*, summer 1976, vol. 1 no. 4 p. 875-893
- Ger Groot, De spreidstand van het zijn. Geslachtelijkheid en ontologie bij Bataille en Derrida. In: Ineke van der Burg & Debora Meijers (red.) *Bataille. Kunst, geweld en erotiek als grenservaring* (Amsterdam: SUA 1987) p. 93-129
- Ger Groot, Pleidooi voor het taboe. In: *Kunstbeeld.nl* nr. 11 2007 p. 52-55

- Sander L. Gilman, The Hottentot and the Prostitute: toward an iconography of female sexuality. In: *Difference and Pathology. Stereotypes of Sexuality, Race and Madness* (Ithaca: Cornell UP 1985) p. 76-107
- Suzanne Guerlac, "Recognition" by a Woman! A Reading of Bataille's L'Erotisme. In: *Yale French Studies*, No. 78 (Yale University Press 1990) pp. 90-105
- Joke J. Hermsen, De vrouw, haar vagina & de inkt. In: *Opzij* 2008 nr. 7/8 jaargang 36
- Annelies van Heijst, Taal en subjectiviteit. In: Margo Brouns, Mieke Verloo, Marianne Grünell (red.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (Bussum: Coutinho 1995)
- Marli Huijer, En nu de echte sekuele bevrijding. In: *Filosofie Magazine* 2008 vol. 1 jaargang 17 p. 23-29
- Laurens ten Kate, De verleiding van Madame Edwarda. Over de ontmoeting tussen erotiek en filosofie. In: Ineke van der Burg & Debora Meijers (red.) *Bataille. Kunst, geweld en erotiek als grenservaring* (Amsterdam: SUA 1987) p. 64-92
- Audre Lorde, Uses of the Erotic: The Erotic as Power. In: *Sister Outsider* (Freedon CA: The Crossing Press 1984) p. 53-59
- E. O'Neill, Representation of Eros: exploring female sexual agency. In: Alison M. Jaggar & Susan K. Bordo, *Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing* (New Brunswick/London: Rutgers UP 1989) p. 68-91
- Allan Stoekl, Recognition in Madame Edwarda. In: Carolyn Bailey Gill, *Bataille. Writing the sacred* (London: Routledge 1995) p.77-90
- Judith Surkis, No Fun and Games Until Someone Loses an Eye: Transgression and Masculinity in Bataille and Foucault. In: *Diacritics* 1996 26.2 p. 18-30
- Marion den Uyl, Lust en Liefde. In: Margo Brouns, Mieke Verloo, Marianne Grünell (red.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (Bussum: Coutinho 1995)

Websites

- <http://www.beperkthoudbaar.info/upload/Manifest.pdf>
- <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Prostitutie/25000.html>

Afkortingen van veelgebruikte titels

- TE Bataille, *De Tranen van Eros* (Nijmegen: SUN 1986)
- IE Bataille, *De innerlijke ervaring* (Hilversum: Gooi & Sticht 1989)
- E Bataille, *De erotiek* (Amsterdam: Arena 1993)
- ZA Bataille, *De zonneanus. De aarstengelachtige Erotische gedichten* (Utrecht: Uitgeverij IJzer 1993)
- HO Bataille, *Het onmogelijke* (Amsterdam: Arena 1996)

De illustratie op het titelblad is ontleend aan beeldend kunstenaar Aart Prins.